

Милош Јевтић

**Живи звуци
Ненада
Грујичића**

Милош Јевтић

Живи звуци

Ненада

Грујичића

Колекција

Одговори

књига 179

Издавач

Београдска књижа

За издавача

Милан Тасић

Уредник

Радован Појовић

Језичка редакција

Бојдан Терзић

Графички дизајн

Колекције *Одговори*

Никола Масниковић

Технички уредник

Војислав Несћоровић

Штампа

Будућност, Нови Сад

Тираж

800 примерака

ISBN 978–86–7590–227–0

Колекција *Одговори* проглашена је на 51. међународном сајму књига за најбољу едицију.

Милош Јевтић

**Живи звуци
Ненада
Грујичића**

БЕОГРАДСКА
КЊИГА

Београд,

2008

Поштовани господине Трјујмичу,

Зраћо ми је да ћемо разговарати и што ће ти разговори бити објављени у Колекцији Огјовори у којој је представљено више Ваших колеџа, али и Крајишника, међу осталима и Бранко Њокић, Стојан Њелић, Бошко Карановић и Младен Ољача, но и Ваших садашњих и бивших суграђана, из Новог Сада и Војводине, да само наведем Бошка Пејровића, Милана Кововића, Миру Вуксановића, Здравка Мандића, Лазара Лешиановића, Душка Трифунковића, Мирослава Ђерића и Драгана Стојкова.

Ова књига биће, сумње нема, како увид у Ваше животине, тако и у Ваше књижевне године, али садржаће и Ваше осврће на многе актуелне теме...

Поздрави,

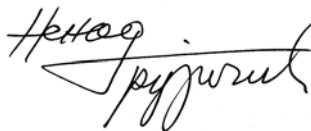

Београд, лето 2008. године

Поштовани ђосђодине Јевђићу,

Часђ ми је да ћу се наћи у Вашој чувеној колекцији „Одђовори“. То се може смађрађи својеврсном нађрадом – да се на једном месту нађу биђни ђрађови мођ досадашњеђ ђуђа и живођа, моји ђђледи и визије. Чиђајући књђе из колекције „Одђовори“, увидео сам да се ђаква врђа ђђђва увелико разликује од друђих. Наиме, црђа исђоведнођ у додиру с јавним круђом живођа даје неђредвидив калеидоскоп у хронолошком низу факађа, жанровски ређку и свежу лиђерађуру, кађкад с ђђђуно изненађујућим ђасажима и сликама, ђђкрићима и чудима. То су корисне и ређке књђе, ђђворене и ђђговорне сђрам јавнођи. Верујем да ћемо у разђовору успеђи да сачинимо рукођис који ће имађи неђђо од судбински неђоновљивођ.

С ђђђовањем,

Нови Сад, леђђо 2008. ђодине

Књижевник Ненад Грујичић је рођен 1954. у Панчеву. Рано дејинство је провео у Шајкашу у Бачкој. Почетком шездесетих година, породица Грујичић се враћа у свој завичај, у Босанску Крајину, у Приједор.

Основну школу Грујичић је учио, прво, у Гомјеници, а наставио у Приједору. Године 1969. уписао се у Средњу техничку школу, ишао у Приједору.

После средње школе, Грујичић 1974. године одлази у Нови Сад, где се уписује на Вишу техничку школу. Пред крај двогодишњих студија, најушиша ту школу и уписује 1976. године књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Дипломирао је 1982. године.

У оквиру војног рока, после првог дела проведеног у Рашкој, Грујичић у Београду предаје књижевност у Војној гимназији на Дедињу.

По завршетку војног рока, Ненад Грујичић је у Новом Саду 1983. године изабран за директора Бранковог кола, ушлицајне песничке институције и познате манифестације која се одржава у Сремским Карловцима, на Свражилову и у Новом Саду. И сада обавља ту дужност.

Ненад Грујичић се стиховима јавио још као ђак.

Објавио је књиге песама – „Мајерњи језик“, „Линије на главу“, „Врвеж“, „Царска намијуша“, „Јагац“, „Пуста срећа“, „Мајерњи језик и песме при руци“, „Ло“, „Цваст“, „Сновиље“, „Жива душа“, „Чистац“, „И ошац и маји“, „Млеч“, „Светлост и звуци“, „Шајкашки сонети“, као и „Приче из пошта“. Такође, аутор је књижа оледа, есеја и критика – „Прокрстова поштеља“ и „Плес у нећама“, књиге „Полемике и одуци“, монографије „Бранко“, студије и антологије „Ојкача“, драме „Читај Тракла“ и алманаха „Аух, што живиш ушима стиреже“.

За свој књижевни рад, Ненад Грујичић је добио више уљедних признања, међу осталима и – Бранкову награду Матице српске, награду „Милан Ракић“, „Вукову награду“, „Печат вароши сремскокарловачке“, „Скендер Куленовић“, „Кондир Косовке девојке“, „Грб Сремских Карловаца“, „Кочићево јеро“, „Лазар Вучковић“, „Сиражилово“, „Шушњар“, „Дневникову награду“ и „Златну значку Културно-просветне заједнице Србије“.

Милош Јевтић

Како смо навели у уводном запису, иако сте рођени у Панчеву и живели, потом, у више места у Војводини, најдуже у Шајкашу, најважније године детињства провели сте у Босанској Крајини, односно у Приједору, тачније у Гомјеници.

Које су слике из година детињства у панонском амбијенту остале у Вама, и сада будне?

Како сте доживели пресељење у Крајину, сумње нема у свему различиту?

Колико су Вам, и како, породица, родитељи пре свега, помагали да се снађете?

Како су Вас примили у новој средини? Да ли су Ваши вршњаци имали разумевања за Ваше, верујемо, равничарске тада посебности? Да ли сте их „убедили“ да прихвате неку од војвођанских игара или сте се свикли на оне крајишке?

Да ли су се тада, свеједно да ли у породичном или ширем кругу, развијали култ школе, учења и знања?

Уосталом, шта је – у Вашим тадашњим осећањима живота и у садашњим осећањима света – Ваш завичај?

Ненад Грујичић

Селидбе су обележиле рано детињство, нису престале ни доцније. Само до шесте године, с родитељима сам променио петнаест различитих адреса у неколико места панонског и крајишког простора.

Моји родитељи су 1953. године дошли у Војводину, не у оквиру велике колонизације која је већ била обављена, већ из личних побуда. Мајка Стоја, рођена Микић, имала је шеснаест, а отац Драшко двадесет три године. Одрасли су у Пејићима и Томашици, суседним селима код Приједора. И Грујичићи и Микићи су крајем деветнаестог века из Лике дошли у Босанску Крајину.

Отац је мајку приметио као лепо девојче на једном од народних верских зборова и одлучио да буде његова жена. Са колегом Лазарем Ђурчићем, украо ју је једног понедељка из дворишта у Пејићима док су њени родитељи, Драган и Тодора, били на пијаци у Санском Мосту. Мајка се сећа како ју је пребацио преко рамена и отрчао с колегом до шумарка где их је чекало још десетак очевих пријатеља. Били су то неки скоро хајдучки сватови. Корачајући брзо кроз шуму до прве чистине, мајци је марама, свезана око чела у мали „турбан“, остала закачена на једној буковој грани.

Мајка је доведена у кућу Грујичића у Томашици где је већ било тринаесторо деце. Деда Спасоја и, нарочито, бака Зорка, вртили су главама и, више но ћутке, негодовали на ненајављени долазак још једног чељадета на сиромашно огњиште. Ни једна ни друга породица нису биле договориле ни женидбу ни удадбу. Сутрадан, деда по мајци, Драган, са својом браћом, дошао је у Томашицу и, у дворишту, покрај бунара, стао спрам своје кћерке и већине Грујичића, и питао да ли се враћа или остаје. Она је тог момента осетила цев пиштоља на леђима у рукама Лазара Ђурчића. Рекла је да остаје. Деда Драган се без речи окренуо и отишао с браћом у Пејиће. А цев на мајчиним леђима не беше пиштољ, већ грлић стакленог чокања из којег је, трен раније, очев пријатељ Лазо попио шљивовицу.

Мој отац се, 1951. године, после одслуженог трогодишњег војног рока (артиљерија) у Кичеву, у Македонији, био обрео у Срему, у Буковцу подно Фрушке Горе. Ту је радио код неког имућног мештанина. Отац је причао да је је у воћњаку, лежећи на трави, као у рају, брао брескве са гра-на савијених до земље. Проценивши га као вредног, а уз то стаситог и ведрога, газда је покушао да му утрапи једну грбаву рођаку за жену. Али, он је то одбио, јер му је у мислима била лепа и млада Стоја из Пејића, с којом се дописивао из војске. И, збиља, убрзо, по повратку из Буковца, увидевши да на кућном прагу у Томашици нема места за њега и његову сућеницу, одлучио се за нови пут у Војводину. Они су са две кашике, како су волели да кажу, отишли у непознато, у панонску равницу.

Пре доласка у Шајкаш, 1955. године, моји су брзо мењали пребивалишта. Стигли су прво у Нову Пазову код мајчиних стричева колониста. Ту су остали свега пар месеци и наставили путешествије до Падинске Скеле, где је отац радио тежак посао, разбијао камен, а мајка била собарица. Убрзо су се преселили у Сибницу код Панчева, где су се запослили на једном пољопривредном добру – отац као коњушар, а мајка музла краве. Отац је фијакером развозио сваког јутра млеко до Панчева. Мајка ме је родила у Панчеву, у својој седамнаестој години; премлада и нежна, није имала млека, па су се на разне начине сналазили да ме прехране. Били су смештени у некој просторији тик уз шталу одакле су долазили густе и непријатне мириси. Једном сам, по казивању мајке, био поплавео на смрт и једва остао жив уз помоћ неке комшинице која је комадићем сапуна отчепила ми стомачић. Мајка је заплакала шефу газдинства да се ту више не може живети и моји су добили нешто бољи станчић, удаљен од штале.

У Томашици и Пејићима, остали су Грујичићи и Микићи, али ће убрзо деда Драган, веома везан за кћер Стоју, с породицом кренути у Војводину, у Шајкаш код Новог Сада. Стигавши у Бачку са баком Тодором и синовима, деда је позвао моје родитеље да из Сибнице пређу у Шајкаш. У истој улици, у швапској кући купљеној од неког земљака, живели су једно време моји деда и бака, и ујаци Стојан и Здравко, родитељи, сестра и ја.

У Шајкашу, моји су направили лепу кућу од цигала из темеља и остатака неке старе швапске грађевине, у Змај Јовиној 5. Ту сам провео најраније године свог живота, упио прве слике и призоре света, спознао и оформио прве чулне сензације у чуду детињства, у равници са дудовима у широј улици. Тик уз нашу кућу биле су наше добре комшије, брачни пар Розика и Марцика, и њихове две кћерке, ту мојих година, Катица и Илонка. Посебно су се лепо слагале и волеле моја мајка и Розика. Мајка је од ње научила да прави нова, мађарска јела и показала велики дар за кулинарство. Њени ручкови су били и остали рајска трпеза за срећнике.

Моји шајкашки пајташи били су Перица, Пиштика и Војица, дечаци с којима сам играо кликере под црним и белим дудовима, одлазио на Коћ, језерце налик на барицу, где су се у летње жеге хладили и житељи и домаће животиње, и птице и роде, и пси луталице. Памтим живе слике свињокоља, који се у Бачкој зову *забијачке*, као и коринђање за Божић и друге обичаје и игре, о чему сам опширније писао у књизи *Шајкашки сонети*. Памтим једног грбавца ког сам се, као и друга деца, јако плашио, а много касније сазнао да је он, у ствари, био сликар, ученик Уроша Предића.

Отац се запослио у робној кући „Прогрес“ у Новом Саду, као помоћни трговачки радник. Свакодневно је возом путовао двадесетак километара од Шајкаша до Новог Сада и назад.

Два догађаја из Шајкаша су ми најдубља у сећању. Једно је пад у соби са столице без наслона, и, притом, мучно кобељање, немогућност да се ослободим њених преврнутих ногу и попречних дашчица. Уводна песма у *Шајкашким сонетима* бави се тиме. Друго, у дворишту, током изградње куће, мој пад челом на даску с ексером, коју је мајка, бледа од страха, брзо ишчупала. И та слика је ушла у поменућу књигу. Као и незгода с ујаком Стојаном на бициклу, када ми је нога упала у точак; сви су мислили да ћу остати доживотни инвалид.

У Шајкашу смо живели до моје шесте године када је отац изненада одлучио да продамо кућу и вратимо се у Приједор. Недостајао му је крајишки амбијент, излазак и залазак сунца иза питомих брда, мириси гајева и шума. У Шајкашу није било старог козарског кола, у којем је уживао. Био је познати ојкач-првак, страсни певач и играч. Све се наједном окренуло у његовој глави. Мајка није била за то, већ је навикла на Шајкаш, волела да слуша гугут голубова, гак гусака и патака, свидела јој се равница, обичаји и комшије; ту смо били и ми, двоје деце, живот се засновао „на сунчевој нити, на овоме свету вредело је бити“. Али, знало се „ко коси, а ко воду носи“, очева одлука је била неприкосновена. Убрзо, за нама су се у Босанску Крајину из Шајкаша вратиле још две породице, Митровићи и Дамјановићи, али и мајчини Микићи.

У Приједор смо стигли 1960. године. У књизи *Шајкашки сонети* имам неколико песама које сликају путовање у возу, у препуном купеу, са гомилом торби, кутија и ствари, непријатан сусрет са кондуктером, отац је био загубио путне карте и исправе.

Сећам се и изласка из воза и проласка поред парка. Било је јутро, а на пешчаној стази, леђима окренут, чучао је и нешто чепркао дечак мојих година у плавој тренерци. Мислио сам да је то Момо из Шајкаша па сам викнуо његово име. Дечак се није окренуо; тада сам болно схватио да смо негде далеко и неповратно отпутовали. Овај догађај ушао је у песму „Повратак“ у *Шајкашким сонетима*.

Прво смо били подстанари на Балтиним Барама, код наших рођака. Ту смо провели једно време у малом собичку. Одмах по доласку, затекао сам се на некаквом узвишењу од шљаке, био је то отпадни материјал из фабрике целулозе и папира у Приједору. Било је више таквих места у околини, бар два-три. На мене је, на том узвишењу шљаке, наједанпут насрнуо ћуран раширених огромних крила и одромбољене црвене кресте која ми је у том трену личила на сурлу. Бежао сам престрављен и немоћан. Црнкаста девојчица, преко ограда, посматрала је догађај и смејала се: ћуран је био из њеног дворишта.

Из Балтиних Бара убрзо смо отишли и изнајмили у Гомјеници малу кућу Лазе Ступара. Ту је било пространије него на Балтиним Барама. Одатле смо правили своју кућу, ниже и ближе Приједору. Газда Лазо ми је личио на симпатичног миша. Доносио је неке црвене књиге жутих, не старих листова и говорио тада мени неразумљиве ствари. Сећам се да је помињао звезде. Касније ћу схватити да су то књиге из чувене едиције *Реч и мисао*.

За нама, из Шајкаша, у Гомјеницу се доселио деда Драган с породицом. Иако без једне шаке изгубљене у рату, деда је био веома способан и вредан човек. Штедљив и чуваран, знао је да умножи динар. Умео је и с једном руком да направи и буре. Од њега је мој отац и научио тај занат. И деда сам помагао да прави бурад и каце, плаћао ми је неким ситнишем, а ја био задовољан. Ипак сам нешто и, тобож,

зарадио. Деда је брзо направио кућу у Гомјеници у којој смо, до изградње сопствене, становали.

На дунуму земље, купљеној од веома богатих Бецнера, Немаца из тога краја, направили смо своју нову кућу од печеног черпића. Сећам се читавог брда сирових земљаних черпића сложених на сред будуће баште у некакав велики трап заложен јаком ватром изнутра. Тако се правила цигла. На томе је највише радио мој други деда, плавооки Спасоја Грујичић. Тако печен черпић постао је цигла за градњу куће у Гомјеници.

Мати је сваки дан одлазила с оцем и мајсторима да ради на подизању нове куће. Ја сам морао да чувам четири године млађу сестру. Једном је мати оставила пасуљ да се кува и рекла ми да припазим да не загори. Био је то ручак за мајсторе. Изашао сам са сестрицом напоље. Нешто ми рече да ставим руке на очи и кренем што дуже у шетњу, све даље – сам. И тако корачајући, одједном сам упао у рупу, дубоко до носа. Запљуснуле су ми уста помије и прљава скисла вода, течни и бљутави отпад који је старија комшиница износила и просипала свакодневно чистећи кућу и двориште многочлане породице Кукић. Престрављен, једва сам се искобељао из дубоке блатњаве рупе широке један метар. Дотрчала је млада лепа комшиница из породице Ступар и извадила ме мокрог и смрдљивог. Окупала ме је посипајући канте и канте воде на главу док сам уплакан стајао у дворишту поред оgrade. И сестра је плакала. Утом је стигла мати по пасуљ за раднике. Али, куку мени, пасуљ је потпуно загорео, залепио се за дно шерпе, кроз отворена врата је куљао дим зачињен мајчином галамом.

Кућа је направљена, нова и другачија од оне у Шајкашу.

Стари завичај мојих родитеља постао је мој нови. Ту се већ зачело осећање да имам два завичаја. Говорио сам екавски у крају где је ијекавски изговор свакодневица. Прилично дуго сам мешао екавицу и ијекавицу. У играма с децом полако су нестајале екавске речи, *бело* и *млеко* постајало је *бијело* и *млијeko*.

Полако ће ме дубином бића преузимати крајишки миље, људи и атмосфера поткозарског живота, говор и мириси,

светлост и звуци особеног поднебља потпуно другачијег од панонског. Иако је Приједор у равници, на реци Сани, то не беше војвођанска географија, јер ову је са свих страна окруживала гомила брда, у даљини, с једне стране Козара, а с друге, према Санском Мосту, Грмеч. Пред сан, ноћима поредим ова два крајолика.

Речи *крајишник* и *шајкаш* значе једно те исто – граничар. Одувек су на потезу од петсто километара и једни и други били чувари српских граница. Тај граничарски сензибилитет представља нешто јединствено и заједничко у мом селидбеном искуству.

Област Шајкашка броји четрнаест места у Бачкој, између Тисе и Дунава. То су Шајкаш, Тител, Будисава, Каћ, Гардиновци, Госпођинци, Ђурђево, Ковиљ, Жабал, Лок, Надаљ, Чуруг, Вилово и Мошорин. На бродићима-шајкама, граничари су имали мали топ, и хладно и ватрено оружје. Спречавали су продор Турака, и не само њих. А Крајина је и на Уни, и на Сави па све до Дрине, историјски обухватала на десетине и стотине места места која су кроз смутне токове времена, бивала тампон-зонама између великих царстава. Иначе, Босанска крајина обухвата Бањалуку, Приједор, Нови, Дубицу, Сански Мост, Петровац, Крупу, Дрвар, Мркоњић Град, Шипово и друга места. Само око Приједора роји се поезија од топонима: Орловача, Гаревци, Чиркин Поље, Стригова, Јутрогоста, Расавци, Гомјеница, Гаћани, Миљаковци, Ракелићи, Томашица, Буснови, Марићка, Гаревци, Орловача, Чиркин-поље, Омарска, Ламовита и други. Босанска Крајина, Банија, Кордун, Лика и Загора су динарске „шајкашке“ зоне, као што је област Шајкашка – „крајишки“ простор у панонском миљеу. Разумети граничарски менталитет, значи сјединити особине крајишког и шајкашког сензибилитета, описати селидбене кругове у разликама које постају сличности.

Милош Јевтић

Сваком човеку, посебно оном чији је сензибилитет креативан – што је, испоставило се, и са Вама био случај! – основна

школа представља не једино почетак другачијег живота, већ и праву животну прекретницу, која у каснијим годинама представља или узлет или се завршава у обичној свакидашњици.

Да ли су Вас припремали за школу, могуће баш родитељи? Чиме су се они бавили тада? Шта је деци тога краја била најчешћа игра, куда сте се кретали, шта вас је мамило да чините и радите на отвореном у лепом крајолику?

Како сте доживели први школски час, као и првог учитеља (или учитељицу, свеједно!), али и другове? Да ли сте – после почетног сусрета са школом – били охрабрени или, и то је могуће, застрашени?

Који су Вас предмети заокупљали, нарочито у вишим разредима, када сте имали, уместо једног учитеља, више наставника? Колико је то било условљено педагошком уверљивошћу појединих наставника?

Које сте наставнике, и то нас занима, уважавали, сматрајући их, и сада, својим првим и правим учитељима?

Какав сте били ђак? Да ли сте волели да учите, редовно и темељно, или сте се, као многи ученици, ослањали на памћење или, још више, на уобичајена ђачка сналажења? Да ли је било неких искушења?

Да ли сте се, барем у вишим разредима, почели да заанимате за књижевност? Да ли сте исписивали, као многи млади, стихове својим љубавима? Да ли сте их и објављивали, можда у школском листу или, рецимо, у листовима за најмлађе?

Који су били – у то време – Ваши писци, не само писци које сте читали, већ и писци које сте, да тако кажемо, волели? Да ли је међу њима било и оних који се нису налазили у обавезним школским програмима?

Уопште, да ли је, и како, школа утицала на Ваше дотадашње заинтересованости и склоности, али и на схватања живота?

Ненад Грујичић

Да, у праву сте, полазак у школу је, као и код других, заиста био велика прекретница, прекид са детињим играма и безбрижношћу без конца и краја. Отац ме је, сећам се, средином 1961. године повео да упишем први разред. У зборници, омањој кућици, која је била одвојена од зграде школе, примиле су нас две-три веселе учитељице. Прочаврљале су с оцем и часком уписале моје име у дебљу свеску. Све време сам ћутао. При одласку дале су ми пун џеп кекса у разним облицима: квадратићима, троуглићима, кружићима...

С оцем преко учараних стаза и богаза, пречицом преко ливадица, тик крај шумарака и преко пруге, враћам се кући и узимам један по један, све слађи и слађи кексић, грицкама и уживам. Отац је то приметио и рекао, скоро наредио, да сестри оставим неколико. Одлучио сам да то буду три различита кекса. Међутим, слатко жваћући, дошао сам до та три и – застао. Али, ђаволак насладе ме мамио да узмем још један, округли, па нека остану два, велим у себи – то је довољно за сестрицу. Чим сам појео тај округлаћ, не говорећи оцу, узео сам и други кекс, квадратног облика, слadak као никад пре. У џепу је остао још један – троугласти. Дуго сам га пипкао и превртао. Тако бих и њега радо појео, али шта ће рећи отац кад дођемо кући. Мешкољим се у ходу, отац ме води за руку, ја другом и даљем мазим и пипкам троуглаћ у џепу. Све ме вуче да га узмем, уста ми влажна, размишљам шта да радим, примичемо се и кући – још неколико стотина метара. Одлучим да гризем комадић с једног угла и да потом кажем сестри да је кекс био поломљен. Боже, како је слadak! Али, одгризем ја још један вршак кекса, и, кад сам га већ на два места начео, загризем и трећи шпиц. Отац звиждуће и певуши, у својим је мислима, и не обраћа пажњу што ја леву руку потајно примичем устима и враћам лагано у џеп. До пред саму кућу остане ми у руци кружић оглоданог кекса величине дугмета за кошуљу.

Дадох тај стидак сестри на запрепашћење оца који ме је повукао за уво шкргућући зубима у налету беса.

Данима сам размишљао о свом греху и патио. Првом приликом сам сестри поклониио напoлитанку у знак извињења. Она се смешкала у детињем чуду и слатко мљацкала...

Првог септембра исте године, лепог сунчаног јутра, чућећи у пицами, радуцкам нешто крај бунара у дворишту. Деца, лепа и обучена, у великом броју, одозго, из даљег комшилука, у који нисам често одлазио, у групама, понеки и са родитељима, пролазе ка граду. Необично ми то, али не обраћам пажњу унесен у свој невидљиви, а по ко зна чему, значајан послић. Не обраћам пажњу ни на све јачи жагор, све док неко с пута не викну: „Нећо!“ Била је то Нада Тељега, моја вршњакиња с неколико другарица и дечака у друштву. „Ајдемо у школу, данас се креће“, додала је веселичасто. Збуњен, ништа не умем да јој кажем. „Идемо у школу, данас је први дан“, викну она још једном. Схвативши да се важан дан догађа, заплачем, а она уђе у двориште и потражи мајку која ме брзо обуче и среди за први дан у школи. И мати заборавила, занела се у кућне послове, отац био одсутан. Журим са Надом Тељегом и децом у школу. Мајка маше с вратница, а ја као у сну газим у нешто ново и непознато.

У школи много деце, граја, пуно двориште. Поделише нас у два разреда. Збијени слушамо како учитељи нешто причају, гласно се договарају, као да се домунђавају, насмејани су, но, не разумем ни реч. Прозивају именом и презименом: Драган, Рефик, Милан, Сафет, Милена, Бесима, Драгица, Фатима, Јово, Сулејман.... Не знам кад је моје име изговорено, али памтим да ме је Нада Тељега повукла за кошуљу: „Јави се, то си ти!“ И даље сам ћутао, сав у немоћи да бекнем. „Ово је он“, узвикнула је Тељега уместо мене, а ја као камен ћутао, укочен и збуњен. Учитељи наставили свој посао, а ја постиђен. Ко би рекао да ћу бити одличан ученик, а моја комшиница не. И други ђаци, на пример Рајко Стојнић, први ми сусед, одмах преко баште, иза глогове живице, био је, такође, причљивији од мене. Мислио сам да га никад нећу сустићи у учењу. Рајко је једва завршио два разреда и убрзо напустио школовање. Међутим, ја сам се врло брзо пренуо и постао вредан ђак.

У првом разреду учитељица ми је била Данка Милошевић, однекуд из Србије. Лепа млада жена, увек насмејана, у црној коврцавој коси. Једном нас је питала шта остаје иза бицикла у снегу. Збуњени – прваци, нисмо знали одговор, напели се из петних жила, али нико ни да зуцне. Не иде и не иде, не знамо. Да нам припомогне, нацртала је на табли бицикл на снегу и померала руку, као да се точак креће. Цео разред, једноставно, ни макак, нико није знао шта остаје иза бицикла. Ни Јозо Тељега из четвртог разреда, Надин брат, који се ту, уз врата стојећи, задесио склонивши се од кише. Разумео сам о чему се ради, али, једноставно, немам реч за то. Као запето, нешто је у мени тињало, крчкало, никако да се распетља у праву реч, осећао сам да знам одговор, али не могу да именујем ту појаву, да изговорим како се то иза бицикла у снегу зове. Ћутали смо, згледали се, учитељица је показала и једну сликовницу са сличним питањем, али ништа – тек понеко каже неку бесмислицу, насмејемо се, и опет уозбиљимо. Учитељица и даље припиткује, појашњава, додаје полуодговоре – ми се згледамо. На њој се видело да наше незнање сматра својим неуспехом, растуживала ју је немогућност да нас до краја уведе у одговор.

„Траг“, узвикнула је разочарана учитељица Данка. Дотад никад нисам био чуо за ту реч. Правдао сам се – учитељица је ту да нас учи. Да, иза бицикла по снегу остаје траг. Разумео сам, све је било више него логично, али нисам имао реч. Вероватно су то исто осећали сви прваци. Данима сам размишљао о тој речи, и уопште о речима, о њиховим моћима. О томе и дан-данас гонетам, речи, речи, речи...

У школи, на великом одмору добијали смо храну – хлеб са растопљеним маслацем: умочи се шнита у лонац течног маслаца и буде слатка као мало шта на овоме свету. Уз то ишла је и бела кава, често кекс, па и воће, после. С кексом смо у дворишту школе играли такозвану „ближу“. Изговара се са дугоузлазним акцентом на „и“ – *ближа*. Забоде се клипић у земљу, и са растојања од три-четири метра, бацамо кекс: ко је најближи клипици, тај добија, узима све бачене кексове. И кад је кишица, и тад смо играли. И тако испрљан кекс смо јели бришући га о рукав. А како да не

поједемо, кад се водила битка за престиж у вештини бацања кекса. У ствари, ближа се играла, пре свега, металним новчићима, но њих је ретко било у џепу за све оне који су желели да заметну ту ђаволију. Игра с кексом била је реалнија и, ето – слађа.

У другом разреду смењују се млада учитељица Нусрета Идризовић и, такође млад учитељ, Танасије Берић, одличан фудбалер, играо је у клубу „Рудар“ из Приједора. С њим је био и његов брат, Јездимир, такође фудбалер, који ће ми потом бити и наставник у вишим разредима. Мислим да су тек били завршили учитељску школу. Учитељица Нусрета је била веома лепа, са косом подигнутом изнад ушију. Сећам се, у вечерњим сатима, по завршетку наставе, учитељицу је сачекивао њен момак, будући муж. Она је била живахна, некаквом хитрином је тражила одговоре и подстицала нас да учимо. Организовала је и ваннаставне активности, разне секције и игре.

Често смо у школском дворишту играли фудбал. Нисам био неки нарочити ногометаш. Догодило се једном да сам јако ударио лопту и разбио прозорче на зборници с бочне стране. Био је то сасвим мали, једва видљив прозор величине лопте. Учитељ Танасије ми је наредио да сутра, како знам, донесем ново стакло. Сматрао сам то неправдом, јер нисам намерно полупао прозорчић, то су сви видели, и сваком се могло догодити.

Дошавши кући, узем, да моји не виде, стакло из рама једне омање слике на собном зиду. А стакло, да не поверујем, исте величине као оквир малог прозора. Дани су промицали, а мајка, коју недељу после, сређујући и бришући ствари по кући, узела и ту слику са зида да зацакли стакло, па у неверици приметила промену. Мокром крпом је захватила по слици. Ништа нисам рекао, успешно сам прикрио истину. Била је упорна, препознала по нијансама израза мога лица да сам, ипак, ту нешто замесио. На крају сам признао шта се догодило.

Чим сам научио да читам и пишем, заволео сам књиге. Очаравала ме је могућност да листајући странице отпλο-

вим у непознате светове. Брзо сам и радо читао. С почетка, све бајке света. Била је једна богата сарајевска едиција у којој су се, у десетинама томова, нашле бајке са свих континената. Узбуђивале су ме сличности и разлике на којима су утемељене те чаробне приче.

Убрзо ми је била мала школска библиотека, па сам одлазио у градску. А ту – две вредне библиотекарске, Злата и Иванка, љупке госпође, међусобно различите, али пажљиве према сваком ђаку који би да узме књигу. Оне су здушно препоручивале и бирале погодан наслов. Једна је била убрзана и кликтава, друга, пак, тиха и умереног гласа. Књиге смо узимали уторком и четвртком, обично их враћали после недељу дана или нешто дуже. Међутим, кад бих узео књигу уторком, већ сам је у четвртак враћао. То је с почетка било сумњиво библиотекаркама па су ме пропитивале, и кад би се увериле да сам заиста прочитао, давале би ми нову књигу.

У другом разреду, Суада Сарајлић је на часу, као писмени задатак, прочитала своју римовану песмицу. Мени се то допало, надахнуло ме и покренуло, пропевала ми душа. Некаква изненадна *извишка* планула је у мени и написао сам песму о пчели и цвету. Римовале су се речи: пчелица, земљица, травица, кравица... Музика речи је тако залепршала да се потпуно поистоветила са цвркутом птица у дворишту и на околним крошњама, па преко наше и комшијских башта, са звуцима што су долазили са речице Гомјенице, из бајколиког Хамзиног тука и моћног Беџноровог гаја; све се стапало у лиру живота, у радост дисања и постојања.

Прочитао сам песму мајци која је уређивала гредице у башти. Одмах је заплакала. Она је одувек имала смисао за поезију и уметност, за лепо и узвишено, показивала је то и најлепшим нашим ружичњаком у комшилуку, многим рукоквиринама што су се преливале у разним шарама, умела је да вешто плете и штрика, да хекла и везе, да окречене собе ослика дивним мустрама. Једном сам директно записао њене речи које су постале песма „Мајка“:

*Сине,
изађи на терасу
и прислушај разговор тига.*

То наиђе.

*Ја се извињавам,
ја морам слушаати,
сине!*

Као студент, написао сам песму „Десетогодишњак“ која предочава настанак моје прве песме, о пчели и цвету, о мајци што плаче, о „љубави која је преузела све што се догађало пред мојим очима“. Осећао сам чудесно озарење у души пред уплаканом мајком на средини баште. Песма је била објављена у *Пољима*, са посветом – Б. Р. Посветио сам је, гле чуда, Бранки Радуловић, згодној студенткињи књижевности из Борова, срноликог изгледа и згодног покрета у фармерицама. Кад би ме неко у то време упитао на кога се односе ти иницијали, ја бих рекао на Бранка Радичевића. Песма је, потом, изашла и у циклусу од десетак песама у *Летиопису Мајнице српске*, под именом *Деветогодишњак*. Ставио сам је тек у своју трећу књигу песама, иако сам је имао написану и пре прве књиге. Под именом „Предсказање“, двадесетак година после, та песма је отворила књигу моје изабране поезије у београдској *Просвети*.

У другом полугодишту трећег разреда прешли смо у нову школску зграду на спрат. Била је светла и пространа, ближа главној цести, уз нови мост преко речице где нешто ниже беше стара ћуприја. Ту сам завршио још неколико разреда, закључно са шестим.

У новој гомјеничкој школи седео сам у клупи са Сафетом Рамићем, насмешеним црнпурастим дечаком из Грабовца иза Балтиних Бара, одличним ћаком, играо је добро кликере; имао прецизан и јак ударац куглом. Кликерисање се у Гомјеници називало „куглање“. Јавио ми се Сафет недавно из Аустралије, нашао је мој број преко Интернета, попричали смо подуго, а ја сам му електронском поштом послао фотографије из другог и петог разреда...

Омилили су ми били слаткиши из оближње продавнице у којој је, да додам, трговац био отац Милована Марчетића, Марко. Њихова шесточлана породица је живела у горњем делу куће, а доле је била трговина. Моји отац и мајка дали би ми каткад парице за слаткише, али мени је то било мало. Криомице сам каткад знао узети ситниш из очевих џепова или испод мајчиног јастука.

Отац је био занесен послом, прављењем каца и буради, уживао у томе, прави уметник. Викендом би одлазио на славља, зборове, пирове и покривања кућа, јурио на мотору, лепо обучен, са шеширом, обавезно. Никад није ишао без пиштоља испод каиша, с леђа, под капутом. То је крај где готово свака кућа, кроз векове, има некакво оружје за одбрану. Хитао да пева и игра у колу, да првачи ојкачу или да на крову какве нове куће буде викало за дарове што пристижу на „шљеме“ у изградњи...

Имао сам десетак година кад су родитељи одлучили да оду на недељу дана у Шајкаш и посете бивше комшије, да виде кућу о којој су стално причали, мајка нарочито. Мене и сестру Наду у Гомјеници чувала је бака Тодора. Међутим, она је одлазила током дана својој кући, километар више, на самој граници са Ђелом, селом настањеним претежно муслиманима. Долазила је само ноћу, да преспава с нама. Родитељи су нам оставили солидну количину пара, коју смо сестра и ја спискали у слаткише и играчке, велике и мале. Пар дана смо били без динара. Утом је ударила поплава, речица се једном годишње изливала и плавила околне куће и земљу. Многима је улазила у кућу. Нама је стизала до под сам праг. У свему томе, једног јутра осванемо у дворишту без веселог кокодакања. Завиримо у кокошињац и видимо да нам је неко отровао кокошке и петла. Кад су се вратили, мајка и отац су данима испитивали у комшилуку како се и зашто то догодило. Никад нисмо открили, а сумњали смо у понеког. Мајка и отац су нам, ипак, стигли да причају о лепотама Шајкаша...

Долазак предузећа „Вијадукт“ потпуно је изменио ритам живота у Гомјеници. Било је то 1962. године. У десетак брзо

направљених барака, у посеченом Бецнеровом гају, слегло се на десетине, па и више од стотину, радника и њихових шефова из Загреба и одасвуд, те велики број шофера из Македоније. Први телевизор стигао је управо у „Вијадукт“; и дан-данас се тако зове тај део Гомјенице. Сећам се утакмице Југославија – Уругвај на светском првенству у Мексику, победили смо 3:1, иако смо први примили гол. (Написао сам недавно поему „Вијадукт“ и објавио је у *Летопису Маџице српске*.) Чувар у „Вијадукту“ био је мој први комшија, старац Шпиро Кантар, великих бркова, неписмен, у правом смислу човек с брда.

Бранио је Шпиро нама деци да улазимо у салу где је био црно-бели телевизор. А сала – радничка кухиња. Ту је пристизао читав крај, начичкани на врата и прозоре пратили смо утакмице или београдску телевизијску серију *Камилонције*, где су Миодраг Петровић Чкаља и Мија Алексић Цуле, засмејавали целу нацију. Десетак година касније, мој отац је, радећи на мору, налетео на викендицу Мије Алексића и помогао му да поправи капију и ограду. Била је и једна сарајевска хумористичка серија, мислим да се звала *Фистик*, по главном јунаку, или тако некако, сликала је муслимански миље и говор. Иначе, обавезно смо, по кућама слушали *Весело вече* Радио Београда недељом.

У време боравка „Вијадукта“, македонски шофери су били веома популарни. Неколико најлепших девојака се удало. У нашој кући је становао македонски пар Ангелковски, Раде и Ленка, потом, Анте и Иванка из Загреба, као и куварица Зора из Санског Моста.

Седми разред сам уписао у Приједору, у школи „Мира Цикота“. Мени, пролетерском дечаку одраслом ни у селу ни у граду, та нова деца су стварала извесни комплекс. У седмом разреду био сам најбољи ђак. Родитељи су били поносни. Моји писмени радови из српскохрватског језика били су читани и у другим разредима. Био сам написао и кратак роман *Храбри курир*, цела једна свеска. На тек основаној литерарној секцији, прочитао сам у даху сто шест својих песама! Некима је то било много па су тражили да не читам

све, али наставница Насиха Куленовић инсистирала је да чују све што имам записано. Прочуло се за мене као даровитог младог писца и песника.

Заљубио сам се у Гину из разреда, љупку црнку из Гареваца. Почео сам да склапам и нове строфе њој посвећене. Нисам јој никад показао. А једној лепој Душки из центра града која је ишла, такође у седми разред, у исту учионицу, пре подне – ја после, увек у супротној смени, урезао сам ножићем у дрвену клупу стихове с њеним именом. Не знам да ли је икад сазнала ко јој се на такав начин јавља. Био сам прилично стидљив спрема девојчица, а овако – извесни враголанчић, тихи немирко, млади поета, ето. Но, није било шансе да приђем тој Душки, насмејаној лепоти у дугој кестењастој коси, лепо је ходала, нестајала је иза ћошка као Дантеова Бетриче. И никад нисмо, велим, попричали. А годину дана пре тога, свиђала ми се Гордана из Саничана, која је до школе у Приједору, као многи, у аутобусу пролазила кроз Гомјеницу. Иако сам био удаљен ни два километра од школе, често сам одлазио аутобусом, нарочито ујутро, само да видим Гордану и њене биљурне очи. Као да ме је чекала, и она се црвенела и тобож нешто важно, убрзано, причала с другарицом. Такође, никад нисмо разговарали, погледала ме је пар пута директно у очи и сасекла у ногама. То је било све. Настајале су и песме посвећене њеним очима.

Дотад, стално одликаш, у осмом разреду сам попустио, завршио га с врло добрим успехом. Већ тад почео сам да носим дугу косу и полако слушам рок-музику. Између седмог и осмог разреда, током летњег распуста, израстао сам као притка из воде, издужио се и, скоро за главу, био виши од ђака у разреду. Сећам се, све панталоне и рукави су ми окраћали за длан.

Прве песме објавио сам у школском листу *Пионир* у седмом разреду. Наставница Насиха донела је на час четири копије листа. Случајним отварањем дневника указивала су се имена срећника који су добили по примерак. У последњем „извлачењу“ – моје име! Био сам пресрећан, али и

укочен од страха да не добијем лист, јер у њему су биле две моје песме. Да нисам добио, био бих најнесрећнији на свету, сматрао бих неправдом што нисам пре свих, без случајног бирања имена из дневника, добио примерак *Пионира*. Јер, ја сам аутор, сматрао сам, мени свакако припада примерак, тако су и други мислили. А могло се догодити да заиста не добијем.

Једна је песма била о вилином коњицу „И пчела је чудо природе“, а настанила је управо моју прву песму. Вилин коњиц и пчела, то ми и сад светли као знак нечега важног, нечег о чему би тек требало да размишљам...

Мајка и отац су водили рачуна да сестра и ја будемо добри ђаци. Нарочито мајка, она је бринула о набавци школских књига, свезака и прибора, свако јутро пажљиво нас је припремала за школу, да будемо уредни и чисти, шила нам је често одећу. Мајка је све време нашег школовања била домаћица, посвећена деци и кући у целини. Отац се одмах по доласку из Шајкаша, запослио у предузећу *Козара* опет као трговачки помоћни радник. Развозио је намирнице имућнијим Приједорчанима. Касније је годинама радио као чувар предузећа у три смене. Кад би га чуварска обавеза задесила викендом, а негде је већ био позван на свадбу или покривање куће, или се, пак, одржавао неки од чувених летњих верских или државних народних зборова, он је тражио да га мајка или ја заменимо. То је било веома ризично по његово радно место, али морало се по очевој заповести поступити.

У канцеларијама *Козаре* проналазио сам машине за писање и ту научио да куцам. Своје прве песме сам ту прекуцавао, тако су ми се чиниле још квалитетнијим но што јесу. Послао сам једном песме на конкурс Фестивала југословенске поезије младих у Врбасу, првеначки циклус под шифром *Банлагеш*. Нисам прошао у ужи изор. Коју деценију после, бићу члан жирија тог фестивала...

Нисам имао дар за очеве занате. Но, учествовао сам с њим у ритуалу прављења каце испод велике жалосне врбе у дворишту. Моја позната песма „Каца“, по оцени многих, говори, у ствари, о томе како се прави песма.

Било шта од физичких послова мени је било тешко и досадно. То су моји знали, мајка узимала у обзир, али отац углавном није марио ни што сам одличан ђак, ни што много читам, иако му је, кад би завршио послове и другима причао о мени, импоновало што сам такав. Говорио је да и Мао Це Дунг није волео да ради. Али, код оца се знало, посао је посао, а ракија – ракија.

Био сам мршав као сламка, стидео сам се да скинем мајицу дугих рукава, а ретко сам носио кратке панталоне, иако је било лето. Ослободио сам се тога када је у мени превладао нагон да научим пливати у речици, кад сам одлучио да препливам с једне на другу обалу заједно са комшијом Рајком Стојнићем који је већ увећано био добар пливач. Била је то моја велика победа. Препливао Гомјеницу, а онда ишао и на Зеленац, најдубљи његов вир, опасан и хладан, и ту сам био делија, али – што пре до обале. Но, ипак, све то дало ми је самопоуздање.

Толико сам читао да ми је и мајка, која је волела што сам привржен књизи, говорила да је превише, па забрањивала, нарочито ноћу. Међутим, ја сам се сналазио и у спаваћој соби, уносио сам батерију и књигу под јорган и читао, то је тек била посланица, скривен, и далеко од стварности, ушущан и заштићен, док моји спавају, уживао сам у литератури, понешто бих и ту ако има замезио, али под ћебетом је могло и без слаткиша; само да читам, то ми је било главно.

У комшилуку, преко пута улице, живела је породица Кнежевић, позната по напредним погледима на живот, са пуно школоване деце. Са једном укоченом ногом, стари Миле Кнежевић, давао ми је разне савете. У његовој кући налазило се мноштво књига и новина. Ту су били читави годишњи комплети *Илустроване Полиџике*, уредно сложени у сандуке. Листао сам и читао, проналазио много занимљивих текстова, фотографија и информација. Проналазим некакве годишњаке из времена Независне државе Хрватске, али и зборнике из времена Информбироа, који сликају сукобе Тита и Ђиласа.

Лист *Полиџика* је свакодневно стижао у кућу Кнежевића, доносио га је син Јово, познати висококвалификовани бравар, из Приједора. У сандуцима на тавану, нашао сам и Јовина писма из логора Јасеновац. Пронашао сам и бамбусове штапове за пецање. Кнежевићи су имали поверење у мене, дали су ми и велики доглед да носим на екскурзију до Плитвичких језера. Ту сам се био изгубио у огромној шуми, иза хука фантастичних водопада, где има опасних медведа.

Кћерка Миле Кнежевића, Смиља, озбиљна и култивисана црнка, необично лепа и причљива, имала је мужа из чувене породице Ротшилд. Живели су у Загребу. Он је, као страсни планинар, погинуо на Алпима. Обишли су велики део света, нарочито Африку. Донели су дијапозитиве из сусрета са пустињским племенима, и пројектором, у замраченој соби, показивали мени и сестри. Смењивале су се слике егзотичног црначког света. То је било у време појаве првог црно-белог телевизора у „Вијадукту“. Сlike из дијаскопа биле су у боји, што беше необично и нешто посве ново...

Једног лета отац је продавао жабе рибарском предузећу „Саничани“, које је тај укусни крекет, потом, извозило у Италију. Иако уважаван као качар и бачвар, те потом мајстор железних ограда и врата за гараже и куће, мој отац је, ето, био једини жаболовац у Гомјеници. Пред кућом је било на десетине корпи од прућа за жабе.

Отуда, брзо су оцу наденули надимак – Жабар. То га је толико вређало да се са многима потукао на крв и нож. И мени је сметао тај надимак, нисам га волео. У главама неких комшија остао је за сва времена. Имам поему *Жабар* којом сам се, много година после, у књизи *Сновиље*, лишио и најмањег трага нелагодности поводом тог надимка који су ми у основној школи знали да припишу.

Осим појаве „Вијадукта“, још један догађај је имао велики значај у мом приједорском детињству. То је прављење канала, ми смо говорили – насипа, од рибњака Саничани до

Сане, кроз кривудаи ток реке Гомјенице. Догађај је био везан, у ствари, за уништење доњег тока реке-лепотице у дужини од два-три километра, све до ушћа. Управо су у мојој зони детињства нестала, тако, три предивна млина, а око канала, правог као огромна игла, остајали су комади здраве реке пуне сваковрсних риба. Временом су ти рукавци постајали баре са густом травуљином.

Током рада на каналу, на дубини од неколико метара, булдожери су наилазили на огромна угљенисана стабла. Мој отац је од њих правио бурад, ракија је брзо постајала црном и мењала укус. „То је од Потопа“, чуло од ува до ува. На врху Козаре, пак, везане за Мачков камен, налазиле су се велике зарђале карике. Причало се да је ту је некад било море и да су бродови везивани за те карике.

А пре појаве канала, са истурених обала, великих врба и неколико млинова, са дрвеног моста, најодважнији момци су, пред лепим цурама, скакали у воду на главу, ронили и тражили дубину у леденом Зеленцу, који је имао вртложну струју, није смео свако ући у њега. Причало се да на дну тога вира живи сом који ноћу излази да пасе ливаду. Једном приликом, много година после, причао сам Милораду Павићу за тај вир и сома, а познати писац одмах ми рекао да то убацим у књигу. Казах му да сам то већ унео у друго допуњено издање *Мајстерњеј језика*. Но, Павића није спречило да ту необичну слику стави у свој роман *Шешир од рибље коже* који се након шест месеци појавио у књижарама. Нисам могао свом професору ништа да замерим...

Жалосна врба у нашем дворишту била је огромна, а гране крупне и раширене у много праваца; биле су то моје собе у чардаку ни на небу ни на земљи. Ту сам, такође, читао и доносио шоље и корпице са ситним воћем и грицкао седећи у рашљама. Врба је расла астрономском брзином, њене жиле су подизале нашу кућу па је отац морао да је посече, а пањ спали бензином. Чудно, једино смо ми у комшилуку имали жалосну врбу у дворишту. У првим својим књигама је помињем, нашла је лепо место у песмама „Обичај“, „Путања“, и касније у поеми „Жабар“.

Милош Јевтић

Како смо навели у уводу, школовање нисте наставили у гимназији, што би се могло очекивати, већ у техничкој школи у Приједору, у коју сте се уписали 1969. године...

Да ли је упис у техничку школу, машински смер, био Ваш избор или су били у питању, и то је могуће, неки други разлози – породични, материјални или неки сасвим посебни?

Како сте се осећали у тој, ипак, школи, усмереној школи, која је имала, верујемо, не само посебне програме, већ и посебан метод (слутимо да се ослањала, уз све остало, и на практични рад!)?

Које сте предмете лакше прихватили, а према којима сте били, да кажемо, равнодушни, а могуће је и одбојни?

Да ли сте, упркос свему, настојали да будете, као и у ранијим годинама, марљив ђак?

Да ли је било неких професора које сте уважавали, без обзира на то које су предмете предавали? Да ли је међу њима био и професор језика и књижевности?

Како сте испољавали, и то нас занима, своје литерарне, можда баш песничке радозналости? Да ли сте можда објављивали у омладинским листовима песме, који је тада, у ондашњој Југославији, било, сумње нема, много?

Да ли сте пратили и књижевна збивања, како у Босни и Херцеговини, тако и у осталим крајевима Југославије, тадашње Југославије?

Уосталом, како сте увиђали – завршавајући ту школу – своју будућност, и непосредну, али и ону даљу?

Ненад Грујичић

По завршетку основне школе, на прекретници сам шта да упишем. Логично је било да то буде гимназија. У Приједору постоји чувена коју је подалеке 1922. године, са неколицином

интелектуалаца, основао Душан Зеленика, иначе, сремскокарловачки ђак, родом из Буснова код Приједора. Он је пренео култ Бранка Радичевића у Приједор и обележио стогодишњицу песниковог рођења 1924. године.

На чудан начин, уписујем се у техничку школу, машински смер. Наиме, те године, у Приједору се формирају машинско и електро одељење бањолучке техничке школе, коју је већ две године похађао мој комшија Стеван Драгић. Његова мајка Лазарка, живахна и плаховита жена, узима од мојих родитеља потребне „папире“ и носи у Бању Луку на конкурс за упис. Образложење је било – кад се већ отвара одељење у Приједору, то би требало искористити, јер нећу морати попут многих у Бању Луку, и тамо становати и плаћати. Овако, биће ми школа пред носем. И, с обзиром на то да сам имао високе оцене, примљен сам у техничку школу.

Већ на почетку видим да то није школа за мене. Највише сам слушао предавања из језика и књижевности, губећи из вида да су технички предмети главни. Није да нисам могао да пратим ту наставу и добијам какве-такве оцене, али, напосто, то знање се није „лепило“ за мене. Пошто-вао сам колеге који су били даровити за технику и, тим пре, све више сам осећао да сам начинио велик промашај.

У другом разреду сам, на пример, имао седам јединица на трећем тромесечју, а на крају тога разреда сам једва прошао довољним успехом. Био је то дебакл одликаша Неђе, како су ме у родбини звали, али пораз и за родитеље, који нису веровали да се то догађа.

Нисам волео ни обавезну летњу праксу у Фабрици целулозе и папира током распуста. У машинском погону ми је сметао мирис уља и бензина, нисам подносио звук машина на којима је цичао метал у обради, извијала се спирална струготина у љубичастој боји прераде. У ливници – загушљиви гасови и димови, огромна температура стварала је паклени осећај ништавила. Ту сам некако излио једну алуминијску пепељару у облику коњске главе. Ето, бар трачак нечег што је у додиру са уметношћу. Пепељара се и дан-данас налази на столу у кући ујака Стојана у Гомјеници.

Родитељи су се током мог школовања нашли у Немачкој. Наиме, отац је годину раније отишао у Дортмунд, па у Минхен, да нешто заради. Био је тамо неколико година. Мајка је одлазила к њему лети, радила је у хотелу као спремачица. Било је то време гастарбајтера, многих одлазака у Немачку из мога краја.

У Немачкој је кратко био и ујак Здравко, песничка душа, који ми је још у основној школи указао на Сергеја Јесењина, а касније и на Драгутина Тадијановића. Напустио је столарски занат и дуго лутао, имао је дара за фудбал, за длаку је постао играч загребачког *Динама*. Због недостатка новца за пут, није отишао на нови тренинг. Писао је песме опонашајући великог руског песника, имао смисао за лирску слику и касније објавио неколико збирки песама.

Све те године нисам могао мирно да спавам, био сам уплашен и поражен, разгонио сам тмасте мисли пишући песме. Једини излаз су ми били дебели нотеси и свеске пуне стихова и разних записа. И даље сам читао белетристику, чак и стрипове, само што даље од машинства. Имао сам леп технички рукопис, могао сам доста тога да накарабуцим и савладам, али мотивација за технику на нули, минус један.

Негде у то време, Милован Марчетић и ја започињемо интензивна дружења. Он је учио аутомеханичарски занат. Наше куће су удаљене стотињак метара. Не одвајамо се један од другог у слободно време. Наши вршњаци, и нешто старији, обилато играју фудбал, нарочито у Јарузи, простору између Гомјенице и Балтиних Бара. Ми посматрамо игру, али не улазимо, не узимају нас озбиљно. У нашим двориштима, он и ја приметимо један против другог, на мале голове, свој фудбал. Тако се издувамо бесни на колеге које мисле да смо лоши спортисти. Оба смо писали песме, то нас је разликовало од свих, одлазили на реку, на насип, у врбаке, у питоме шумице, писали у природи, о мртвој птици на путу, читали један другом стихове, маштали о девојчицама.

Још у основној школи, књиге *Орлови рано леће* Бранка Ђопића, *Дружина Пере Квржице* Мате Ловрака и романи

Чарлса Дикенса, наводе нас дечаке из комшилука да се „одметнемо“ у врбаке и шумарке крај реке Гомјенице. Пекли смо пилад и голубове. Играли смо се „Индијанаца“ подељени на Сијуксе и Команче, пентрали по гранама, високо, па се низ њих спуштали. Једном се одломила једна док сам је с висока савијао ка земљи; треснуо сам на стрми део поред огромне врбе, данима сам осећао болове у глави, могао сам озбиљно настрадати. Слично ми се догодило скоком с обале у воду тек направљеног канала. Лоше сам проценио дубину, и главом ударио у дно. Помућене свести чудом сам изашао на обалу. Брали смо купине и малине, глогиње и дрењине, прескакали комшијске ограде ноћу, брстили вишње и јабуке. Из несташлука, у касне сате знали смо пререзати стабла у туђим двориштима. Детињство се калило у ватромету разних прохтева и грехова.

Мирис годишњих доба опијао ми је цело биће; јесен моћном меланхолијом пролазности, зима чаробним белинама и миром у души, пролеће гргором природе и менама успаваних емоција, а лето силом светла и звукова.

Радост постојања се рано приметнула у мом бићу, све сам у Гомјеници покушавао да ставим на папир, да запишем, тражио одговоре у књигама, читао немилице, нисам „праштао“ ни стриповима, све што има корице било ми је интригантно. *Јадници* Виктора Игоа филмски су ми отворили ширине људских судбина у великим друштвеним померањима, а *Двадесет хиљада миља под морем* Жила Верна најавиле моја пубертетска интересовања за друге светове, што ће се нарочито проширити читањем Деникенових књига о доласцима других бића из космоса на нашу планету.

Заволео сам и шах, убрзано учим из књига Димитрија Бјелице, добијам из Москве *Шаховски билтен*, наставник руског језика ми поручио, проучавам теорију на сва звона, играм у комшилуку и шире, напредујем нагло, на школским часовима тајно, не пратећи наставу, на малој магнетној шах-плочи, анализирам партије, узела ме древна игра под своје. У дворишту Прокопија Драгића и његових синова, Милована и Стеве, одигравају се читави турнири. Све

знам о Штајницу, Ласкеру, Алехину, Капабланки, Смилову, Ботвинику, Таљу, Спаском, Фишеру... Много година касније, у Новом Саду ћу се руковати са Михаилом Таљем и уочити да се његова шака, рођењем, састоји од само три прста. Имао сам велике амбиције у шаху, он ме је, на крају крајева, спасао коцкања и картања у паре.

Покер је једно време био зараза, ноћу сам искакао кроз прозор и одлазио на сесије овог порока. Отац ми то није дозвољавао, сам никад није играо карте, неко му је у пошти рекао за мој порок, а ја код куће платио потезањем увета и претњама. Играјући *ајнци* и *шљају*, комшији сам, који се вратио са дугогодишњег рада из Сплита, однео сав новац, чак и цигле и јапију за нову кућу; кад је почео да скида и сат и ланчић, иако шеснаестогодишњак, осетио сам прелестни грех, вратио му све и тражио да ми само купи највећу лубеницу. Он је то и учинио, а ја сам за сва времена оставио карте, згадила ми се могућност да неком однесем толики новац за неколико минута или, пак, да изгубим. Нека велика ментална мучнина отклонила ме је од те напасти. С картама умет да изведем чудесне трикове, „сад је видиш, сад не видиш“, и то тек понекад у доколици покажем неком блиском. Научио ме је то брат од тетке, Ђуро, који је у Загребу од неког старца „скинуо“ те вештине. Књижевност ме је, срећом, преузела потпуно, избила ми је и шах из плана да му се посветим, поезија ме сачувала да останем здрав и чист.

На махове сам се упињао да уђем у техничку материју у школи, али није ишло. Иако сам у основној школи имао петицу уз математике, овде су ствари биле компликованије и много озбиљније. Скоро сваки предмет је био заснован на вишем облику математике, на логаритмима, на пример, а ја то нисам био савладао. Оно у средњој школи је био рачун, а ово – математика. Да сам ишао у класичну гимназију, уверен сам да бих и математику савладао, јер би спрам ње било много мени блиских предмета.

Опште разочарање школом, црни дани. Чак сам ту синтагму урезао чакијом на клупу. Чинило се да нема решења.

Професор Марко Ходак ме је хладно оборио на поправни испит из механике и машинских елемената. Не знам како сам смогао снаге, али сам, након тешких ломова и криза, на једвите јаде завршио техничку школу.

Сећам се заједничког скупа машинског и електро одељења у великој сали техничке школе после полагања матурских писмених испита из математике и српскохрватског језика. Један професор је прозивао ученике и редом читао оцене, прво из математике, а онда из језика. На пример, Милан П. 3–4, Шефик Д. 5–3, Јована К. 4–2... А кад је прочитао моје име и оцене, готово сви су се с некаквим чудним уздахом окренули да ме виде, јер је мој пар оцена био: 1–5!

Пустио сам у трећем разреду дугу косу, већ увелико слушао Битлсе, Ролингстонсе, Јурају Хип, Вишбун Еш, Пинк Флојд, Сантану, Френка Запу... Директор школе, презименом Шукало, наредио је да сви ученици, мушкарци, скрате косу до иза ушију. Једном нас је постројио у дворишту и сваком одреда прегледао фризуру. Кад је дошао до мене, ја сам ћутао, он је јетко наредио да морам да се ошишам. Наредних дана сам долазио са косом исте дужине. Нисам хтео да се шишам. Професор општенародне одбране, Стојановић, пред разредом ме је опоменуо да се морам ошишати. Не знам шта ми би, али сам одважно, да је настао тајак, рекао да ме само Бог може ошишати. „Види ти њега шта он прича“, прокоментарисао је професор. Касније ме збиља ни директор више није опомињао, иако ме је попреко гледао. Зализивао сам косу и правио је тобож краћом. А пустио сам био и брчиће.

Почео сам песме да шаљем у разне редакције. Објављивао сам у београдским листовима *Фронџ* и *Младосџ*, у забавном недељнику *Зум* и у сарајевским *Нашим данима*, као и у загребачком тинејџерском листу *Тин*. У *Фронџу*, који се бавио општенародном одбраном, у рубрици *Песма нас је одржала*, уредник је био песник Бранислав Петровић. Чинило ми се по изгледу његовог лица, у десном врху стране, да ће разумети моје песме. И, богме, тако је и било – ученик машинске школе из Приједора почео све више да објављује

у том листу. Проналазим на истој песничкој страни и имена Боре Капетановића, Николе Вујчића, Небојше Деветака и других.

Изашла ми је у *Фронџу*, поред осталих, једном кратка песма под називом *Хаику*, посвећена плавушастој другарици Гордани Гајановић из разреда:

*Она се осмехну
и дујом косом
сакри љаве очи.*

Ђаци у разреду су мислили да сам песму посветио Фаику, најбољем ђаку у разреду, полетном момку са презименом Хоџић, који је имао дар и за литературу. Наравно, многи нису били чули за песничку јапанску форму – хаику. Објавио сам неколико хаику песама, и једну слободну минијатуру, *Круї*:

*У мојој крви
има слајких живоџиња.
Колају и муче сџворење.*

Младосџ беше књижевнији лист, са више страница културе, ту сам могао прочитати интервјуе са познатим песницима, пратити појаве нових књига и песама, тако сам чуо за Перу Зупца и *Мосџарске кише*. Уредник песничке стране – Драгомир Брајковић. Наравно, нисам ни слутио да ћу касније упознати и постати добрим колегом, песничким сабратом, са Петровићем и Брајковићем. Моја књига есеја *Плес у неџвама* биће отворена, много година потом, огледом, „Магма једне судбине“, о поезији Бране Петровића.

У *Зуму* ми је, касније сам сазнао, песме пуштао Матија Бећковић, који је ту радио за голи хлеб, јер је у то време био у немилости режима. У некаквом дебелом годишњем календару *Јежа*, који је отац донео с посла, пронађем Матијину поему *Рече ми један чоек*. У налетима сам читао чудно штиво у ројевима необичних речи, заборављене лексике и значењских чуда. И Матија ће ми, хвала Богу, постати пријатељ. И о његовој поезији сам говорио и писао.

Песме објављене у *Тину* спојиће ме са Драганом Крагуљ, младом приједорском гимназијалком, која је такође објављивала у том листу. Приметио сам је на корзоу, имала је дугу равну кестењасту косу, стално била у друштву са другарицом Ловорком, такође, дуге, али коврцаве косе. Сад више не знам како, пришао сам, збуњен, Драгани на градском шеталишту и развила се прва права љубав. Био сам већ четврти разред техничке школе. То познанство ме је још више понело да пишем, да се доказујем Драгани, а и она је мени читала своје нове стихове. Веома даровита, била је изузетан саговорник једном разочараном ђаку машинске школе, утеха и смисао у коначници погрешног средњошколског периода. Имала је чамац којим смо каткад пловили Саном слушајући Боба Дилана и пландовали под крошњама.

Одлазио сам на чувене рок-вечери у Летњу башту, на Береку, некој врсти аде, тик уз Сану. Ту су се зачели незаборавни плесови и игра уз брз ритам. Најслушаније композиције биле *Црни лејџир* и *Чудна шума* тада популарне *YU црује*, а Приједор имао много талентованих музичара. У Гомјеници сам касно ноћу слушао и Радио Луксембург, чак снимао на касетофон неке музичке нумере, на пример групу Вишбун Еш, која је имала маестралне деонице соло-гитаре. Страсни мотоциклиста Слободан Веселиновић, звани Тица, желео је да слуша у великој брзини на мотору ту групу, тражио је снимак. Пред његовом кућом, и дан-данас, тик уз улицу, испод високог дрвета, у Гомјеници, стоји мотоцикл подигнут на задњи точак, већ сав у рђи, као нека врста споменика једном необичном човеку који је сликао и андреналински уживао да у асфалтне кривине улази великом брзином. Многи гомјенички младићи, и старији, страдали су на мотоциклима. У кући Милутиновића, у размаку од годину-две, на моторима су погинули отац па син.

Мој отац је у својој педесет седмој години живота тако страдао у Ракелићима. Имам песму *Очеви мојтори* у којој, поред осталог, стоји:

*На збору, крај цркве, њијаних њрејуша,
на мојору оџац слалом кроз џај куша.*

*Свеџ у чуду џлега џде се смиче храшће,
а џаман џомислиш, ударио, џашће.*

*Једном џокрај куће мину сџара кајла,
џројури ко меџак – џукла ручна сајла.*

*Како заусџави, џиџај граџоџ Боџа,
кад џред вече еџо кући чиџавоџа.*

*За кућне џоџребе, саг већ смиџен,
јао, оџац куџи Томос – џосла џа сам џаво.*

*На џом мојорчићу, кунем џи судбину,
зайео ивичњак и оџац џоџину.*

У средњој техничкој школи, српскохрватски језик су ми предавала два изузетна професора, Јово Филиповић и Јаков Бабовић. Први је говорио екавски, био веома гласан, а уз то и строг, али добар зналац свога предмета. Његова супруга Маја предавала ми је географију у седмом разреду. Моје писмене радове је хвалио, али једном је рекао: „Кад ћеш ти, бре, написати неки писмени састав а да није у дијалогу?“ Волео сам такву форму, била ми је жива и пружала могућности сложеније композиције. А Јаков Бабовић, тзв. „двумоторац“, два пута био, кажу, на Голом отоку, пореклом из Црне Горе, мајстор за препознавање талената, знао је за време часа да отвори прозор и дуго гледа напоље. Играо је лото и спортску прогнозу. Никад се није женио. Мене је рано открио као даровитог за писање и предложио да студирам књижевност и језик. То ми је било велико охрабрење, али нисам знао како даље, куда, шта да радим.

По завршетку мрске ми средње школе, професор Бабовић ме је упутио у Сарајево на пријемни испит на Филозофском факултету, код свог студентског друга Радована Вучковића, угледног професора књижевности двадесетог века. У

сарајевском дневном листу *Ослобођење* видео сам тачан датум пријемног, послао поштом документе, и возом ноћу, дан пре пријемног испита, кренуо у главни град Босне и Херцеговине. Ујутро сам нашао професора Вучковића, рекао му зашто сам дошао и ко ме шаље, а он ми је мирно саопштио да је јуче био пријемни испит и да ништа не може да учини за мене. Изненађен и немоћан, вратио сам се у Приједор. Нешто ми није дало да одем у Сарајево. „Ко зна зашто је то добро“, рекао сам себи у браду. И, испоставило се, да сам отишао, ко зна како бих прошао у бурним ратним временима. Но, и Драгана и моја сестра ће отићи у Сарајево да студирају језик и књижевност. Обе су дипломирале у року, више не живе тамо, а ја сам, годинама после, у Новом Саду био члан жирија за награду *Лаза Косић*, која је припала Радовану Вучковићу.

Милош Јевтић

Уместо студија књижевности у Сарајеву, нашли сте, дакле, у Новом Саду, и то на Вишој техничкој школи?

Како сте се осећали у Војводини, посебно, у Новом Саду, враћајући се – може ли се тако рећи? – у свој родни крај? Да ли је било неких видљивијих промена или сте наставили да живите можда баш онако како сте живели пре одласка у Крајину?

Да ли сте ту вишу школу схватили као наставак ранијег школовања или је, ипак, све било другачије, пошто се радило о промењеном поретку студија?

Како је била усмерена та школа? Који су предмети били најважнији? Какви су били студенти? Какви су били професори?

Како сте – у тим условима – остваривали своје песничке амбиције, потврђене у Приједору, тако сте рекли?

Да ли сте били – и у новој средини, истина сада универзитетској средини – вредан студент, заинтересован и за наставни

и за практични рад или сте се, временом, све више од тих садржаја одвајали?

Уопште, да ли сте се занимали за књижевни живот, који је у то време у Новом Саду и Војводини био богат, жив, али и противречан?

Ненад Грујићић

Да, био је то чудан осећај, повратак у стари завичај, да кажемо тако. Интересантно је да моји родитељи нису ни помињали могућност да бих могао у Новом Саду студирати, да бих се могао, можда, вратити у панонску равницу. Ваљда, једном смо одселили, и за сва времена нема повратка.

Не успевши неким вишим промислом да у Сарајеву упишем књижевност, и размишљајући у Гомјеници цело лето куда даље, од Стевана Драгића чујем да је његов колега из Љубије при крају студија на Вишој техничкој школи у Новом Саду, и да би то за мене можда било решење с обзиром на то да су сви конкурси прошли. Приједорчани су студирали у Загребу, Сарајеву, Новом Саду и Београду, а неки и у Љубљани, на пример, Борис Веселиновић, момак миран и насмејан као девојка, дуге танке косе, велики познавалац рок музике.

Немајући куд, а у намери да свакако одем из Приједора, пошаљем потребна документа у Нови Сад. Брзо ми јаве да сам примљен. Обрадујем се, ипак. Ето, отићи ћу у Нови Сад да студирам, и то је било нешто, снаћи ћу се некако. Као данас, сећам се доласка 4. октобра 1974. године у Нови Сад. Било је кишно време, а на Вишој техничкој школи дан уписа. Видим, у великом броју махом момци занатлије, бравари и стругари, али и овакви као ја, дипломирани машински техничари са четворогодишњом школом. Све ми то некако чудно, бледи ми почетни импулс, и све не делује баш оспокојавајуће.

На предавањима оштрије примећујем разлику у степену образовања. Ови трогодишњи школарци некако неозбиљни,

не само што су млађи, него делују незаинтересовано, бацају преко седишта у амфитеатру авиончиће и ракете од папира, гађају се и галаме, а ја – са својим искуством тешким као руксак пун цигли на леђима. Нисам тако замишљао студенте. Међу њима се издвајао необично вредни Остоја Јајчанин, родом из Босанске Крајине. Од професора памтим Миленка Петрића, земљака из Поткозарја, предавао је, ах, баш математику. Сада често прошетамо кејом на Дунаву и сећамо се тих дана.

У Новом Саду проналазим стан у Змај Јовиној 16, код породице Бојић. Газда Стеван, пореклом из Црне Горе, капетан у пензији. Без супруге која је преминула годину-две раније, живи са двоје деце, мојим вршњацима: син Слободан, звани Крца, и Соња.

Био сам смештен у необично малој соби у огромном стану старе архитектуре. Моја собица – уска, на латинично слово L, чим се отворе врата – повелики ормар, једва се улази, ништа не остаје од простора, тек да стане једна столица, ни она, нема столица, само да легнем на гвоздени кревет. Прозор ширине двадесет пет центиметара, висине – метар, тешко се отвара, гледа на дугачко двориште. Врата собичка скоро увек отворена, тако је тражио чика Стеван, не знам зашто, но понекад сам и затварао. Чујем шта се прича у кухињи којом стално дефилују Крцини и Соњини гости. Сви слушају рок музику и имају надимке: Циле, Пула, Кеџ...

Све ми је то било веома занимљиво и ново. Екавица, пре свега, која је поново хрупила у мој живот, а ја већ увелико ијекавизовао свој говор. Иако време одмиче, причам нагласком који није новосадски, никако шајкашки. Чуо се код Бојића и говор из Црне Горе. Не смем да заборавим насмејане студенте из Никшића, Рајка и Мирка, који су око Нове године продавали честитке испред Змај Јовине 16 и навраћали горе – да се згреју.

Некако се сналазим у Новом Саду, родитељи ми шаљу новац. Отац је још у Немачкој: радио прво у једној пивари на одржавању буради, и ту се посвађао с Немцем који је за

време Другог светског рата био Хитлеров војник у Босни. А отац изгубио брата партизана, Сретка, који је имао тек двадесет једну годину. Препирао се и гамбао с њим, и напустио пивару, прешао у неки рудник где га под земљом понела челична трака са комадима рудаче по којој су тукли велики чекићи за дробљење. Он се измицао смртоносним ударцима и, тек са мањим повредама, чудом докопао излаза јаме.

У комисиону у Новом Саду купио сам белу бунду са рутавим крупним обрубима спреда и одоздо, и око врха рукава. Носим „вранглерице“ фармерице, „левиску“ кошуљу и шпицасте црне чизме. Личио сам на хипика са дугом косом, слика и прилика „деце цвећа“. Неко би помислио да пушим марихуану или да се дрогирам, али не, ја чак не узимам ни обичне цигарете, нити пијем црну кафу! Алкохол, такође – ни кап. Црвени сок је моје омиљено пиће, тако га и наручујем у ресторану или другде. Прочуо сам се у друштву по црвеном соку.

Храним се у студентској мензи, вода ми не одговара, ни храна није по вољи, не могу да једем ништа од меса, желуцац не може да вари. Пијем минералну воду, и тако годинама. Мршав као грана, висок, брадат, набавио сам велики, широких рамена, мантил „монтгомери“, у комисиону-сваштари. Не одлазећи код лекара, временом сам, ипак, мало по мало, могао да једем месо и, тако спасеном, више ми се никад није јавио проблем стомака. Мислим да сам минералном водом излечио желуцац, не знам.

Као студент, и не помишљао да одем у Шајкаш. Не знам зашто. Једноставно, заборавио сам то месташце ношен обавезама и новим познанствима. Родитељи припиткују, отац се интересује и за Буковац, ја одговарам да не стижем, и тако све време – ништа од Шајкаша. У Крајини, Шајкаш је остао као недохватна, тамо негде, веома удаљена кота детињства, као у сну, нешто ишчезло, „прохујало са вихором“. Све до завршетка књиге *Шајкашки сонети* нисам отишао у место најранијег детињства. Тек кад сам написао књигу, појавио сам се у цркви Светог Димитрија

у Шајкашу, где смо, рекох, сестра и ја крштени. Да сам одлазио, вероватно не бих написао књигу посвећену том важном месту мог живота. Јер, све се било позлатило и зауставило у успоменама, све слике и призори, није их требало допуњавати. Саме су искрсле чудесне фантазме кад се вишим смислом догодила књига.

У Вишу техничку школу одлазим редовно на предавања. Полажем колоквијуме и испите редовно. Држим до тога да сам студент и да морам превазићи проблем у себи. У јунском року положио сам све испите, осим колоквијума из математике. Убедљиво – најбољи студент, одмах сам примећен, многи се чуде како сам то успео. И ја се чудим. Нико не зна моју муку из Приједора. У једном дану сам чак положио два испита: нацртну геометрију и социологију.

У Приједору на летњем распусту, релаксиран сам и задовољан. Ту се састајемо са разних факултета, многи другари студирају у разним градовима. Иако сам се имао чиме похвалити, тиштило ме је и даље што не студирам књижевност. Али, већ следећег распуста, појавићу се у Приједору са индексом Филозофског факултета, смер југословенска и општа књижевност. На корзоу су браћа Совиљи, Радомир и Весо, први је напустио технику, ишли заједно у разред, и уписао смер конзервације на Академији уметности у Београду, други Ликовну академију у Сарајеву, браћа Кнежевићи, Душан и Драган, оба пишу, први песме, други прозу, студирају светску књижевност у Београду. С нама је и њихов презимењак Владимир Кнежевић, унук старог комшије Миле, одличан шахиста-позициониста, дугогодишњи студент „стројарства“ у Загребу, потоњи сликар и мајстор својеврсних перформанса на бази љубијских рударских сировина и најразличитијих металних предмета. Ускоро се придружује и Милован Марчетић, прва студент Више туристичке школе у Новом Саду, а потом светске књижевности у Београду. Прикључивао нам се повремено и Срђо Боговић, много старији од нас, професор економске школе у Приједору, али већ увелико аутор неколико песничких књига, као и телевизијске драме и неколико прича, сликар и знатижељник-интелектуалац у сваком погледу.

Помало јуродив, боем, мада није пио, али за Приједорчане чужак с брадицом и спљоштеном капом на глави или у руци.

Увелико смо примећени као група особених младих људи, и ликом и облачењем, који замећу, на корзоу, и где год приседну, занимљиве разговоре. Отварамо књижевна, филозофска, уметничка и духовна питања. Везивала су нас слична интересовања, осећали смо да смо духовно исти. Но, убрзо, свако ће кренути неким својим путем, а случајни сусрети ће остати увек драги.

У Новом Саду сам наставио да пишем и купујем књижевне часописе и листове. На киосцима проналазим *Књижевне новине* и *Књижевну реч*, у књижарама *Лейбойс Мајице српске* и *Поља*. Одлазим на уметничке догађаје, на песничке и књижевне промоције на Трибини младих, у Градској библиотеци и другде. Све то лагано почиње да ме одваја од студирања машинства, али ја настављам да полажем испите. Покушавам да одржим ритам полагања испита, и због родитеља, а и због сопствене савести. Ако сам већ дошао у Нови Сад да студирам, полагаћу испите, па таман то била и техника.

Код Крце и Соње сам упознао и Перу, различитог од свих, из познате адвокатске породице Борјановић. Емотиван реторичар и тумач разних питања и проблема, као да није био за право, мада се и ту сналазио. Упознао ме је случајно пред биоскопом *Арена* са тадашњим уредником *Поља*. А овај је незаинтересовано промрмљао да дођем и донесем песме. Убрзо сам однео, али и стихове на исечцима из омладинске штампе. У редакцији сам хладно примљен, као да ми уредник није рекао да дођем, као да се први пут видимо. Никако да ме погледа, а тек песме, и не помишља да их узме у руке. Некаква пресна надменост ширила се све време према мени који сам у редакцији смрзнут као чворак на леду. Чекам да уредник, подигнутих ногу на сто, прелиста штампу. Кад је напокон завршио са новинама и безвољно погледао моје песме, бахато их окрећући у рукама, рекао је да то не ваља, и да треба још да учим и пишем. Како може постојати стих „на површини лист воде пресеје-

ца рибу“? Метафора „лист воде“, вели, превазиђена је, и како уопште може лист воде да пресече рибу, треба друкчије писати, одсутног погледа је причао гледајући невидљиву тачку у ћошку стропа. Како да пишем? Ништа ми конкретно не говори, окреће главу, телефонира и дуго с неким прича.

А ја – као свезан, све ми се то не свиђа, осећам нелагоду. Желео сам да што пре напустим негативну атмосферу. Опет ми се обраћа и жали како га многи не воле. Отишао сам, а да на моје *довиђења* нисам чуо ништа. Наредних дана, у ходнику Трибине младих, наишао је други члан редакције, поета сличне фризура и великих уста као главни уредник. Покушао сам да му дам песме да их погледа, но није их ни узео у руке, само је рекао: „Овде се пише велика поезија!“

Видео сам да ме не прихватају, били су намрштени и далеки, умишљени и пуни себе, некакав страх их је чинио таквима. Но, били су опасани привилегијама којих су били свесни, и тако вртили друге око малог прста, манипулисали, нарочито младима. Ту се „добро“ сналазио мој земљак Симон Грабовац. Имао је неки цинизам – час отров, час лек. Знао је да подиђе уреднику. Временом ћу увидети да је та редакција место угинућа многих талената. Сава Дамјанов је написао да се у тој редакцији осећао „мирис смрти“.

И кад сам почео како-тако да објављујем песме у *Пољима*, није то била истинска подршка, већ некакво демонско тактизирање уредника, искошен поглед зависти, стална оговарања иза леђа, омаловажавања, подметања и исмејавања час мене, час других мојих колега. Сматрао сам то нерегуларним, чак и ненормалним, али нисам имао куд. Нисам знао коме да кажем. На Вишој техничкој не би ништа разумели. Полако је почела да се разбија моја представа о песницима и писцима. Ако су сви такви, куку мени!

У једној од својих, мислим, запаженијих првеначких песама, *Преводилачки рад*, годину-две после, са ироничним отклоном, на рачун оних што су ме одбацивали, написаћу:

*Лист̑и воде њакође,
не може пресејати рибу,
јер шаран је чвршће аиреаишно сјање.*

Та песма је потом ушла у неколико антологија, па и у чувену *Шум Вавилона* Михајла Пантића и Васе Павковића. Увек сам се поезијом бранио од насртаја и удараца што су долазили у голом животу. То ће ми постати образац, у свом таленту сам налазио основну снагу за укупно трајање.

Чујем тих месеци да главни уредник нема ни факултет, да није завршио књижевност, већ једва средњу техничку школу, грађевински смер. Зар је могуће? Не могу да верујем, све је парадоксално, на ивици апсурда. Хоћу да побегнем од технике, а грађевински техничар на челу књижевног часописа?! Повремено сам опет долазио у редакцију, све у нади да није баш тако како видим и чујем. Но, на лице ми опет лепе хладно-вруће облоге нових витлања час на ову, час на ону страну. Било је тренутака кад сам прихваћен, а онда, већ сутрадан, одбачен. Неко од мојих колега би заузео моју јучерашњу „тријумфалну“ позицију, а ја часком слетео у понор. А онда обрнуто. И тако из дана у дан.

Кад бих у редакцији поменуо да желим да упишем књижевност, оштро ми је одговорено да то не радим, да то нема никаквог смисла, ето, и Крлежа нема факултет па је Крлежа. Онда ми цитирају велике умове на ову или ону тему. Видео сам да ти препотентни типови набрајањем великих светских имена компензују чињеницу да нису завршили факултет, да их изједа комплекс ниже вредности. И да све што чине избија из тога. Много су се правили паметнима. Међутим, моје уверење је било прејако, носило ме је осећање да морам уписати књижевност по цену живота. Своје песме сам доживљавао као судбински зазив духа, било је нешто јако и светло у мом науму, необична сила ме вукла да храбро учиним тај потез. Нешто више и од саме књижевности.

Био је месец мај 1976. године када сам у Новом Саду, у сунчаном подневу, на кратком потезу од Милетићевог спо-

меника до катедрале, а с погледом на балкон и прозоре старе зграде Филозофског факултета у Његошевој, осетио чудан прилив снаге, блаженства и јасности духа, звук надјезика у бићу које има жељу да измени свој живот. Јавио се необјашњив и јак наговор светла и унутарње музике бића да изађем на пријемни испит, да ћу га положити и поставити студент књижевности.

Са мном је у шетњи тада био Мирко Дилберовић, кога сам такође упознао код Крце и Соње, студент треће године књижевности, концептуални уметник у заметку. Син официра, мршав и дугокос, дечачког изгледа, добре душе и чистих поступака. Корачали смо ка Змај Јовиној па до Дунавског парка. Док сам доживљавао напред речено, и док ме је нешто неболико обасјавало да не посустанем у одлуци, нисам осећао Мирково присуство, нити чуо шта он прича, тек, људи су пролазили сеновито и чаробно. Као пробуђен, рекао сам му да сам дефинитивно одлучио да упишем књижевност. А он благо се брецнувши и отресавши пепео цигарете, рече да то не није добар потез: „Шта ће ти књижевност?“ Много сам се зачудио. Од њега нисам то очекивао. Волео бих да ми је рекао супротно, али, ту је шта је. Схватио сам да он студира књижевност из ко зна каквих разлога.

Ништа ме није могло одвратити од наума, знао сам да је мој пут непоновљив и само мој, ничији више, неупоредив, да се живот не склапа на путањама других, већ на сопственим стазама и богазама, па ма какве оне биле.

Наишао сам на један оглас у листу *Дневник*, у којем фирма „Лифам“ жели да стипендира студенте друге године Више техничке школе и одмах им обезбеди посао по дипломирању. Одлучим да се, ипак, јавим на тај конкурс, брзо добијем одговор да ћу постати њихов стипендиста, а онда се и запослити као погонски инжењер у „Ливници и фабрици мотора“ у Старој Пазови. Ухвати ме неки страх од добрих вести, нешто ми не да да прихватим све то, цело биће ми се опире да се бави том професијом, да се заробим за сва времена. Не желим да постанем погонски инжењер машинства и — тачка, без обзира на положене испите и ре-

алне шансе да дипломирам. И нисам се јавио „Лифаму“. Овим сам потврдио своју чврсту одлуку да упишем књижевност и напустим Вишу техничку школу. Више о томе ником нисам говорио, спремио сам план. Полагаћу испите на Вишој техничкој све до средине јуна, а онда ћу у истом месецу изаћи на пријемни испит на Филозофском факултету и покушати с неодговарајућом средњом школом да упишем књижевност.

Милош Јевтић

Кажете, негде пред крај учења у Вишој техничкој школи напустили сте студије и уписали сте књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду... То је било 1976. године.

Како је протекао пријемни испит?

Како су на ту одлуку, сумње нема неочекивану, али и важну, гледали у породици, али и колеге на техничким студијама? Да ли су се углавном чудили или је било разумевања за такав поступак?

Како су Вас примиле колеге на студијама књижевности, од којих сте били старији, барем две године, колико сте провели на студијама технике, а како, опет, професори, од којих сте многе знали из књижевног живота?

Како се тада студирала књижевност? Да ли је наставна пажња била усмерена и на новија књижевна збивања?

Које сте предмете најрадије слушали, учили и полагали?

Да ли сте наставили и на који начин да сарађујете са књижевним редакцијама? Први контакти нису били охрабрујући?

Да ли сте очекивали, и то нас занима, да, поред уобичајених факултетских, стекнете у току студија и нека знања о томе – *како бићи иисац*? Да ли је то, ипак, било препуштено самосналажењу, како оних који су даровити, тако и оних који су били, најблаже казано, „сналажљиви“?

Које сте професоре уважавали, посебно уважавали, свеједно да ли се радило о онима који су тумачили књижевност или који су Вас учили језику? Да ли је међу њима било и оних који су учавали и учили Ваша тадашња књижевна, посебно песничка заузимања? Да ли су Вас неки од њих и подржавали?

Уосталом, како сте размишљали о наредним годинама, односно да ли сте себе видели за катедром или, могуће је, и на неком другом послу?

Ненад Грујичић

У јуну 1976. године излазим на пријемни испит на Филозофском факултету у Новом Саду. Око осамдесет кандидата за упис на преосталих осам места! Четрдесет гимназијалаца већ је уписало прву годину на групи југословенска и општа књижевност. На окупу су се, дакле, нашли злосрећници из техничких, економских, медицинских и осталих школа које немају капацитет гимназије. Полажемо писмени и усмени део из српскохрватског језика, као и страни језик, психологију и историју. Да бих био потпуно сигуран да ћу положити писмени део из матерњег језика, јер је елиминаторан, писао сам на тему „Моје омиљено књижевно дело“, односно, о Николетини Бурсаћу, лику из дела Бранка Ћопића. То ми је некако било поуздано, нисам хтео ништа да експериментирем. А уз то писао сам и краће реченице, да се не изгубим у дугима, водио рачуна о постављању на крају ретка, о писању великог и малог слова, пазио да не правим правописне и граматичке грешке, јер, знао сам то одраније, таква искорачења и превиди одмах би ми умањили шансу да уопште прођем даље.

Положим и усмени део, без неких већих проблема. И испит из руског језика савладам, и психологију, а онда на ред дође историја. Испитивач професор Ранко Кончар, мој земљак из Приједора, родом из Расаваца, тако сам чуо. Постави ми питање: Устанак у Босни и Херцеговини у Другом светском рату? Пре тога ме је питао одакле сам. Не ре-

агује на то што сам из Приједора. Ја туц-муц, иде, не иде, знам да је 27. јул дан устанка. Отац је сваке године одлазио на тај народни збор у Кнежици. Али, професор није задовољан, тражи шири објашњења, поставља нова питања, тражи још, имам осећај да хоће да ме обори. И на крају, видевши да сам већ положио три испита, да ми мршаву шестицу.

Након пар дана, ишчекујући у грозници резултате, на студентској табли изађе списак примљених студената. Осам имена и презимена: нема ме с почетка, нема ни даље, задрхтим, кад, ево ме, осми по реду, последњи! Као да сам први, било ми је важно само да сам прошао, да сам коначно ушао на Филозофски факултет, на групу која ми је била сан. Стара зграда Филозофског факултета у Његошевој 1 одише знањем, богатим библиотекама, и степенице су имале снагу, све ми је било велико и важно; то је место за мене. Много лепих девојака, али, не обазирем, се много, сав сам у жељи да крену предавања, да видим шта је то, како је студирати књижевност. О, Боже, колика срећа!

Сусретне ме у предворју Мишо Авдаловић, песник боем, родом из Невесиња, један од највећих талената у генерацији, и радосно каже да је видео на списку да долазим да студирам књижевност. Искрено се обрадовао и, као нико, потапшао ме по рамену. Он је већ био на трећој години. Волео је да боемише, да попије и каже да је „прогнан из космоса“. И он је имао проблеме у *Пољима* као, уосталом, на овај или онај начин, цела наша генерација, група песника и писаца која се слегла са свих страна у Нови Сад.

Готово у истом трену, нашла се у српској Атини велика група разноврсних талената — двосекли Миодраг Петровић, песник и глумац из Јагодине; сналажљиви Селимир Радуловић, песник и критичар са Цетиња; стршљенасти, већ поменути, Симеун — Симон Грабовац, поета из Добоја; пословични и склон коцкању Слободан Билкић, сатиричар, аутор радио-драма, песник, списатељ у готово свим жанровима, осим у критици, из Ливна; попут гуруа смирен, Анте Вуков, песник и концептуалиста из Суботице,

меланхолична Марија Јаким, песникиња и лепојка из Руског Крстура, мишићави стрипко Миленко Фржовић, песник и каратиста, касније и акварелиста из Новог Сада, насмејана Илеана Урсу, песникиња и омладинка из Зрењанина, стишани Душан Радак, песник из Кикинде, успламтели Петар Јоксимовић, песник из Вршца; кратко, тек као сенка, појавиће се, и прећи у Сарајево да студира социологију, тада безбради, Ђорђе Сладоје, песник из Сечања, родом из Херцеговине. Повремено ће се нашим дружењима, испотиха, прикључивати Рале Нишавић, песник, родом из Црне Горе, запослен у *Дневнику*, и Рајица Драгићевић, поета, студент електротехнике, из Краљева, као и Нико Топић са Петроварадина.

Нешто старији од нас, и већ афирмисани, генерација испред, били су у граду и Владимир Копицл, песник, критичар и концептуални уметник из Новог Сада, Војислав Деспотов, пореклом из Зрењанина, песник, прозаиста, критичар и духовити експериментатор у разним жанровима. Касније ће се појавити Милорад Грујић, добитник *Бранкове награде*, такође из Зрењанина, и остати Новом Саду као песник и текстуални пастиш-мајстор, уредник у познатој Књижевној заједници Новог Сада. Понекад бане међу нас и Лазар Карановић, живахни боем и повремени омладински функционер, аутор прозног првенца *Комуњара*.

Међу старијим песницима, већ врло познати, били су и Вујица Решин Туцић, Јудита Шалго, Бошко Ивков, Ђорђе Сударски Ред и, наравно, најчувенији, са оболом југословенске славе, Мирослав Антић, Флорика Штефан и Перо Зубац. У Матици српској налазили су се прозни писци Бошко Петровић и Александар Тишма, чија ће слава тек за коју годину или деценију почети да се указује у пуном сјају. Оба су писали и поезију у својим првим књигама, али су наставили само прозу, и ту се у потпуности остварили. У Градској библиотеци столује Драгомир Попноваков, који је своју живописну Турију увео у лепу прозу.

Око часописа *Uj simpozion* истицали су се млађи мађарски песници: Јанош Сивери, Ото Фењвеш и Магдолна Дањи.

Већ увелико чувена као песникиња и концептуална уметница била је Каталин Ладик, као и песник Пал Бендер. Редакција тог књижевног часописа имала је велике проблеме са властима када је, у препеву Ота Толнаија, објавила на мађарском песме Гојка Ђога из *Вунених времена*. Главни уредник Јанош Сивери је то тешко поднео, разболео се и умро веома млад у Будимпешти.

Сусретао сам и словачке песнике, Вићазослава Хроњеца, Мирослава Демака, Мирослава Дудока, Јозефа Клаћика, Јарослава Спевака, касније и Мартина Пребуђилу, као и русинске, Наталију Дудаш, Ахнету Бучко и Николу Шанту, као и старијег Јулијана Тамаша, најпознатијег међу њима. У Нови Сад су навраћали, из Вршца и Панчева, Петру Крду и Јоан Флора, веселкасти и вредни, песници румунског језика, а у Радио Новом Саду радила је Марина Феличиа Мунтеану. Тих, а као пчелица, у огромној бради, био је ту и Трифун Димић, поета и сакупљач циганског народног блага, касније и први преводилац Библије на ромски језик.

Са свима сам се радо виђао, спонтано и пријатељски, узајамно смо се интересовали за превођење на друге језике, почесто и објављивали.

Пре пријемног испита, имао сам проблема са подстанарским животом. Наиме, газда Стеван ме је јако заволео, готово посинио, а то је на видљив начин почело да смета Крци. Ја сам, једноставно, био врло коректан према чика Стевану, као и према свима, уосталом. На журу код љупке Алисе, Крца и ја смо се сукобили око тога, веома бурно. Он је пред другима поставио то питање и ја сам се, недужан, затекао у незгоди. Реаговао сам жестоко. Чврсто сам одлучио да напустим собицу у Змај Јовиној улици. То сам учинио већ сутрадан. Покупио сам своје крпице и отишао код тетке Милене, која је становала у улици Теодора Мандића 8а, у близини насипа Дунав–Тиса–Дунав. Ту ћу провести све четири године студија књижевности.

А тај амбијент заслужује мало већи рам сећања. Било је то сиромашно радничко насеље са неколико барака, истурено

одељење речног предузећа „Иван Милутиновић“. Тетка је пола месеца радила на броду као полуквалификована ку-варица, а другу половину била код куће, у бараци, са десетогодишњим сином Предрагом, немирним момчићем који није волео школу.

Становао сам у дугачкој бараци заједно са још неколико породица. Код тетке сам био собичку од ни десетак квадрата без купатила и грејања. Она и Предраг у другој собици сличне величине, и то је било све од простора. На растојању од око двеста метара, у другом делу радничке колоније, налазило се раздрндано пролетерско купатило – са огромним искошеним бојлером војничке боје поред полу-паног прозора, са раскреченим и клизавим даскама испод ногу, и зарђалим тушем изнад главе. Одасвуд промаја, све делује пусто и уплакано. Ретко је било топле воде – најчешће кад су радници долазили организовано и звиждуцкали под млазом. Можда ми је ледена вода челичила здравље, навикао сам.

На Филозофском факултету – рај за мене, заиста рај. Све предмети који ми одговарају, нигде машинских елемената, хидраулике, статике, термодинамике. У снове ми долазе сцене како не могу да положим математику. А овде, све књижевни предмети: народна, средњовековна, барокна, теорија књижевности, одговара ми и предмет психологија, чак и педагогија; неке опште испите, народну одбрану и социологију, признају ми на новом факултету. Кренем са великом вољом, није било важно где ћу да станујем, шта ћу да ручам и вечерам, да ли ћу имати адекватну одећу и обућу, мени је било важно да сам се уписао на тај факултет. Прву годину сам доста тешко живео. Управо, сестра је отишла у Сарајево да студира, такође, језик и књижевност. Родитељима сам одважно рекао да њу помажу, а ја ћу се већ снаћи. Било је то ризично, али се другачије није могло. Збиља, ту годину сам с новцем једва излазио на крај. Није ми много требало, али нисам имао ништа. Повремено сам радио преко студентског сервиса, као чувар на Пољопривредном сајму, у бродоградилишту, овде, онде, били су ми тешки многи послови, негде сам и одустајао.

Али, студије књижевности биле су ми главни покретач, радост у материјалној невољи.

Први испит, лингвистика, полажем код младог професора Милорада Радовановића. Имао је особен стил предавања, понесено, у ходу, са прегршт малих листова на длану, видело се да воли своју науку и да радост која исијава на студенте није случајна. Добијем десетку, одмах јавим родитељима у Приједор, обрадују се и веле: „Ако је тако, студирај то што волиш.“ Крене ми одлично, све полажем, професори ме приметили, а и ја жељан разговора, па на вежбама из готово свих предмета радо анализирам текстове и песме, разговарам, предлажем, никад наметљиво, већ кад осетим да заиста могу нешто ново да кажем. Никад нисам седео у првим клупама. То је приметио професор Петар Милосављевић, тражио је од студената да чују шта ја говорим. Имао сам срећу, на Филозофском факултету затекао сам предаваче попут Светозара Петровића и Александра Младеновића, а годину—две пре мога доласка на студије отишли су у пензију Сретен Марић и Бошко Новаковић, угледни предавачи овог факултета. Но, пратио сам их на јавним наступима у граду и тако компензовао што нисам био њихов студент.

Волео сам да слушам предавања Мирослава Егерића, и Славка Гордића, из српске књижевности двадесетог века и теорије књижевности. Ту се као асистент појављује и Јован Делић, изгледом као студент првих година књижевности. У пару са Мирјаном Стефановић покривао је вежбе из теорије књижевности. Предају ми и Милорад Павић и Боривоје Маринковић, српску књижевност деветнаестог и осамнаестог века. Светску књижевност слушам код Петра Мужичевића, а затим код Миодрага Радовића. Све одлични зналци свога посла, сваки на свој начин непоновљив. Веома занимљива, „на народну струну“, била су и предавања Јована Кашића из савременог језика, а понекад сам завирио и на часове Драгољуба Петровића, који је, у моје време, више био везан за чисту језичку групу, мање за нас „књижевнике“. Средњовековну књижевност слушам код Јелке Ређеп, народну код Божицара Ковачека, Марије Клеут и Зоје Карановић.

Преплавила ме плина књижевности и језика, осећам се као риба у води. Кад то кажем у редакцији *Поља*, љубоморно ме погледају, не дају ни реч лепу о факултету и професорима. Морао сам брзо да схватим да је факултет једно, а јавни књижевни живот нешто друго. Чувао сам своје радости са предавања и вежби само за себе, у њима налазио потпун животни смисао, а осталима препуштао да праве грешке и растежу своје предрасуде и комплексе у недоглед.

Први семинарски радови били су ми *Језик љоезије Бранка Миљковића* и *Народна књижевност у љоезији Васка Поје*, касније, *Скерлићево схваћање љоезије*.

Већ сам почео и озбиљно да пишем, и своје текстове, и за факултет. Од Радмиле Гикић, доброљудне секретарице *Поља*, такође, списатељице, купио сам стару машину за осамдесет динара. У бараци код тетке, машина је куцкала и ноћу и дању. Могоао сам сам да пишем семинарске радове, и да у више варијанти прекуцавам своје песме и друге текстове. Некако деверам, сналазим се, али важно је било да студирам књижевност.

Милош Јевтић

Управо у време студија књижевности, ако смо добро схватили, дошла је до изражаја Ваша књижевна активност.

Објављивали сте песме, више него раније и свуда, не само у Новом Саду, већ и у Београду и шире.

Појавиле су се у то време и прве књиге – мислимо на збирку *Мајтерњи језик*, коју Вам је 1978. године објавила Књижевна омладина Србије, о којој је много писано, и, што је битно, на збирку *Линије на глану*, коју је објавио тада утицајни и ауторитативни југословенски издавач, београдска „Просвета“... И ту књигу, колико смо се обавестили, критика је веома повољно оцењивала.

Почели сте да добијате и прва признања. Тако сте 1978. године добили подстицајно признање Матице српске за есеј

— *Бранкову напраду*, а затим, 1979. године, и *Печай вароши сремскокарловачке*, која је истакла Вашу поезију.

И није, онда, случајно што Вас је *Полиџика* — управо на крају те 1979. године — убројала у врх младих стваралаца, представљајући Вас у својој тада угледној рубрици „То је била њихова година“. У ствари, према *Полиџици* у том избору су се нашли, поред Вас, и глумица Мерима Исаковић, режисер Емир Кустурица, пијанистикиња Наташа Вељковић и још један број талентованих младих стваралаца из целе Југославије.

Исто тако, у време студија сте, заједно са групом младих писаца, покренули студентски књижевни лист *То јесћ*.

Како је Ваша средина примала такав Ваш ангажман, посебно због изненадних и спорних околности у часопису *То јесћ*?

Како је та усредсређеност на књижевни рад утицала на студије? Да ли сте, што је могуће, почели да одлажете испите?

Уосталом, како се збило да тако широко и успешно испуните те године?

Ненад Грујичић

Година 1978. је веома важна за будуће токове мога живота. Упознао сам Миу, будућу супругу, десетак дана пре појаве прве ми књиге песама *Мајтерњи језик* у познатој едисији *Пеџаз* Књижевне омладине Србије; постао главни и одговорни уредник књижевног листа *То јесћ* и добио *Бранкову напраду* Матице српске. Могао сам постати и лауреат *Бранкове напраде* Друштва књижевника Војводине за прву књигу, то је било реално, и многи су очекивали на основу несвакидашњег одјека мог првенца, али сам, ето, рано спознао да квалитет, нажалост, често није пресудан за јавно признање, већ да постоје разне ванкњижевне игре. На челу тог жирија био је газда *Поља*, а то је значило — збогом наградо. Наредне године сам у *Гласу омладине*, за поезију

објављену у том листу, добио *Печай вароши сремскокарловачке*, што је била својеврсна компензација за неправедно изгубљену *Бранкову напругу* за *Мајтерњи језик*.

Професор Славко Гордић пише озбиљан текст „Песништво без предрасуда“ о мојој првој књизи у *Летхойсу Маџице сриске*. Још сам студент, и тек је требало да положим теорију књижевности код њега. Гордићев есеј ме осокољује и критички смешта у савремени књижевни контекст. Иако су услов за пријем у Друштво књижевника биле две објављене релевантне књиге, Гордић ме предлаже за пријем са једном; и постајем нови члан Друштва књижевника Војводине.

Професор Мирослав Егерић, тада један од уредника часописа *Дело*, позове мога колегу са студија, Миливоја Ненина, да напише текст о *Мајтерњем језику*. И збиља, појави се нови текст под насловом *Чиста џезија*. То је био први Ненинов критички текст. Он је, који месец пре тога, с Јованом Делићем на Филозофском факултету говорио на промоцији *Мајтерњеј језика*. Промоција се није могла догодити на Трибини младих, јер су ту, спрат више, столовала *Поља*. О књизи је писао још и Јован Делић, а на књигу обраћају пажњу, и о њој пишу и говоре, и Владимир Копицл и Војислав Деспотов.

И широм велике Југославије, прикази – као зреле малине – излазе у разним часописима и листовима. Изненађен сам и затечен, учим како се улази у књижевност. На пример, у сарајевском *Огјеку* појавио се текст „Свјеж глас“ из пера Хамдије Демировића, касније, у истој ревији, пише Драшко Ређеп, у београдским *Књижевним новинама* текст Србољуба Илића, у *Омладинским новинама* похвала Адама Пуслојића, у македонским *Разиледима* јавља се Христо Петрески и тако даље... Телевизија Нови Сад прави посебну репортажу о књизи. То одјекује у целом југословенском простору. Говори се нашироко о трима првим књигама младих песника, *Грађи за ѝријовейке* Синана Гуцевића, објављеној у *Просвети*, о *Обичном јуџу* Милоша Комадине, изашлом у *Нолиџу* и о мом *Мајтерњем језику*.

На Радио Новом Саду већ сам почео да сарађујем у угледној емисији из културе, *Сјектар*. Добри су били хонорари, два—три прилога — скоро студентска стипендија. Онда понегде објавим исти текст и — буде још један хонорар. Ако се посрећи да на некој трибини прочитам, онда и трећи. Доносим приказ књиге Раше Перића за емисију *Сјектар*, уреднику Петку Војнићу Пурчару, а он ми обрадован показује страну *Слободне Далмације*, велики текст „О поштару и правој књизи“, о *Мајтерњем језику*, написао Момчило Попадић. Покажем то у редакцији *Поља*, преварим се, уједе ме гуја. На мене сав отров и бес овога света: шта ја мислим ко сам и шта сам, па — о уреднику *Поља* је написано шеснаест текстова! Видим да нема среће са том редакцијом, и одлучим да више не сарађујем. И песник Раде Томић ми је рекао да се окренем другим редакцијама. Неколико година сам избегавао било какав контакт са *Пољима*. И та одлука је била права, донела ми је још веће резултате. Окренуо сам се београдским редакцијама и колегама.

Морам да објасним како је објављена моја прва књига. С обзиром на то да сам имао неразумеваше у редакцији *Поља*, у коју сам се, све до разлаза, некаквим ђаволским магнетима враћао, нисам знао шта да радим са припремљеном књигом песама. Двоумио сам се коме да је дам. Уредник *Поља* је, истина, у привидном омекшавању, једном прошептао са мном кроз Дунавски парк, хвалећи песме из рукописа *Мајтерњи језик*. Беше то само привид.

А онда, ново искушење. Дошао из Швајцарске извесни момак Месир, родом из Срема, пријатељ из детињства Стојана Костића с којим сам доста времена проводио у граду. Дошао да купи песнички рукопис, да часком штампа књигу с посветом за своју старолику љубавницу, Трудику, власницу ланца апотека у Базелу. Тражио је да му продам необјављени рукопис *Мајтерњи језик* за баснословни новац. Становао сам код тетке у немаштини, нисам имао паре; искушење огромно, али сам, након неколико презнојених ноћи у бараци, одлучио да то не долази о обзир. Месир је онда тражио да за пар дана напишем било шта, он ће да купи. Могао сам то да урадим, да механички направим коректну

збирку, али ни то нисам урадио. Сматрао сам такав гест издајом поезије, једноставно, као заклетвом везан, нисам изашао у сусрет ђаволском искушењу. Стојан му је, на крају, продао неки свој првеначки рукопис *Плава звезда* и тиме, испоставило се, и поред пар објављених књига потом, судбински затро могућност да се оствари као песник или писац.

Нисам знао шта ћу са својим првим рукописом, тек послао сам га на конкурс едиције *Пеџаз* Књижевне омладине Србије која је била оснивач листа *Књижевна реч*. Стигла су 274 рукописа, примљено је 6. Рукописи су под шифром, разјашњење у посебној коверти. Моја шифра: *Ars poetica*. Жири конкурса: Раша Ливада (председник), Владислава Рибникар-Перишић, Ђорђевић Вуковић, Адам Пуслојић, Драган Драгојловић, Радован Бели Марковић и Милисав Савић.

И – примљено шест књига, међу њима и моја! То је био непријатан шок за неке у Новом Саду, али за мене и моје најближе, дивна вест. Гостујући у једној омладинској емисији Радио Београда, заједно са Рашом Ливадом, кога први пут тада сретнем, каже ми да је само он гласао за моју књигу. То ме изненади. Наиме, већина чланова жирија није била за мој рукопис, био је писан ијекавицом, и неко је предложио да га аутор понуди сарајевским или загребачким издавачима, односно, нека иде тамо на сличне конкурсе за младе песнике. Раша Ливада се успротивио и рекао да би као председник жирија требало да има право да одабере бар један рукопис. Прихватили су то, и он се беспоговорно одлучио за *Мајерњи језик*.

Раша Ливада и ја ћемо касније постати искрени пријатељи и радити неке заједничке пројекте, на пример, на плану успостављања сарадње између Земуна, где је он дуго живео, и Сремских Карловаца, где је учио учитељску школу. Ливада је био и лауреат Бранкове награде. А и ја сам својим силним селидбама и професијом, на овај или онај начин, дотицао оба места.

У едицији *Прва књиџа* Матице српске нисам имао среће. Баш у време кад сам имао припремљен рукопис, та позната

едиција већ три године није била објавила ниједну књигу. Неким чудом, у листу *Дневник*, пустили су мој текст *О коме брине Прва књиџа*? Уредник културних страна био је Миленко Грчић, који је тих дана негде отпутовао, а текст пустила једна његова заменица. Био је то у Новом Саду велики бум, непознати млади песник „напао“ Матицу српску, односно, њену едицију намењену младим писцима. То ће ме касније доста коштати, поготово после првог кратког интервјуа у *Књижевној речи*, где сам рекао да су уредници *Прве књиџе*, писци „танушне славе“, као и да не подржавају младе.

И збиља, засметало је то неким. Фонд за културу Новог Сада, тада се то звало Самоуправна интересна заједница за културу, одобрио је први пут средства за стипендију једном студенту књижевности, а који би истовремено био члан Друштва књижевника Војводине. Песник Милутин Смиљанић, запослен у СИЗ-у, посаветовао ме да конкуришем. Тако је и било, требало је само још да Управни одбор Друштва књижевника Војводине формално аминује да моја маленкост буде стипендиста, других кандидата са моје групе на факултету није било, нико није био члан Друштва књижевника Војводине.

Било је дан-два пред 1. мај 1979. године када сам с Милованом Марчетићем кренуо у Приједор. Пролазили смо кроз хаустор у Змај Јовиној, где су у дубини биле просторије Друштва књижевника Војводине. На прагу и испред канцеларије Друштва, стоје Бошко Ивков и Нандор Гион, секретар и председник. Бошко ми каже да, нажалост, нећу добити стипендију, јер је један јако угледан члан Управног одбора Друштва књижевника Војводине био против због мојих изјава о едицији *Прва књиџа*. Ошинуло ме је то као бич. Ко би то могао бити?!

У Приједору, код родитеља, био сам, у данима празника, потиштен, осећао нову неправду – да нисам слободан у изјавама, да неко прати моје кораке и да ме спутава.

Данима и недељама сам размишљао који би то старији писац могао да буде тако пакостан да се испречи већ усвојеној

одлучи да добијем стипендију. Комбиновао сам, разлучивао, и овако и онако гонетао; знао сам да онај из *Поља* није био члан Управног одбора Друштва књижевника Војводине. Нагађао сам ко би то могао бити, и дуго у глави носио погрешну претпоставку да је један старији колега био против моје стипендије. Петнаестак година касније сазнаћу право име, што ме, после неких у међувремену јавних спознаја, није много изненадило. На фамозном управном одбору било је речено да се вратим у Бању Луку и тамо дајем изјаве. Био је то предлог једне познате песникиње која је у *Дневнику*, касније, жестоко напала и моју трећу књигу, *Врвез*, штампану у Матици српској. Но, након годину дана тешког материјалног довијања, поново буде покренута иницијатива за ту стипендију и напослетку је добијем. То ми је доиста олакшало студирање.

Уписавши прву годину књижевности, затекао сам на Филозофском факултету *Књижевни билтен*. Дотад је било изашло неколико бројева, уредник Селимир Радуловић. Он је управо завршавао студије, а кормило *Књижевној билтено* преузео Драган Станић, алиас Иван Негришорац. На својој другој години студија, предложим Станићу да се студентски књижевни лист зове *То јесћ*, чак сам и нацртао кроки-решење од два слова, онако из прве руке, *ТЈ*, и он је то усвојио па, чак, и однео у штампарију – и изашао први, а у ствари седми број новоименованог листа.

Драган Станић је отишао на одслужење војног рока у Вараждин, а ја постао главни и одговорни уредник листа и направио ново ликовно-техничко решење. Концепција листа је подразумевала и објављивање текстова „које друге редакције одбију“. То је био један од програмских ставова. Тиме смо хтели да истакнемо да млади писци, ипак, не могу свугде да објаве своје прве радове, да их редакције олако одбијају, па је *То јесћ* место где се могу и такви таленти огласити. Редакцију су сачињавали: Сава Дамјанов, Данило Јокановић, Михајло Душан Бенка, Десанка Јовичин, Тури Тибор и Никола Китановић, касније, Раул Амон, тзв. „учитељ ватре“ и произвођач разних алтернативних лекова и амајлија.

Своје прве текстове у листу *То јесћ* објављују Фрања Петриновић, Ђорђе Писарев, Сава Дамјанов, Драган Станић и Миливој Ненин, као и сада мање присутни као писци – Слободан Радошевић, Нико Топић и Војислав Милутин, рано преминули Драган Радоњић и други. Окупио се велики број младих људи, *То јесћ* је постао својеврсна опозиција *Пољима* која нису имала живе полемичке текстове и коментаре актуелне књижевне сцене, обиловала су претераним бројем превода. Живи аналитички текстови везани за проблематику најмлађих писаца били су у засенку *Поља*. *То јесћ* није робовао предрасудама и заблудама, био је младалачки отворен, подгрејан талентима који се нису плашили да кажу шта мисле. Нисмо имали шта да изгубимо.

У ликовној опреми и у прелому листа помагао нам је песник Раде Томић, доста старији, редактор из *Гласа омладине*. Живео је сам, разведен; у Француској су му били троје деце и бивша супруга. Једно време живели су заједно у Новом Саду. Са супругом Францускињом био је покренуо часопис *Поезија*, изашао један или два броја. Дубоко је преживљавао трагичну одвојеност од породице, повремено одлазио, враћао се на тренутак освежен, а онда упадао у депресије, на махове се и лечио, и, релативно млад, у педесет првој години преминуо. Недавно, био сам изненађен када сам, пратећи телевизијски пренос суђења Војиславу Шешељу из Хага, видео да је један од сведока оптужбе, Ив Томић, Радетов син, магистар славистичких наука, стручњак за нека балканска питања. О њему као детету Раде је понајвише говорио, хвалио га да има дар за фудбал. С друге стране, обрадовао сам се кад сам чуо да је један књижевни клуб у Књажевцу, одакле је Томић родом, покренуо и почео да додељује награду са песниковим именом.

На факултету смо развили јаку трибину најмлађих песника и писаца, представљали нове књиге и говорили о свезим појавама, не само из нашег круга и града, него и много шире. У редакцију нам је долазила нова периодика, могли смо да размењујемо и пратимо токове на широком југословенском простору.

А, ето, како то већ у животу бива, нисмо могли у Новом Саду да на некој познатој трибини представимо *То јесћ*. Знало се зашто, *Поља* су мотрила на сваки наш потез. И напокон, једва, учинили смо то, неуобичајено, у сали музичке школе „Исидор Бајић“ у Новом Саду. Нека врста домаћина био је Вујица Решин Туцић, имао неку „тајну везу“, предложио да ту промовишемо лист. То је разгневило уредника *Поља*, али нам је, истовремено, такав бес давао потврду да вредимо, били смо свесни да смо важна књижевна групација и да нас ништа више не може задржати. Што већа повика, ми важнији.

Међутим, неколико дана пре смрти Јосипа Броза Тита, у штампу је отишао раније припремљен број листа *То јесћ* са редовним прилозима наших сарадника. Изненада сам позван из штампарије *Просвета* у Новом Саду да дођем хитно – има неких проблема. Већ су били зауставили процес штампања, јер је нечије цензорско око у штампарији приметило текстове *Цар* Херберта Збигњева, *Фрањин бунар* Јована Радуловића и *Шшака* Ђуре Ђуканова.

Причица *Цар*, у преводу студенткиње Љиљане Грубишић са пољског, асоцирала је на Броза, јер је, поред осталог, имала реченицу: „Волео је да се слика са децом, да иде у лов, погледајте можда у вашој кући виси његова маска.“ Прича Јована Радуловића је већ у наслову, по запажању невидљивог цензора, садржавала име Брозовог оца Фрање, а причица *Шшака* подсећала је, по онима који су кипели у алузијама, на штаку коју је Тито требало да носи после ампутирање ноге. Збунило ме је све то, осећао сам се нелагодно у штампарији, знао сам да нисмо у редакцији намерно убацили те текстове. Али, тек праве непријатности ће наступити наредних дана. Редакција је имала преко десет испитивања на разним нивоима, није постојала државна и партијска, у оно време, институција која није тражила да објаснимо откуд нам ти текстови и зашто их објављујемо у дане Титове сахране. Објашњавао сам да је то случајност, да смо још у марту добили и читали те текстове, да тада нисмо имали никакве асоцијације на Тита и његову смрт. Причао сам да је могуће и у мноштву других

текстова, ако тако гледамо, такође, пронаћи сличне алузије итд... Међутим, та објашњења нису била довољна, наставила су се убеђивања и оптужбе, провере и истраге.

Сећам се једног поподневног испитивања у улици Васе Стајића 6. Дошла је готово цела редакција. Прво сам ја ушао у канцеларију где је седело неколико испитивача, а колеге су остале да седе у ходнику, требало је после да улазе један по један. Мене су унутра испитивали два сата, можда и дуже. Свашта су чачкали. И кад сам измрцварен разним питањима изашао напоље да позовем неког од чланова редакције, у ходнику није било никог. Ислеђивање је тако завршено. Моји другари су отишли на рандесе са девојкама. Све је пало на мене, главног и одговорног уредника листа.

Нисмо имали подршку тадашње управе факултета. На једном испитивању, декан из претходног мандата, у одсуству актуелног, рекао ми је да би ме Новосађани каменовали да сам објавио те текстове. Није нас разумео ни комитетски човек за културу, свако је ту чувао себе и био у знаку сентенце *Друже Тишо, ми њи се кунемо*, а ми млади, у тој ситуацији, били смо им, очигледно, опасни, незрели и ко зна какви. Касније, на новој провери чињеница, ни актуелни декан није могао да стави руке у ватру због нас. Само је, у једној од „перионица памети“, један угледни професор права — ето парадокса! — показивао извесно разумевање за књижевно-политичке проблеме. Гледао ме је отвореног погледа, и неколико година касније рекао да ми се у очима видело да искрено и истинито говорим. Можда ме је баш он спасао да скроз не потонем. И Универзитет је престао да финансира *То јесћ*.

Три године нисам могао да добијем никакав посао у Новом Саду. На пример, конкуришем у Стеријином позорју на место књижевног референта, и међу тридесет кандидата најбоље урадим тестове, комисија ме одабере, али збор радника одбије. А да наследим место надобудног уредника *Поља* ком је истицао мандат, могао сам само наивно да сањам. Управо је случај са листом *То јесћ* била идеална прилика за моју елиминацију.

Тих дана док сам преживљавао драму са листом *То јесћ*, излазила ми је у *Просвети* друга књига песама *Линије на длану*, рецензент Милорад Павић. Чињеница да ми је књига примљена у београдској *Просвети* била је велика ствар. Тада су се издавачки планови *Просвете* појављивали пред Нову годину, на две стране у листу *Полиџика*. Миа и ја смо ишчекивали тај број *Полиџике*, као озебли сунце, јер ми је однекуд из потаје била стигла крња вест да је књига у ужем избору. Али, догађај са листом *То јесћ* у мају 1980. године није ми дао да се радујем новој књизи. Кад сам отишао у *Просвету* да извршим коректуру књиге, баш у дане титовског испитивања, осећао сам тмули притисак резигнираности, била ми је пригушена душа док сам у рукама држао прве странице књиге, такозвани „прелом“.

Милош Јевтић

Пре дипломирања, 1981. године, отишли сте у војску.

Убрзо сте засновали и породицу.

Зашто одлазак у војску, како се, иначе, дешава, нисте везали за дипломирање?

Како је било на одслужењу војног рока? Да ли сте, и у тим условима, писали и објављивали стихове?

Како се десило да се, још у време служења војске, нађете у Војној гимназији у Београду, где сте једно време предавали књижевност?

Да ли сте имали могућности, док сте били у војној гимназији у Београду, да се укључујете у књижевни живот престонице, мада сте већ објавили две књиге у Београду, посебно у активност Књижевне омладине Србије? Да ли сте се с неким писцима и зближили?

Колико сте, и где, тада објављивали?

Уопште, какве сте у то доба – рецимо, до средине 1982. године, када сте, одслуживши војску, напустили Београд и отишли у Нови Сад – имали планове?

Ненад Грујичић

После животне драме са књижевним листом *То јесћ*, одлазим у војску, боље рећи, из Приједора где сам регрутован, стиже ми позив, шаљу ме у Рашку. Тешко преживљавам тај период, али се некако сналазим са „живом силом“, како нас је, тек пристигле регруте, у рану зору, прегласно поздравио један официр. Међутим, одушевљава ме лепота рашког амбијента, планине Голија, Копаоник и Рогозна улепшавају ми јутарњу фискултуру, маренду на отвореном, обуку и остало. Летња свитања надахњују ме непролазним нитима среће, релативизујем законитости касарне. Предвиђен сам да будем једини телеграфиста у пешадијској јединици. Но, свако јутро сам одлазио у другу, радиотелеграфску јединицу, и тако скоро шест месеци. Тек увече, враћао бих се само да преспавам. То ми је давало прилику да, замећући траг, чешће но што бих иначе могао, боравим у кантини или, пак, у библиотеци.

Имао сам, срећом, доброг капетана, Јанка Мићића, страног и начитаног, који је увидео да је ипак по нечем другачији војник пристигао у његову јединицу. Брзо ми је дозволио да се размашем и организујем неколико књижевних вечери, да анимирам друге војнике који, колико-толико, умеју да казују поезију или наступају на друге начине. Водио ме је кући и упознао са својом другом супругом, Мартом, веома лепом црнком, која је писала песме. Касније ће се она развити у добру песникињу, чак ће и, по њиховом пресељењу, бити примљена у Друштво књижевника Војводине.

У Рашкој сам написао драму *Никад ништа од тебе неће бити*, коју сам касније преименовао у *Читај Тракла*. У драми сам поменуо и Бранка и Змаја, али само у једном детаљу; она се бавила другим, савременим планом живота. Написавши гротескну драму, која слика једну редакцију, намћорастог уредника и његове смешне полтроне, ослободио сам се притиска који ме је дуго држао. Знао сам да све могу сам, да, ипак, све зависи од мене.

У касарни сам временом стекао приличан углед, а имао и више одличних колега, иако су махом ту били младићи са

основном или некаквом средњом школом. У касарни у Рашкој био је и младић Бранко Радичевић, плавушан, несвестан значаја имена које носи. Упадао је у кризу, и залетао се главом у дрво, хтео да бежи кући.

Спознао сам логику војничког живота, видео и чуо отворене приче разних судбина. Спасавала ме је моја струка из цивилног живота. Убрзо сам постао дописник листа *Војник* који је покривао Београдску армијску област, практично целу Србију. Јавио сам се, онако, писамцетом на оглас у том листу који је у огромном тиражу засипао касарну. И, текстови су ми редовно били објављивани, а старешине почеле да се „гребу“ да и њих споменем, да напишем понешто о њиховој јединици и слично. Мени су то, са становишта стилско-језичке и занатске вештине, били текстови за „леву руку“, али добро су ми дошли да се колико-толико спасем сивила војничке свакодневице.

Миа ми јавља да сам добио позив за песничку манифестацију *Млага струја* у Македонији. Кажем то капетану Мићићу, и он све учини да одем. У Струги Мирјана Божин направи са мном интервју за лист *Млагоси*, и он се појави за десетак дана. Фотографија са петокраком и песма „Крвави гест“ поред интервјуа у којем, као нешто, осипам, поред осталог, паљбу по Регану, председнику Америке. Срећом, прошло је без проблема.

Добијем наредбу да одем у Београд у Генералштаб ЈНА, да донесем осамсто Титових слика?! Стигнем рано, око четири ујутро, прими ме на улазу портир, и то капетан, смести у просторију и крене прича, све до почетка радног времена у Генералштабу. Покажем му текст који сам донео за нови број *Војника*, нешто о Дану артиљерије, о вежби на снежним брдима. Он узме број моје војне поште и тако се разиђемо. Касније, то ће пресудити мој одлазак из касарне у Рашкој.

У редакцији *Војника* упознам војника Жарка Чигоју, уредника листа. Добијем Титове слике формата А₄, читав нармак, и кренем, али у Нови Сад, ту ме чека Миа, приводила је крају правне студије. У подстанарској Шумадијској 3 весело преноћим, па у Рашку.

Миа ме је често посећивала у касарни. Бежу то највеће радости. Нисам се могао нагледати женске лепоте у хотелчићу у Рашкој, у некаквој собици таласастог паркета од поплаве. Њена писма, иако нечитког рукописа, мени драгог „швракописа“, дешифровао сам и читао по неколико пута наслоњен на једно велико дрво или, пак, за столом у мензи, на кревету пре гашења светла, у зору, стално.

С почетка зиме, пратећи Миу из Рашке у Нови Сад, на железничкој станици, на тек палом снегу дебљине надланице, приметимо мачку без једне ноге како оставља траг — три шапе у снегу. Хаику поезија уживо. Ту сретнемо Милисаву Савића, родом из Рашке, путује у Београд. Он је као уредник био потписан у мом *Мајтерњем језику*, и објавио ми прве песме у *Књижевној речи*. У центру Рашке, коју недељу пре, сусрео сам и Мирољуба Јоковића, чије коректорско име, такође, стоји у мојој првој књизи. Рашка је, нема сумње, осмехнут бих то могао рећи поменутој двојници писца, одиграла важну улогу у мојим књижевним почецима.

У касарну дође чудна наредба да прелазим у Војну гимназију у Београд да предајем књижевност. Невиђено узбуђење спопало ме у том тренутку. Нисам могао да верујем. А управо тих дана спремао се покрет наше јединице на немирни Космет. А сад одједном — Војна гимназија! Требало је брзо да се спакујем, да оверим оцене и кренем. Један водник уписује ми оцене, ставља све петицу до петице; еј — ја одличан војник и у пузању, и у копању ровова, и у гађању... А, у ствари, све од тога није била истина, јер сам највећи део времена био ангажован око културних програма и писања текстова за *Војник*...

Капетан Мићић ме је био предложио за значку *Примеран војник* и добио сам, али највише због невојничких активности, што је било помало парадоксално. Та значка је значила петнаест дана скраћења војног рока. Стално сам се плашио да ће процурети вест о афери са листом *То јесћ* и да ништа неће бити од невероватне прекоманде у Војну гимназију. Неким чудом, та вест је остала затомљена. Можда зато што сам регрутован у Приједору и одатле послан у Рашку, не из Новог Сада.

СТИЖЕМ у Београд, већ на станици упознајем два војника, иду ка Војној гимназији. Један ће да предаје физику, други географију. Први је из Зенице, други из Маглаја, оба долазе из касарне у Новом Пазару. Овај други, Перо Шарчевић, биће ми важан пријатељ, одличан саговорник, волео је да решава анаграме, да прави ребусе, да испуњава и ствара укрштене речи. Шаљивџија који је употребљавао реч „шупомедан“, што ће постати име главног јунака у мојој дотераној драми коју ће Радио Нови Сад више пута емитовати. Да је била слушана, знао сам по озареној реакцији колега. О драми је и писано.

У Војној гимназији на Дедињу ђаци ме воле, у једној анкети проглашавају ме најбољим предавачем. Све одликаши из основне школе, али пубертет их нагриза, нове оцене им свакакве, понеки имају кризу, хоће да напусте гимназију. Један Албанац из Призрена, насмејан дечак, лоше говорио српски, тешко је пратио предавања. На питања ко је написао *На Дрини ћуџија*, *Орлови рано леће* или, пак, *Госпођу Глембајеве*, он би без разлике рекао – Иван Мажурањић. И увек тако. На крају сам му закључио – двојку.

Правио сам мале квизове на часовима, стварао другарску атмосферу, тражио начин да разбијем окоштали облик часова, помагао у саветима око првих љубави. Један момчић, родом из Санског Моста, презименом Милић, имао је животни сан да после Војне гимназије упише Ваздухопловну академију у Задру. Али, заљубио се у девојку из медицинске школе која је једном месечно долазила у гимназију на забаве и игранке. Питао ме је шта да ради, није смео да јој приђе. Непедагошки сам га посаветовао да попије пола чокања ракије или вињака, сећајући се како је мене у заљубљености, поводом једног кратког прекида са Драганом у Приједору, саветовао студент Борис Веселиновић, искусан око жена. Одликаш војни гимназијалац је то урадио, и успело је – будућа медицинска сестра га је прихватила, а он због ње одустао од пилотског сна, и уписао Пешадијску академију у Београду.

У Војној гимназији сам подстакао штампање ђачког зборника песама. Сећам се неког пиргавог презимењака који

је писао песме. Написао сам и поговор. Наравно, наставио сам да објављујем у књижевним листовима у Београду. Повремено сам се појављивао у војничкој униформи у редакцији *Књижевне речи*. Гојко Тешић ми је тражио текстове и неколико објавио.

Све те године донеле су ми нов животни темељ, показало се да је добро што сам напустио Вишу техничку школу, што сам, напокон, збацио са себе тешки шињел машинства и постао „свој човек“, у водама књижевног живота, у океану литературе и бескраја језика.

Милош Јевтић

У Нови Сад сте се вратили средином 1982. године. Убрзо сте дипломирали?

Да ли је било тешкоћа на дипломском испиту, можда због прекида, иако не тако дугог, али, ипак, прекида, а можда и због осећања нелагоде, чак и извесне сујете, да се, будући награђивани писац, нађете у истој аули са редовним студентима?

Код којих сте професора дипломирали?

Да ли сте покушавали да нађете стални посао? Какве су препреке биле, и како сте помишљали да их прескочите?

У ствари, да ли сте знали – сада Вас питамо сасвим одређено – шта ћете радити, али и од чега живети?

Ненад Грујичић

Да, после одслуженог војног рока, опседала су ме питања шта ћу и куда ћу. Миа и ја, готово напрасно, одлучујемо да се венчамо иако нигде не радимо. Ваљда – одвојеност, и силна жеља да се виђамо током мог „армијања“. Она је у међувремену дипломирала на Правном факултету. Кумови на венчању – Милован Марчетић и Стојан Костић. Сватови – мали, готово их и нема. Мислим да је венчању присуство-

вао још и Зоран Гаши, поета, који ме је заменио у *Гласу омладине* као уредник странице поезије. Навратили смо код тетке Милене, одмах преко школског стадиона, где беше једна од тадашњих седам новосадских општина са матичним уредом. И тетка је изненађено честитала младенцима.

Одмах после тога, с јесени, за месец и по дана спремим испите и дипломирам на Филозофском факултету. Завршни испит – српска књижевност двадесетог века. Писмени део положим пишући о Мешу Селимовићу. Добијем десетку, а Светлана Бранковић, асистенткиња код професора Мирослава Егерића, удивљено, са романтичним патосом, каже да би тај рад могао бити објављен и у неком књижевном часопису. Мени то буде драг, али помало и одоцнео комплимент, јер сам већ увелико писао есеје и критике. Код професора Егерића и из усменог дела добијем највишу оцену. Сећам се, хтео сам да изађем међу првима, али је већ било троје, колико је обично седело испред професора. Међутим, приметивши да желим, професор ме позове и – будем четврти.

Професор Мирослав Егерић био је у немилости тадашње власти. Имао је ограничене облике наступа у Новом Саду. У Београду не у тако драстичном облику. Тада су Нови Сад и Београд били у дневнополитичкој опреци. Власт у Новом Саду није одобравала нити подржавала појављивање новосадских писаца и интелектуалаца у београдској штампи и медијима. Егерић је био посебна мета тадашње власти у Војводини. Као студент написао сам приказ о Егерићевој књизи *Срећна рука* и објавио у сомборским *Дометима*. То је било доста храбро, и за мене и за *Дометје*, а професору Егерићу је много значило. И касније су се настављали притисци и ометања професора у јавном деловању, али он је без освртања, са посвећеничком снагом, настављао свој пут истинског интелектуалца са визијом. У листу *Дневник* осванула је, каснијих година, и синтагма „непријатељ народа“ везана за његово име. И у таквим бесловесним прозивкама, Мирослав Егерић је опстојавао и био пример снаге и етичке доследности за нас млађе писце, његове студенте.

После дипломског рада, добијем понуду из Друштва књижевника Војводине да путујем у Москву. Прво одбијем, а онда прихватим. Много бих се покајао да нисам отишао. Наиме, затекао сам се у Москви 12. новембра 1982. године када је умро Брежњев, шеф СССР-а. У нашој делегацији младих писаца из Југославије били су: Будимир Дубак, Тоне Першак, Бранимир Донат, Јусуф Бузови, Димитар Башевски и ја. Није стигао Горан Симић из Сарајева. У Удружењу совјетских писаца упознам Вјачеслава Купријанова и Никиту Михаљњикова. По повратку, за *Лейойис Маџице српске* и *Овдје* преводио сам Купријановљеве песме. Много година после, он ће постати први лауреат награде „Бранко Радичевић“.

Није прошло ни три дана, умре и Андропов, наследник Брежњева. Ту вест пратимо на телевизијском екрану у фоајеу хотела *Пекин* у Москви. Наследио га је Черњенко који је, ето чуда, преминуо после тринаест месеци. На власт је дошао Горбачов, и крене тзв. перестројка, буде срушен Берлински зид, и настане нова епоха Европе и света.

Наш боравак у Москви био је планиран дванаест дана. После изненадне смрти Андропова, збуњени домаћини пошалу нас у Грузију, непланирано. Ту се нађемо у Тбилисију, главном граду, смештени у хотелу *Иверија*, што је стари назив ове необичне земље. Прима нас делегација младих писаца Грузије, у редакцији часописа *Светлост*. Кад, то све људи у средовечним и старијим годинама. Не видех нигде младог. После је дошао један грузијски млађи полиглота, говорио је двадесет пет језика! Знао је и српски; на велико чуђење свих, казао је песму Бранка Радичевића *Девојка на сџуденцу*.

Домаћини су нас, потом, одвели у Гори, родно место Стаљина. Ту видесмо његов велики црни мраморни споменик. Мало подаље, под дограђеним зидом, да буде „заштићена од зуба времена“, мала родна Стаљинова кућа, тек две невелике просторије; музеј у ком врви од предмета са Стаљиновим ликом. Чује се и његов глас. Наступили смо у некој соцреалистичкој салици крцатој људима у мантилима „шупкавцима“.

Сутрадан су нас домаћини водили до једног храма у близини Горија, поред којег стоји усправан, велики камени мушки уд величине човека. Били смо зачуђени и затечени, али домаћинова прича нас је смирила. То је храм у који долазе јалове жене, ту се, по веровањима, лече. Спој паганског и хришћанског на лицу места.

Отишли смо, онда, у Лењинград, у музеј Ермитаж, где су нас дочекале бабе-кустоси што куњају на столицама. Царска Аурора, па Пушкиново село, песникове дубоке чизмице у ћошку куће. Тражили смо да одемо и на гроб Достојевског, то није било у плану домаћина; одломио сам гранчицу са жбуна поред гроба; доскора Миа ју је имала као амајлију у кући.

По повратку у Нови Сад, покушавам да се запослим. Не иде и – готово. Свугде ми спочитавају, директно или криомице, ћутке или иза леђа, проблем са листом *То јесћ*. У *Гласу омладине*, под сталном присмотром, настављам хонорарно да уређујем рубрику поезије, пишем о књигама и манифестацијама, правим интервјуе, али то је хонорарни посао, несигуран и без наде да добијем стално запослење. У једном тренутку, ни сарадња са *Гласом омладине* није више била могућа. Приговарају ми на песимизму у песмама које објављујем младима. Траже веселе песме, пуне оптимизма и гобленске шареноликости. Као да је поезија весела цвркутаоница духа и идеолошки спреј за подобне.

Култ Титове личности је и даље огроман, а са телевизијских екрана се чују узвици на демонстрацијама у Приштини – „Косово Република“. Полако, невидљиво за голо око, раздешава се једна државна творевина. А ја сам у потрази за сталним послом. Размишљам да напустим Нови Сад. Видим да ми се овде не пише добро. Одазивам се на конкурс у београдској *Просвети* за место лектора. Радим тестове са многим кандидатима. Милисав Савић дежура, пита ме откуд ја овде; за место лектора конкуришу углавном тек свршени студенти језика без награда и дела. Напуштам тестирање, не интересује ме резултат, одлазим у *Филмске новост*и код земљака Милорада Гончина, публицисте и

писца ратних романа, директора те установе. Искрено му се поверим, све му кажем, а он вели да покушам у *Пољима*. Схватим да ми ни ту нема хлеба и кренем даље. Помишљао сам да одем у Сарајево, Загреб, било где, само да нестанем из Новог Сада.

Ни Миа нигде не ради. Стално јој стижу одбијенице, десетине и десетине. Изненада, она остаје трудна, одлази код родитеља у Книн, где нам се 19. маја 1983. године родила кћерка Милица. У Новом Саду сам, у ресторану на спрату робне куће *Сџошекс*, са Вујицом Решином Туцићем и његовом супругом (случајно их затекавши), прославио вест да сам добио кћер. Напио сам се „као мила мајка“, кривудајући, једва отишао до изнајмљеног стана код Рибље пијаце. Срећом, никад се нисам пропио, нити сам, како рекох, пропушио. Одлазим у Книн да видим Милицу. Осећај чудан – постао сам отац! Некакво нагло зрење ухватило ме за гушу. На огромној книнској тврђави размишљам шта да радим сад.

Милош Јевтић

И већ наредне, 1983. године, почели сте да радите у Бранковом колу. И сада сте у тој задужбинској установи која се стара да се не заборави велики српски песник Бранко Радичевић...

Да ли су Вас за рад у тој установи квалификовале награде, Бранкова Матице српске и Печат вароши сремскокарловачке, или значење Ваше поетске речи?

Са којим сте замислима започели рад у Бранковом колу?

Шта сте све урадили у овој све угледнијој књижевно-националној манифестацији, у којој делујете већ 25 година?

Да ли сте у остваривању послова имали и ширу потпору, како од писаца и уопште људи књиге, тако и од власти?

Како сте се у деловању Бранковог кола одредили према традицији, а како, опет, према ономе што је представљало и позив савремености?

Како је Бранково коло, које је било замишљено – у време оне велике Југославије – као манифестација свих ондашњих поезија и националних култура, опстајало у годинама југословенске трагедије?

Уосталом, шта је сада све – Бранково коло?

Ненад Грујичић

Мене је, поврх свега, у Бранково коло довела поезија, та пречиста супстанца матерњег језика. И то на веома конкретан начин. Наиме, већ потпуно разочаран и немоћан да било шта учиним на плану запослења, а већ постао отац, наставио сам да радим оно што сам најбоље могао – писао сам песме.

Почетком 1983. године објавио сам циклус песама на целој последњој страни београдских *Књижевних новина*. Главни уредник – Јовица Аћин, а уредник поезије Милутин Петровић. Биле су то оштре сатиричне песме, слика моје егзистенцијалне драме. Поред подугих песама, била је објављена и једна краћа, с насловом, *Животиња*:

*Ја ђољо,
са свршеним сџудијем књижевности,
двема објављеним књижицама,
неколиким џајтејичним наџрадама,
званични ђоловраџи џеваџ,
чауш, вргалама, дијак,
са оџасним џесмама џосласџицама
џод џазухом,
џумарам џадианама економске кризе.
Очекујем да ми бесџослена жена
роди џрво деџе,
џуџла је скуџа,
немам џаре,
немам кров,
ал', ав, ав, ав,
све ће џи биџи јасно, чиџаоче,
када будеш изван џосџеље
умирао.*

Ова и друге песме привукле су пажњу неких тзв. компетентних, и разних занимања, људи у Новом Саду, јер тада објављивати у београдској штампи, као што рекох, значило је неку врсту дисидентства, односно, својеврсне издаје новосадског и војвођанског културног простора.

Било је то време тик иза хајке на књигу песама *Вунена времена* Гојка Ђога и, потом, на позоришну представу *Голубњача* Јована Радуловића. Ту су се многи истутњали, показали своје право лице, а највише су мутили разни кетмани и матраци. Ја сам имао белег звани *То јесћ* на леђима, и ништа у Новом Саду нисам могао променити. Али, моја поезија у *Књижевним новинама*, велим, изазвала је пажњу на особен начин, и на местима где се главешине не баве књижевношћу, осим кад је у питању конкретан експрес, прилика да крене каква нова идеолошка ујдурма. И даље желим да одем из Новог Сада.

Међутим, стиже ми позив из Самоуправне интересне заједнице културе Новог Сада, од Љубивоја Церовића, човека који је утицао да, ипак, у другом покушају, добијем студентску стипендију. С њим су ме у канцеларији дочекали и његови саветници Гојко Јањушевић и Милутин Смиљанић. Предочише да су читали моје песме, да им се допадају, да су их и други читали, да су им још однекуд јавили за ту поезију, да сам млад и перспективан песник, да сам био њихов стипендиста и да би требало да ми помогну да нађем посао.

Све се одједном изменило, сад Нови Сад хоће да ми изађе у сусрет. Рекоше ми да је недавно преминуо директор Бранковог кола, режисер Михајло Васиљевић Мића, и да би требало да га наследи неко млад, вредан и талентован. Они сматрају да бих то могао да будем ја. На то, изненађено и искрено, кажем да сам премлад за место директора, на шта се они насмеју, а Гојко Јањушевић ми појасни да је то одлично место за писца, да је то, у ствари, уредничко место које се назива директорским, да ћу радити леп посао у Сремским Карловцима, где се налази седиште Бранковог кола, и да ћу, уза све обавезе, имати доста времена за писање и читање.

Ништа им нисам рекао, договорили смо се да се сутра поново чујемо. Гојко ме је испратио и нагласио да не пропусти овакву прилику. Целу ноћ сам размишљао, збуњивало ме је то што ћу бити директор. Размишљао сам о свему, присетио се да сам у малом чланку у листу *То јеси* напао Бранково коло, јер лауреату Бранкове награде, Рефику Личини, нису обезбедили ручак. Био сам на Стражилову као лауреат *Печаша вароши сремскокарловачке*, убеђујем себе, све ми овим предлогом за запослење постаје ближе и веће, неминовније и коначније. Помишљам и на Милицу у Книну, желим да она и Миа што пре дођу у Нови Сад, да живимо заједно.

Прихватим то необично радно место и кренем да правим своју прву септембарску манифестацију у Сремским Карловцима, на Стражилову и у Новом Саду. Дотад је манифестација уз назив носила годину одржавања, што ми се учинило сувише туристичким, па сам предложио да испред синтагме Бранково коло иде редни број манифестације – 12. Бранково коло. Била је то за мене, жељног рада и доказивања, прилика да покажем шта умем и знам; јавни је то посао, а не обично запослење.

Тако мотивисан, врло брзо сам написао књигу о Бранку. Наиме, видевши у *Дневнику* мој фељтон о Радичевићу, Богдан Винокић, председник тадашњег савета Бранковог кола, који је сматрао да је више него добро, и природно, за једног директора Бранковог кола да објави књигу о Радичевићу. И збиља, књига о Бранку имала је много издања и неубичајено велике тираже, прво у *Књижевној заједници Нової Сага*, а онда и у Заводу за уџбенике и наставна средства у Београду.

Богдан Винокић је био председник Вишег суда у Новом Саду. С почетка ме зачудило откуд он у култури. Међутим, одмах сам видео да се ради о ванредно образованом и способном човеку, господских манира и широког боемског духа. И сам је, као студент права у Београду, почео да пише, имао је дара за литературу. Помињао је Данила Киша из студентских дана, сусрете са младим писцима. Нешто га је обесхрабрило, престао је да пише, посветио се праву, и израстао у великог стручњака.

Као практичан човек, Богдан Винокић ме је желео поучити неким пословним потезима. Говорио је да је добро што је песник на челу Бранковог кола, мада је на почетку мислио да се нећу снаћи. Но и ја сам имао доста практичног нерва у себи, па смо тако лако нашли заједнички језик. Повезали смо Бранково коло, пре свега, са градовима у којима се налазе судови под доминацијом Вишег суда у Новом Саду. То су Бечеј, Врбас и Бачка Паланка, понајпре, као јаки привредни центри. Ту смо се увек састајали са тамошњим председником суда, те са најјачим привредницима и људима задуженим за културу. Тај спој беше посве необичан, али на почетку мога рада у Бранковом колу веома успешан.

Предложио сам да се Бранково коло повеже са Славонским Бродом, родним местом Бранка Радичевића. Богдан се одушевио и додао да би и Вуковар, родно место Бранкове мајке, могло да буде прилика за сарадњу. Бранково коло је већ имало уходану сарадњу са Горановим прољећем у Хрватској, тако да смо, одлазећи у Луковдол, родно место Ивана Горана Ковачића, у Броду и Вуковару договарали послове. Повод је била 160. годишњица Бранковог рођења. Та сарадња се одлично развила, размењивали смо из године у годину богате програме, и тамо и овамо, подигли на највиши ниво цео пројекат. Међутим, те 1986. године, у Бранковом родном граду појавила се монографија Славонског Брода. Ни једне једине речи не би о Бранку у њој. А онда је дошао рат.

Бранко Радичевић је рођен у Славонском Броду 28. марта 1824. године у кући извесног Михајла Тасовца. Бранко је данас избрисан из Славонског Брода, пред рат је срушен његов споменик који смо подигли поред истоимене школе. Неко ми је послао фотографију празног бетонског постаментa. Била је то поама рушења споменика великих српских песника и писаца диљем бивше Југославије. Тада се могло чути и видети да су порушене бисте Бранка Ћопића, Алексе Шантића, Иве Андрића и других у Босни и другде. Чекамо реалну прилику за обнову сарадње, ако је уопште могућа у овим ирационалним временима.

Бранково коло је јачало спајајући се и са сродним институцијама и манифестацијама. Кренула је сарадња са Земуном, у којем је Бранко живео неколико година. Рапа Ливада, Стеван Радовановић и Душан Батиница бежу главни трилинг за конкретну акцију. С почетка је био укључен и Давид Албахари. Направили смо тада једну од највећих изложби о Бранку Радичевићу у Земуну, потом у Сремским Карловцима, Славонском Броду и другде. Доцније, Бранково коло је, на трагу започетог, успоставило сарадњу и са Борином недељом у Врању, Смедеревском песничком јесени, Међународним октобарским књижевним сусретима у Београду, Фестивалом поезије младих у Врбасу, Јефимовим данима у Трстенику, Кочићевим збором на Змијању, Миљковићевим поетским свечаностима у Гадином Хану, Данима Владе Милошевића у Бањалуци и другима.

Пре рата, 1986. године, поводом поменуте 160. годишњице Бранковог рођења, у септембру смо свечано затворили Бранково коло у Бечу, где се велики песник школовао и умро. Осим централног програма, одржали смо и један мањи пред кућом у којој је боловао и умро Бранко. Ту нам је домаћин био Бранко Андрић Андрић, песник, писац и сликар, свестрани концептуални уметник и музичар, који је живео и у Бечу.

Бранково коло је изградило посве особену концепцију која је временом постала престижног карактера. Данас је Бранково коло највећа песничка манифестација у земљи, а по многим, и на Балкану. Оно, пре свега, обележава успомену на Бранка Радичевића, великог песника српског романтизма. Везано је за нашу традицију, али и савремене токове поезије, књижевности, и других уметности које својом жанровском разликом подупиру песништво. Дакле, осим песника, на Бранковом колу сваке године наступају десетине, и стотине, стваралаца разних генерација и поетика – драмски, музички и ликовни уметници, филозофи и богослови.

Бранково коло окупља и песнике из света. Сваке године гостују писци из десетак земаља, а основали смо и награду „Бранко Радичевић“, за иностране песнике. Награђеном песнику из света Бранково коло штампа књигу изабраних

песама на српском језику. Досадашњи лауреати су: Вјачеслав Купријанов из Русије, Филип Танселен из Француске и Насо Вајена из Грчке.

Бранково коло је познато и по угледној награди „Печат вароши сремскокарловачке“, која има дугу традицију од преко четири деценије. Она се додељује за најбоље песничке књиге на укупној српској књижевној мапи. Имамо однедавно и награду „Стражилово“, коју смо преузели од истоимене загашене едиције у Новом Саду, односно од Прве српске читаонице из Ирига. Ову награду додељујемо за најбоље књиге штампане у едицији Бранковог кола. Објављујемо искључиво поезију, зато што је Бранко, пре свега, песник, и то не било какав. Али и зато јер други издавачи губе дах према песничким књигама и ретко их објављују.

Бранково коло је данас једина права оаза за младе таленте, али, на овај или онај начин, и за скрајнуте песнике и њихову немоћ да дођу до свог гласа, да се шире чује за њих, да их подржи релевантна институција с публиком која зна шта је поезија. Годишње штампамо око десет, и више, књига. Невероватно је колико постоји неоткривених талената у поезији. Подршка младом аутору је најплеменитији јавни гест.

Бранково коло представља на својој манифестацији и студенте лауреате Бранкове награде Матице српске, награђене за семинарске радове на катедрама књижевности и језика. Бранково коло је деценијама прихватало, на креативан начин давало крила и добитницима Бранкове награде Друштва књижевника Војводине, за њихове прве песничке књиге. Но, после нарцисоидног потеза тренутне управе Друштва књижевника Војводине, чин доделе ове лепе награде обавља се негде другде, без истинске подршке младом лауреату за којег се током године и не чује. Али, сваког чуда за три дана доста, верујемо да ће млади лауреати имати опет прилику да у оквиру Бранковог кола угледно признање са Бранковим именом, као и у низу претходних деценија, на радост публике и стручне јавности, свечано примају на Стражилову поред споменика Бранку Радичевићу, што им одувек припада.

Доживљавам судбинским долазак у Бранково коло, у институцију особеног корена и мисије, у редак амбијент српске културе, у Сремске Карловце, где се налази, поред осталог, најстарија српска гимназија коју су похађали Бранко и брат му Стеван, затим Карловачка патријаршија и Карловачка богословија. А тек поменуто „рајско Стражилово“, српски Парнас, ту изнад Карловаца!

Нема сумње, Бранково коло је велика награда за сваког човека од духа и дара, за све који желе да окаде своју душу бегом из виртуелне и политизоване стварности.

Збиља, испуњен сам особеним осећањем стваралачке среће, јер живети и јавно деловати, писати и објављивати на релацији Нови Сад – Сремски Карловци – Београд, заиста је привилегија коју песник мора да искористи.

Упознао сам велики број песника, уметника и интелектуалаца из нашег, али и из других језика и култура. Био сам у прилици да разговарам с њима, да се са неким и дружим, да учествујем у стварању непоновљивих догађаја, али и анегдота. Та привилегија, хвала Богу, траје до данашњих дана. Амбијенти у којима смо се сусретали били су разноврсни, а поводи исти – поезија. Ако смогнем времена и снаге, можда ћу написати посебну књигу о Бранковом колу, о ретким и непоновљивим сусретима, о људикању са креативним лепотама. То би, заиста, могла бити обимна књига. Многи више нису међи живима – Десанка Максимовић, Борислав Пекић, Бошко Петровић, Александар Тишма, Слободан Селенић, Михајло Лалић, Мирослав Антић, Изет Сарајлић, Драгиша Живковић, Танасије Младеновић, Стеван Раичковић, Милан Кечић, Павле Поповић, Борислав Михајловић Михиз, Милић од Мачве, Иван В. Лалић, Божидар Тимотијевић, Бранислав Петровић, Душко Трифунновић, Чедомир Мирковић, Раша Ливада, Дејан Медаковић, Новица Петковић и други. О свакоме бих могао – странице и странице! Ево, за ову прилику, тек неколико вињета о тим сретанјима.

У уредном оделу беж боје, испод наочара са повеликим тамним оквиром, осмехнут и ведар, Борислав Пекић је из

Лондона, где је годинама живео од писања радио-драма, дошао у Сремске Карловце 6. септембра 1991. године да у једанаест сати отвори 20. Бранково коло. Његова беседа о Бранку Радичевићу, у препуној свечаној сали Карловачке гимназије, најстарије српске, била је – пекићевска! О Пекићевом делу, увече, говорио је Борислав Михајловић Михиз, пријатељ из младих дана. Два елитна госта Бранковог кола! Михиз је духовито тумачио светове из дебелих, од по седам стотина страна, Пекићевих књига, па је једну његову ранију, од око седамдесетак страница, назвао афоризмом. Пекић се смешкао и духовито узвраћао на Михизова крилата пецкања.

У вечерњим сатима, у ресторану „Дукат“ – Пекић и даље уз виски са ледом. Била је ту премијера поетског играказа на стихове Бранислава Петровића. Бранчило је у свему, у разговору и гестовима, као и у поезији, имао сопствени печат, непоновљив и, каткад, непојаман... И у касне сате, на фотељама испред рецепције хотела „Војводина“ у Новом Саду, Пекић и ја смо напрасно постали Бранчилови „кумови“. Наиме, Брана одлучио да се жени, и да на разгледници Новог Сада одмах, ту и сад, потпишу се „два венчана кума“. Нова Бранина суђеница – извесна тридесетогодишњакиња (с тетком), девојка која је волела песнике и постајала њиховом „музом“. Сутрадан, већ ујутро – Брана у Бранковом колу! Развео се, вели, јер је помажући тетке да скине мантил приметио да она има тањи струк од његове „суђенице“.

Пекић није имао предрасуде о себи, никакве комплексе, човек без сујете, галантан, животан, позитиван. Желео је да дође и наредне године, да оде на Стражилово. Али, нажалост, Борислав Пекић је, пола године после нашег сусрета, преминуо...

Танасије Младеновић, пак, био је, иако у годинама, увек некако младолик, насмејан, оран за радосну причу, спреман да упутити комплимент саговорнику, мајстор да релативизује запенушане еглене, али је, и те како, умео да сведочи о смутним временима која су, не тако безазлено, прохујала с њим.

Помињао је да га је сасвим малог, као дечкића од четири године, дубоко у Србији, у крилу држао један чешки војник за време Првог светског рата. Знао је Таса да очински, са зрачком у оку, и посаветује. За Бранка Миљковића, од којег је био старији чак двадесет година, рекао је да је, ипак, убијен у загребачком предграђу 1961. године, да се није обесио, да то песници не раде.

По традицији, у „Липи“ се, четвртком, дан раније, увече, пред почетак Бранковог кола, састају елитни песници и уметници који ће сутрадан наступити на свечаном отварању манифестације. У овој групи се на улазу у „Липу“, пре шеснаест година, задесио Танасије Младеновић, који ће својом беседом о Радичевићу сутрадан отворити Коло у најстаријој српској гимназији. Рукујемо се, песнички љубимо и радујемо сусрету. У том веселом јату нашли су се песници Ранко Јововић, Вукман Оташевић, Јаков Гробаров...

Душко Трифуновић, самоуки песник-бравар, већ својом првом књигом песама *Злајни куришум*, виноу се у професионалне књижевне висине. Често је помињао Бранкову награду коју је примио у Радичевићевом „месту драгом“, која га је као младог занатлију и збунила и обрадовала, али непогрешиво увела међу харизматичне песнике. Душко је био чест и драг гост Бранковог кола. Његово присуство давало је увећан песнички сјај догађају, постајало оплемењивач званичне атмосфере и песничког протокола. Без Душка, Бранково коло је, заиста, остало окрњено за један самосвојни ореол у гроздовима многих аутентичних и непотрошивих песничких и уметничких појава.

На Свечаном отварању 32. Бранковог кола Душко је имао привилеговану улогу песника да својом беседом о Бранку прогласи песничку манифестацију отвореном. Погрешио је и дошао дан раније. Но, написао је текст свечано отварање, како налажу правила Бранковог кола, али је, после свега пар реченица, одустао од читања, рекавши да не уме читати написано, и бројној публици предочио своју тезу о рођачкој повезаности са Бранком Радичевићем. С обзиром на то да је Бранко рођен у Славонском Броду, а Душко у Босанском, испричао је, на само њему својствен начин,

скаску о својој чукумбаби која је, тргујући сољу, често чамцем прелазила Саву и тамо се спајташила са Тодором Радичевићем. Из тог односа, извлачио је Душко закључак, настало је крвно сродство па су, отуда, Бранко и он блиски рођаци. По поезији јесу, а по овом другом – можда. Све у свему, Душко је знао зашто је то рекао.

Рођеном 13. септембра, у дан који увек пада у оквир манифестације Бранково коло, једном смо Душку, а да не зна, испланирали специјални програм за тај дан. Затекао је изненађен плакате у граду, које најављују наступ старог добитника Бранкове награде на његов рођендан. А стигао је у Бранково коло са откинутим ђоном ципеле. Одмах смо му набавили нове, са појачаним ђоном. Слично се догодило и песнику Илији Ладину, такође Сарајлији, отпао му ђон пред улазак у Карловце, али му је Бранково коло истог часа купило добру обућу за зиму.

Душку је тешко пало да оде из Сарајева у којем је стасао као јавна личност, али, схвативши да ирационалне силе на махове уништавају човеков живот пре времена, уклонио се и дошао у Војводину, у Зрењанин, па у Нови Сад, никоме се не намећући нити тражећи помоћ. Дошавши први пут у мој стан, приметио је да врата на купатилу шкрипе. Затражио је неке моје старе ципеле, извадио пертле и завезао их на шарке врата. Од тада не шкрипе, а пертле још vise и подсећају на Душка.

Замолио ме је да говорим о његовој поезији на Коларцу у Београду, а затим и у Матици српској. Прихватио сам, и то га је радовало. У Матици српској, 1992. године, он и Дара Секулић, обоје из Сарајева, први пут су наступили, и уопште били, у најстаријој културној установи у Срба. Дара је гледајући лепе Матичине просторије, намештај и слике рекла да би било велика штета бомбардовати овакву грађевину. Као да је слутила да ће и тога 1999. године бити.

Добивши неки стари станчић у Новом Саду, Душко је сам себи од дасака направио намештај, кревет и сто, столице и друго. Примакао се тихо и Стражилову, и под малим кровом код брата неколико година налазио мир. Достојанствено је говорио да он није избеглица, већ – измаглица.

Једна од последњих љубавних песама, посвећена је младој жени, у којој јој предочава своју намеру да буде сахрањен у Сремским Карловцима, на гробљу Черат. Тако се и догодило...

О многим бих могао овако и оволико, и више.

Бранково коло је данас жива институција која је свесна своје мисије и постигнутих резултата. Оно не заборавља своје најстарије и најуваженије госте, али има сталну потребу да се подмлађује и освежава.

Милош Јевтић

Сада бисмо у разговор увели питања о Вашој књижевној активности.

Који су најважнији датуми у свим Вашим досадашњим књижевним годинама? Да ли су то, рецимо, поједине објављене песме, можда оне прве, затим збирке, и почетне и касније, па признања, или постоје још неки догађаји који су одређено, па и битније, утицали на Ваш књижевни развој и Ваше стваралачке континуитете?

Како бисте објаснили своје тематске ширине? Колико су оне условљене доживљеним, па и проживљеним, а колико, опет, проистичу из мисаоних хоризонтала? Неки критичари вас зову „песником разлике“?

Да ли је поезија, како слутимо, Ваша главна матица?

Када се одлучујете да неки подстицај саопштите у некој другој форми, свеједно да ли прозној, есејистичкој или драмској?

Заправо, како бисте означили свој књижевни програм?

Ненад Грујичић

Већ сам навео неке од значајних догађаја. То је, пре свега, одлука да напустим технику и упишем књижевност. Затим, прва књига, *Мајтерњи језик*, која ме је увела у савремену

књижевност, а која је касније имала и допуњено издање. Потом, након четири објављене књиге, случило се да паралелно са слободним, пишем и везан стих. Затим, важна је одлука да пишем и књижевну критику и есејистику, пре свега због осећања да критичари често глупаре у поезији. Песници, осећам, боље пишу књижевну критику.

Појава књиге *Пусџа срећа*, сачињене из три сонетна венца, 1994. године у *Просвети*, веома је важна у мом опусу, а мислим и у ширем контексту. Одмах по изласку, ни боја се на корицама није осушила, дочекана је на нож, а онда су уследили позитивни прикази, па друго издање и награда *Милан Ракић* за књигу године. Убрзо се појављује и треће издање. То је за поезију реткост. У сва три сонетна венца јавља се име Марије Балковој, велике моје инспирације, која ће бити повод и за четврти венац, *Цвасџ*, у истоименој књизи. Марија Балковој постаје сведоком нових књига, надахњује ме у свему и представља саговорницу која својим доживљајем и коментарима позлађује песме.

Између поменутих двеју књига, објавио сам *Лої*, у којем се налази шездесет један сонет. Ту се учвршћујем и потпуно остварујем као песник сонета, звонколике песничке форме у којој језик пламти посебним звуковима. Касније ћу писати и терцине, затим ретке форме као што су велика сестина, малајски пантум и друге.

Много су ме училе и тешке ситуације, као на пример она са листом *То јесџ* и сличне. То је била прилика да научим доста о амбијенту и људима с којима живим, да разумем позицију књижевности у друштвеном и идеолошком контексту, да схватим распоне стваралачке слободе и тачке угрожености талента.

Израна сам схватио да поезија има бескрајне могућности за пливање у матерњем језику. Сопствене животне слике сматрам врло битним оквиром за писање поезије. Детињство је вечито врело најживљих призора, стални аниматор стваралачког нерва. Из њега су исходиле многе моје песме и циклуси. Наравно, поезија додаје специфичне и неуловљиве обележје реалистичком календару живота. Она има и

безвремени темељ. У споју једнога и другога, сан каткад буде пречица или мост. Сан је, такође, важна детерминанта поезије, ониричка дубина. Тек, лично искуство је, велим, веома важно, оно, у ствари, пева. Док пишем, сâм сам на свету, нико ми ту не може помоћи, сам морам да се изборим са фантазмама и химерама, сам морам да сачиним идеалну конструкцију језика у јединству садржаја и форме. Кад, на пример, пишем приче, онда се лаћам карактеролошких образаца из окружења, из случајних сусрета са најобичнијим људима; ту клија богатство невиђеног и непронађеног.

Есеј је средокраћа између поезије и прозе, лиризован филозофски поглед. Есеј ми омогућава неограничену слободу у тумачењу поезије других песника. Специјалистичка димензија књижевности у есеју добија релативизованији облик, примиче се обичнијем читаоцу, даје могућност да књижевност изађе из фуснота и полети директно у загрљај љубитељима.

Поезија је мој епицентрални језик, главна матица речи, највиши вид говора. Поезија не уступа место лажним процима и салијеријевским ограничењима. Она је моћ бића да се опаше крилима духа и опстане на висинама неизрецивог.

Свестраност – да, али из срца поезије.

Хоћу да кажем да песнику није проблем да пређе у друге жанрове, много му је то лакше него прозном писцу. Заправо, и не знам неког ко је након пар својих првеначких прозних књига почео да пише поезију. А песнику је дато да обиграва у свим распонима језичке супстанце, да допре и до сенке језика, до његове нематеријалности, до, како би Миљковић рекао, вишка језика.

Милош Јевтић

Разумели смо, Ваша континуирана заинтересованост је – поезија.

Како настаје песма? Да ли је у њеном настајању пресудна инспирација, назовимо тако онај магловити трен када се одлучујете да се изразите стихом или сте међу оним ствараоцима који одричу њено значење?

Да ли је стих, и то је могуће, самосталан и самосвојан или је само улазница, па и пропусница за неку песничку целину?

Који стих „заслужује“ риму, а који, опет, „тражи“ да буде слободан? Чиме је то условљено?

Да ли се песмама касније враћате, дотерујући их, можда према актуелном сензибилитету? Да ли то, опет, не покушавате, верујући да бисте тиме умањили своје песничке континуитете?

Да ли знате, и то нас занима, колико сте до сада написали стихова, као и песама? Да ли има загубљених или, барем, затурених? Да ли Вас каснији сусрет са таквим стиховима обрадује или обесхрабри?

Како доживљавате поетске збирке? Да ли Вам је стало више до оцена критичара или до пријема читалаца?

Да ли се језик Ваше поезије, и то нас занима, темељи на спајању традиционалних и актуелних језичких стања или се ради о језику који потиче из Ваших креативних ситуација?

Такође, којих бисте десет (само десет!) својих песама – сада, у овом тренутку – издвојили, верујући да Вас најпотпуније представљају? Да ли бисте између тих десет одабрали само једну, ону за коју верујете да се у њој препознаје Ваша песничка азбука?

Уопште, каква би била Ваша песничка објава?

Ненад Грујичић

Да, ја верујем у инспирацију. Нешто сам о томе већ рекао у претходном одговору. Лаза Костић је приметио и доказао да је Бранко Радичевић писао своје најбоље песме при повишеној температури у дане док је боловао од туберкулозе. Хтео је казати да постоји специфична тачка на којој се нађе

дух кад пева. Писање јесте зажарено стање духа и језика кад таленат разгранато, попут муње, осветљава све кутке у којима се налазе и најзабитије слике и речи. Нема речи у матерњем језику која није најважнија, све су подједнако важне у грађевини која се зове песма. Речи траже светли тренутак, па ма он био подстакнут и тамом, тад се умивају песниковим надахнућем. Тако настаје песма!

Све остало је фолирање и лаж, поезија је немогућа без епифанијског блеска бића, без објаве „ванредног стања“ у језику. Песник прави ред у ватромету речи, тражи им место по закону сопственог талента. Још у првој књизи сам, у песми „Поезија“, рекао:

*Ах, што је бистри ум,
језик ослобођен њредрасуда,
ошворене реченице
мојих главних брија,
расуло које доводим у ред.
Зайраво,
сад се се избављам
њрије времена.*

Ово је била песма која ће тек ући у првенац *Мајерњи језик*. Дошавши у то време из Сарајева у Нови Сад, Стеван Тонтић, кога сам тад упознао, чуо је од мене ову песму и одушевио се. Нарочито је истакао стих „сад се избављам прије времена“. То ми је много значило у данима великих искушења.

Каткад један стих или једна реч могу бити улазница у целину песме. То може да дође и из сна, рекох малопре. Има чудесних стања из којих настаје песма. Ја сам сањао песму од четрдесет стихова која је одгонетала тајну рођења, живота и смрти, давала је слику апсолутне љубави, оно, што зовемо „агапе“. Узнесен у сну, све до лета у бескрај, нешто ми је рекло да одмах устанем и запишем песму док је још знам, а нека друга свест казала да не устанем, да ћу запамтити све. У нирванској лепоти, препустио сам се спавању и кад сам се ујутро пробудио, гле, од велике песме ништа, остао је само један једини стих. Све је одлетело у недођију,

у маглу маглине. Но, и тај стих, иако један једини, има невероватну лепоту: „Мајчица мрва лети ка небу.“

Све ово говори о надахнућу што живи у иним световима, у другој стварности спрам нашег постојања; оно залази и у земаљски рај и пакао. Песник мора да реагује на такве зазиве и изазове, не сме препустати неком другом тренутку да испише песму. Она се пише истог трена кад је населила песника. То некима можда звучи патетично, али другачије не може бити.

Наравно, занатским пинцетама често дотерујем тек написану песму, некад више, некад мање, али бдење се подразумева, ниједна реч не сме да стрши, не сме бити шупљине у ткиву песме, нити трулих речи, све мора бити идеално „упаковано“ у куглу језика.

Дуго ме је, кажем, прогањала песма коју сам сањао. Од тог јединог преосталог стиха, направио сам касније нову песму, нешто као интерпретацију тог стања, са визијом наставка и њеног значења. Дакле, од остатка велике инспирације из сна, сачинио сам песму; то је могуће, наравно. Овако гласи тај сонет, *Светилица*:

*Мајчица мрва – неко у сну рече
– лећи ка небу. То беше сѝих сѝиса
у којем Бої ми венама ѝошече
и ѝесму своју на ѝренуѝ и сѝиса.*

*Као Дис шѝо је узалуд кушао
из сна на јаву сѝрофе да изнесе,
ѝајну сам свѝа удивљен слушао
жудећи да смрѝ живої ме узнесе.*

*Мајчица мрва – ѝо од ѝесме осѝа?
Порука? Завѝ? Шѝа ли? Оѝомена?
Или свѝилица? Вај, о ѝоме досѝа!*

*Лећи ка небу, видим, свѝа жена,
чисѝа у срцу и у молиѝвама,
рођена маѝи моја у сузама.*

Мислим да ова песма има значења која превазилазе књижевни контекст. Моје је да служим таленту, да га никад не издам, а он ми отвара зоне непознатог, зоне које често нису само литерарне провенијенције. Простори духовног су сложени и дотичу неисказиво.

Песник мора да осети музику матерњег језика која је уграђена у значења речи. Момчило Настасијевић би могао бити понајбољи пример. Велика је срећа кад песник пише и слободан и везан стих. То су две обале између којих тече Поезија. Слободан и везан стих детерминисани су, поред осталог, занатом писања, и добро је да песник влада што већим бројем форми.

Поезија се јавља у разним својим облицима, у плими и осеки, мутна и бистра, у хуку и жубору, она носи све пред собом, али и узгаја и подстиче, даје живот другима. Она је и извор и увир, и слап и кап. Сви њени облици су равноправни, за песника нема најважније и мање важне песничке форме. Увек је посреди песма, има ли је или нема, да ли је створена или није, ту се ништа не може камуфлирати, никаква просечност, маска или копија. Песма мора да изазове доживљај, да најежи и обрадује душу, да, заиста, буде „цела лепа“.

У двадесетом веку слободан стих је релативизовао моћ поезије, и спрам метричког, допустио мање даровитим ауторима да пишу празне стихове, без велике експресивности и лепоте, без незаобилазног музичког нектара језика. Поље слободног стиха омогућило је лаку распродају снаге поезије, бацање песничких особености у бесцење. Тако је дошло и до отпора публике.

Рима није обруч набијен на тело строфе, већ горња боја ореола песме. Римаријум једног песника не може бити механички сазида на мустра језичке шаренице. Ако јесте, тада је песма мртва, угрувана у саму себе, потемкиновски малтерисана споља, леш без унутарњег сјаја музичких ослонаца семантичком снопу речи.

Биће које пева има свој „трагач“, да кажемо то језиком интернетске компјутеристике, свој „гугл“, који непојамном

брзином проналази речи за зидање започете лирске куле. Песник мора бити пре свега у знаку синтагме poeta vates, ра онда у сагласју са оним што зовемо poeta doctus. Јединство једног и друго твори песничку појаву. Без вишка прекогнитивних својстава, песник није у могућности да се послужи ни стеченим знањем, јер традиција оставља трагове управо захваљујући златним примерима талента. Да би опстао, таленат тражи од аутора да стално изражава свест о њему. Тако умножен, и помножен самим собом, таленат ће трајати.

О мојим књигама је доста писано. Имао сам ту срећу да будем предметом интересовања многих уважених колега. Неки увиди су од изузетног значаја за утемељење мога песничства и основ су за даље анализе. Међутим, имао сам и ту срећу, да не кажем привилегију да ми неке књиге буду нападане из пера мојих дојучерашњих колега. Такве гестове сматрам наградама. То је доказ да има нешто интригантно у лирици.

Проблем је ако нико не пише ништа, ако песниково дело не изазива реакције.

Тешко ми је да издвојим десет или не знам колико својих најбољих песама. Такве песме, нема сумње, постоје, јер сваки створен свет, унутар себе има нивое творачких нијанси, и увек се може тражити однос делића према целини. Постоје и песме које најчешће говорим на песничким вечерима, у медијима и слично. Истовремено, знам да бих спрема једног најужег избора могао направити још неколико, јер поезија ми је, хвала Богу, слојевита на тематско-мотивском и обликовном плану. Недавно се појавила ауторитативна *Антологија српске поезије 19. и 20. века*, у три тома, Мирослава Егерића. Ево, нека четири песме увршћене у тај цветник буду основа за избор од десет: „Крајина“, „Недеља“, „Млеч“, „Дуб“, те „Каца“, „Љубавна скаска“, „Лабуд“, „Песма иза брда“, „Тајни дах“, „Даворија“, затим, поеме „Покривање куће“ и „Жабар“, и тако даље.

Једно време сам бројао своја издања и награде, и песме чак. Знао сам тачно колико имам наслова, али то је било

негде до трећине мога стваралачког пута. Престао сам, сад чак не знам ни колико имам књига, двадесетак, мислим, свих скупа, и песничких, и других. Не желим да бројим своје књиге и песме, нека то раде студенти, критичари, библиотекари, састављачи антологија и библиографија, можда неки мени близак рођак или љубитељ моје лирике.

Милош Јевтић

Споменимо и остале Ваше књижевне просторе – есејистички и прозни, драмски, као и скупљачки, назовимо их тако, који је широј јавности представио *ојкача*, који су дотле били мање познати одсек српске народне традиције из Босанске Крајине.

Како сте дошли и до – *ојкача*, које представљају, да поновимо, оживљавање, али и афирмацију једног традиционалног народног певања у једном од Ваших завичаја, у Босанској Крајини?

Заправо, колико сте, и када, усмерени и на садржаје таквог Вашег ангажовања? Да ли се за такве књижевне послове опредељујете између два поетска задужења?

Да ли у свој јавни рад уписујете и веома интензивну сарадњу и са писцима у Републици Српској, где се *ојкача* пева, али и са писцима одасвуд, из других земаља?

Уосталом, да ли смерате, будући да сте већ са јасним искуством и, исто, јасним памћењем, и неке нове књиге, које би потврдиле Вашу стваралачку ширину?

Ненад Грујичић

Народно благо је пуно наталожене лепоте и мудрости. Нису тачне тврдње да је све на овом плану проучено; није и не може бити. Живот траје и доноси нове плодове, народни дух је неукротив и непоткупљив. Имао сам срећу, дакле, да урадим књигу *Ојкача*, коју је исписао сам живот. Досад је изашло пет издања, увек допуњених стиховима.

Као што сам већ рекао, мој отац је био велики мајстор разних заната, али и познати певач ојкаче у Поткозарју и шире. Он је са великим магнетофоном на мотору одлазио да снима песме на слављима у којима је и сам учествовао. Код куће је све то пажљиво преслушavaо, и ја с њим, често. Измалена сам на кућном прагу слушао ту чудну певанију, мени с почетка нејасну и прејаку, тајновиту и далеку. Али, како је време одмицало, све ближе и јаснију, мелемнију и потребнију. У Босанској крајини певање је део живота, одбрана од мукотрпних таласа стварности и историје. Крајишник пева и кад му се плаче. Није патетично, он пева и кад умире.

Ојкача је вековна српска певанија у динарским просторима. Фасцинирала ме је њена свежина и старина, истовремено, њена способност да се прилагођава сваком времену, али да задржава свој корен. У животу постоји стална потреба за архетипским препознавањем предака. Тад нано-во засветли жижак духа и одигра се певачки ритуал, на пример, испод поткозарског храшћа, на народним зборовима, приметне се лепа кавга певаније, завлада витешко надметање гласова. Ојкача је агонски заматак семена по којем се препознаје један велики духовни талас српског народа.

Радећи на терену и слушајући ојкачу у разним приликама, схватио сам да њена особена мелодија има моћ да чак и лошије стихове доведе у ред, спасе их баналности, јер их напаја непролазном красотом и снагом звука. И рекох већ, не може свако да пева ојкачу, детињство мора бити уграђено у ту звуковну струју, у спој земље и неба. Звучни вео ојкаче оживљава речи, спира са њих устајалу мемлу неговора, понекад поседује и неки далеки литургијски одјек на народни начин. У ојкачи испрана реч добија на својој елементарности.

Ојкачки текстови – они су прича за себе. Та мала песмица у два римована стиха, као, уосталом, панонски бећарац или херцеговачка ганга, носи кристалну јасноћу слике и поруке. Довитљивост, шеретлук и бараблук, а онда озбиљност, истинољубивост и тачност, на крилима карактероло-

шких црта и менталитета, доноси истинску уметничку вредност која се непрекидно обнавља, живи и траје у народу. И кад је најврлетнији, ласциван или еротски, тај двостих је добронамеран, хита да обрадује, да спасе од помрчине духа, да нахрани гладну душу. А распон је широк, неухватљив, од лирског и нежног, преко сирово животног до трансцендентног, а све на духовит и здрав начин, без комплекса и предрасуда; ником се ту не клања и не робује, све је у праксу слободе духа, у разлету мисли и срца, рација и луцидности... На пример:

*Видиш, грађи, онај чојор зв'језда,
џако сам џи мараму извезла.*

*У мој лоле, кућа на сред јоре,
џа му лишће џага на јрозоре.*

*Нема, мала, ливаге у јају
ђе се џвоја леђа не џознају.*

*Ја се, грађи, заљубила у џе
к'о казаљка у сийне минуџе.*

*Јаој, моје, шездесет и двије,
ниџ' их бројим, ниџ' се млађе бојим.*

*Шџо сам џанак, џо су криве жене,
сџезале су ноје око мене.*

*Ево мене румена к'о ружа,
удовица крај живоја мужа.*

Међутим, ојкача има оно што бећарац нема, има тужне и озбиљне теме, трагизам везан за крајишко поднебље:

*Грло моје к'о џамбура јага,
никад није јадало к'о сада.*

*Оџкад су ми браћа изџинула,
црна ми је роба омилила.*

*Роди, мајко, још једној к'о мене
џа ћеш имаћ' двије усјомене.*

*Кад ја умрем, закојај ме, мајко,
џокрај сџазе ђе цуре џролазе.*

А онда – релативизација пролазности и смрти, поспрдни однос према крају живота и „другом свијету“:

*Кад се сјеџим како је у џробу,
диџнем ноју, џрднем кол'ко моју.*

Затим, сликовито и никад завршено слављење чулности и телесности, зачикавање ероса и нагона:

*Мала моја, кад џроквоца џвоја,
насади је на два јаја моја.*

*Мисли мала да је у рај вуку
док је јаја џо џузици џуку.*

Дакле, то је победа над оквирима табуа, рушење пуританског зида, слобода у оквирима патријархалног које, кад се сагледају ови примери, не спречава живот да избије у ој-качкој сили, у заносу кад певач постаје бесмртан и свету потребан као хлеб и вода.

Не постоји животна ситуација која није ојкачки опевана, све улази у репертоар. Читав калеидоскоп примера указује на то:

*Куџус, кромџир и врућа сланина,
од џо џроје нема оџризина.*

*Усџа моја од ува до ува,
ко ће вама намјесиџи крува.*

*Пушка моја и у џојзи меци,
џо су моји у џодини свеци.*

*Ој, ракијо, њримакни се души,
црна ми се џиџерица суши.*

*Сиџно њјевам, далеко се чује,
има л' ико да ми се радује.*

*Дрино вого, жубора џи џвоја,
немој биџи међа рога моја.*

И тако даље, у недоглед, до сванућа, а онда опет – до смрк-
нућа и новог свитања.

Рекох, живот ми је буквално донео *Ојкачу*. Мој отац је, павши са мотора у Ракелићима код Приједора, погинуо у својој педесет седмој години живота. За његовог живота рекао сам му да прикупља ојкаче, да ћу правити књигу. Он је то озбиљно схватио и записао око двеста примера. Осталих неколико стотина, а сад већ и близу две хиљаде, добио сам од многобројних сарадника. У новије време траже ме људи избегли са крајишких страна, професори, инжењери и обичан свет. Чули су за мој рад на ојкачи и достављају ми нове примере. Увек има нешто свеже, заборављено, оригинално, записано с колена на колено. Велике трагедије испиљују духовне кристале. Не бринем за будућност ојкаче, увек ће имати свој подмладак, чак и онда када се учини да је сатиру медијски шунд-простаклуци и сваке врсте глупости и површности. Оно што је дубоко, не може нестати, може само да се примири у својим понорним изворима и наново шикне као гејзир у пуној лепоти повратка.

Као аутор, отворен сам за разне иновације, освежења и изненађења. У том смислу, мој рад на ојкачи је континуиран, нисам се заустављао само на сакупљачкој, књижевној, етномузиколошкој и научној обради десетерачког двостиха. Уградио сам у поему *Покривање куће* примере ојкаче, а то је виши, може се рећи, највиши облик изражавања свести о неком феномену, кад се поезија позабави самом собом, кад модерни песнички израз обухвати народни духовни амблем и у новој форми зазвучи у оригиналном сјају. То вам је као кад приљубите два пламена свеће, па се све необјашњивим чудом учетворостручи.

Прекодрински амбијент за мене има посебан значај. Не само зато што сам тамо провео најважније године младости, већ и зато што је он изнедрио великане као што су Петар Кочић, Иво Андрић, Бранко Ћопић и други. Од њих можемо много да учимо. Кад год сам у прилици, припомоћем колегама и пријатељима из тих простора. Тамо постоји велики број талентованих песника и уметника. Увек неког од њих позовем на Бранково коло, или утичем да се нађу овде, да некима, по вредностима које имају, припадну и важна признања и награде. Због оштрих друштвено-политичких прилика, песници, писци и уметници из Бање Луке, на пример, често су одсечени од збивања у Србији. Иако се Бања Лука развија великом брзином и постаје значајан центар у региону, ипак је немогућ потпун напредак без живљега и директнијег прожимања двеју половина једног бића.

Милош Јевтић

И Ваше књижевно-јавно деловање заслужује пажњу, и то од студентских времена, када сте са својим колегама покренули часопис *То јесћ*, преко ангажовања у Друштву књижевника Војводине, до заснивања Међународног салона књига у Новом Саду.

У оквиру Вашег јавног деловања спадају и Ваши чести полемички текстови, који су некада имали и карактер неуобичајених окршаја.

Да ли Вам је – од свих и побројаних и непобројаних задужења – најважније било вишегодишње председавање у Друштву књижевника Војводине, и то у временима која су, у свему, била тешка и одговорна? Да ли су Вас та искуства и подстакла да се придружите оснивачима Међународног салона књига у Новом Саду, као и манифестације и награде *Лаза Костић*?

Такође, шта Вас подстиче да се тако често укључујете у полемичке разрачунае, па и обрачунае? Да ли је било полемика које – осматрано данашњим осећањима и схватањима

— није требало да водите? Шта би данас морало да се деси да не бисте могли да „ођутите“, већ би Вас подстакло да поново започнете полемику? Да ли то чините да бисте — одбранили *истину*, односно да бисте своје дело учинили ближим, па и популарнијим или се ради о неким другим мотивима, на пример, због професионалне или националне одговорности и слично?

Уопште, зашто се писац, сваки писац, и Ви дакле, мора да активира у књижевној јавности?

Ненад Грујичић

Веома рано сам ступио на јавну сцену. Сматрам да имам урођен дар за препознавање људи са добрим и лошим намерама, дар за препознавање погрешних и правих потеза у јавности. И, тек понекад ми је било важно искуство мојих савременика, њихов пут до постигнућа резултата. Али сам брзо схватио да свачији, па и моји, путеви имају своје особености и непоновљивости, своје почетке и формуле, своје специфичне трагове и белеге. Постоје неке ситуације које се напросто не уклапају ни у један оквир. То је неминовност животних токова, оригинално оживотворење сваке судбине понаособ.

У два мандата, у периоду од 1993. до 1997. године, колеге писци су ме тајним гласањем бирали за председника Друштва књижевника Војводине. Све време секретар је био Ласло Блашковић. Покретали смо нове акције, покушавали да осмислимо књижевни живот, унапредимо позицију писца у друштву, покренемо питања положаја књиге и слободних уметника, отворимо врата за нове писце и дела. То није било лако, јер све је дубоко скопчано са укупним друштвеним миљеом, унутарњим и глобалним кретањима.

Први пут од када постоји, у просторије Друштва књижевника Војводине смо поставили лепо урамљене портрете великих наших писаца. Тако би сваки посетилац, напросто, осетио у каквом се амбијенту налази, препознао би разлику у односу на друге сличне канцеларије, али и на

сиве зидове какве смо били затекли. Демистификовали смо начин пријема у Друштво књижевника Војводине. Даровитим младим писцима пружали смо шансу да, без већих препрека, без мргодне провере, постану чланови Друштва. Били смо покренули нови књижевни лист – *Клима*, изашла су два броја, и даље није било новца. То су била времена када је инфлација у току ноћи јела целе месечне зараде. Но, успевали смо, ипак, у сарадњи са Удружењем књижевника Србије, да доведемо сваке године писце из десетак земаља, да наступе у Матици српској и другде. У време потпуно затворених граница и апсурдног ембарга, био је то огроман подухват.

Награде наше асоцијације добијали су тада и млађи писци, имао сам част да као председник Друштва књижевника Војводине, поштујући одлуке жирија, свечано уручим висока признања писцима из генерације, и млађима и старијима, али и колегама који пишу на другим језицима. Представљали смо редовно нове књиге и рукописе, сарађивали са другим срединама и сличним удружењима. Постојао је некакав књижевни штимунг без обзира на материјалну оскудицу.

Био сам у прилици да, на предлог песника Раше Перића, учествујем у покретању Међународног салона књига у Новом Саду, а тиме и „Дана Лазе Костића“, односно награде са његовим именом. То је један од највећих културних подухвата у Новом Саду који, у сарадњи са Новосадским сајмом, и данас постоји као велики културни амблем града. Велико разумевање за овај књижевни пројекат имали су тадашњи генерални директор Јовица Нешин и садашњи Александар Андрејевић. Био сам и председник Савета Салона књига и члан жирија. Све то разумевао сам као део списатељске и културне мисије на јавној сцени, успех целог Друштва књижевника Војводине.

Све културне установе, институције и удружења добили су у то време од државе допис да, у складу са Законом о службеној употреби језика и писма, уреде своје амблеме. Тако је и у улици Лазе Телечког 3, на зиду улаза у Друштво књижевника Војводине, постављена табла са ћириличним

натписом, као, уосталом, и на Музеју Војводине, Филозофском факултету, Књижевној заједници Новог Сада, Културно-просветној заједници Новог Сада и другде. То је, најблаже речено, изазвало неспоразум у којем је група писаца тражила да се на зид постави стара службена табла која је започињала латиницом, деценијама без ћириличног натписа на српском језику, у граду песника Јована Јовановића Змаја и Лазе Костића. Изгледа да сам као јавна личност био интересантан неким мојим колегама да заметну кавгу. Било је лето, узвраћао сам мирно, често и са чувене плаже *Штиранг* где волим да проводим време. Чак је и *CNN* донео вест о томе.

Службена употреба језика није исто што и књижевна. То су две посве различите ствари. То су сви знали, али понеки, у налету високе дневне температуре, тражили су измене закона од мене, а не од законодавца, од државе. У ствари, Законом о службеној употреби језика и писма ни у једном тренутку нису биле доведене у питање Уставом загарантоване слободе и права наших уважених колега да своја књижевна и уметничка дела стварају и објављују на матерњим језицима. Напротив. Цела та ствар била је, данас се то јасно види, надувана преко сваке мере.

На редовној скупштини Друштва књижевника Војводине тражена је моја оставка, али су ме писци у великој већини подржали. И без своје намере, остао сам председник још један мандат. Касније су неке колеге виделе своју „књижевну“ шансу – да уберу накнадне, већ опале плодове тога „случаја“, али је све остало у равни политикантске киселости и списатељског чемера. Неки други су, пак, на службену таблу уградили и француски, иако нема ниједног писца међу члановима Друштва књижевника Војводине да пише тим језиком. Трећи, опет, заборавили су на колеге што пишу на украјинском и ромском, па те језике нису ни ставили на таблу. Дакле, кад у уметничке воде улети трулина дневног политикантства, онда се могу очекивати и трагикомични призори и превиди.

Ово искуство из Друштва књижевника Војводине, као и оно са листом *То јесћ*, сматрам веома корисним, научио

сам да се све може извући из оквира струке. Али, одавно сам све опростио колегама.

Полемика је поље где до изражаја долази свест о сопственом дару, о делу и књижевности, уопште, о друштвеном и културном контексту, као и о опонентима и њиховом моралном и духовном формату. Полемика не познаје узусе малограђанског, не трпи кукавичлук и површност. А понајпре, као жижак пред разгоревање, у њој букти осећај за правду и кривду.

Пример полемике Милоша Црњанског из 1932. године могао би бити добар. Он је у *Времену* објавио текст о преводима са других језика на српски, о страним књигама које су заплъуснуле наш културни простор. Нешто слично као данас. Црњански је приговарао на силним лошим преводима и сваке врсте грешкама, на лошој литератури која је, на уштрб српске, постала модом без мере, угрожавајући тако нашу живу књижевност, писце и језик. На његов текст реаговало је, петицијом, сто десет писаца и уметника на челу са Миланом Богдановићем. Он је ушао у полемику, успео да се одбрани од произвољних спочитавања, увреда и лажи, и остао за сва времена – Милош Црњански.

Никад нисам први започињао полемику. Реаговао сам на текстове, али и на неке појаве, на ударе који су долазили директно, често без добре процене да би им могло бити узвраћено.

Други су приметили да су моје полемике врло духовите и врцаве, пуне ероса језика, попуњене чињеницама. Не бих сâм о томе, али изгледа да поседујем „јединствен полемички глас“ (Ж. Никчевић) који пледира за аргументе, али и за уметничку вредност текста, за хуморни и иронични прилаз, притом. Волим да веселим читаоце. Моје полемике се могу читати као свака друга литература, немају досадне репове и слепе мрље, а често сам спреман да се нашапим и на свој рачун. У њима нема мржње и таштине. Оне каткад светле дејим чуђењем.

Полемику доживљавам као озонско пребиралиште, просто речено, одвајање жита од кукоља, светлог од тамног, исти-

нитог од лажног. Стари Грци (Демокрит) су знали – ако у решето ставите по прегршт различитих зрнастих плодова, и продрмате их, истородне семенке ће се груписати. Тако се и људи се групишу по видљивим или невидљивим сличностима. И тако се указују разлике.

Водио сам полемике поводом метрике Лукијана Мушицког, живота и дела Бранка Радичевића, рада Матице српске, слободног и везаног стиха, порекла и генезе ојкаче, лицемерних антологија и панорама, закона о службеној употреби језика, издавачких лакрдија, лажно додељених награда, културног провинцијализма, поезије без душе, самозваних генија, фалсификовања врхунске поезије у естрадне сврхе, нових инквизитора, нарцизма савременика и тако даље.

Књига *Полемике и огушци* садржи текстове у распону од четврт века. Сад кад погледам тај период, знам да је тако морало бити, а све што је легло у ту књигу доживљавам као специфичну мисију. Требало је ту и доста смелости, вероватно.

Нисам од оних песника и уметника који се склањају чим нешто запушти иза жбуна. Али, умео сам каткад и да оћутим, и те како. Нисам баш увек реаговао, некад је и ћутња врста полемике, став и уверење, начин игнорисања пацераја и цакизма.

Већина мојих полемика имала је општи карактер, тицала се и других, нису оне биле, што би рекао Андрић, „вежбалиште за личне параде и мегдане, за бизарне турнире срца и јалове подвиге усамљеничке мисли“. Иво Андрић је, у ствари, своју мисао започео овако: „Ни објаснити се не може, а камоли оправдати, писац који вољно и свесно, темом и обрадом, стоји по страни живог живота.“

Моје полемике су имале одјека у јавности, многим су биле мелем и компензација за оно што сами, из ових или оних разлога, нису могли или нису смели да кажу. Не заносим се мишљу да сам искоренио неке плесни, али сам указао на постојање девијација које су узеле маха, на екс-

цесе који су имали труле поводе засноване на аморалним и шићарџијским интересима. Нисам се плашио људи и њихових утицаја и подвојености.

Сваки мој опонент мора прво себе ујутро да погледа у огледалу. Он мора сам са собом да сведе рачуне да би их уопште расплитао са мнош. Мени је довољно што јавност познаје мене и мог опонента, то сам говорио у многим приликама. То сам што сам, он – такође. Закључак ће се појавити на длану. На санскриту има једна изрека: Тат твам аси! У преводу: То си ти!

Многе појаве поводом којих сам укрштао полемичке јатагане множе се и даље, у новим облицима и мустрама, нису нестале у овом времену. Неке појаве од пре четврт века сада изгледају помало наивне у односу на нове са технолошким изобличењима и цивилизацијским убрзањима непојамних размера. Оно што је пре имало амебичан облик негативног јунака, сада се претворило у стоглаву аждају. И кад јој одсечете једну шију, изникне нових сто. А уз то, живимо у времену великих мутација, померених критеријума, двоструких стандарда и разних привида са дуплим дном.

Милош Јевтић

Овај део разговора бисмо завршили питањем о Вашем поимању књижевности.

Да ли предстоји, с обзиром на експанзију нових медија – укључујући и Интернет, и телевизију и забаву, да само њих споменемо – крај књижевности и, нарочито књиге, о чему се све више говори и све прегрејаније расправља?

Уосталом, шта је за Вас књижевност, и Ваша и уопште?

Ненад Грујичић

Нови медији и Интернет су добро дошли за „транспорт“ уметничког текста у најудаљеније и неслућене пределе.

То је позитивна страна цивилизацијског технолошког по-мака. Уколико уметник зна шта хоће, уколико је чврсто утемељен у свом таленту, њему ће све те технолошке иновације да иду на руку. Истина, брзина којом нас такви изу-ми непрестано заплускују, умножавајући се степенованим прогресијама попут слике огледала у огледалу, драстично изобличује стечене представе о свему.

Преплављени смо несхватљивим виртуелним творевинама, нестварним светом изван познатих нам димензија. Артифицијелни мириси стварности укотвљују се у наш чулни систем, окупирају целину бића и прете потирањем природног устројства човека. Живимо у времену где су медији објавили рат духу.

Медијска неман прожиде читаве културе. Смрт као информација нема конкуренцију са тзв. нормалним вестима. Трговина смрћу је најуноснији медијски посао. Вести без броја погинулих на свим котама планете, најжалост, и ни-су вести. Ту се језик униформисао, свео у обрасце голе информације. А иза сваког од тих несталих живота стоје не-прегледни животни романи, налазе се неисцрпне приче драгоцене за управо позитивну креацију на медију какав је телевизија. Али, сила Бога не моли.

Сва та новотехнолошка сила зависи од некаквих и негде напуњених батерија, од извора енергије која је највећи проблем човечанства. Нестане ли таквог извора, у једној секунди ће ишчезнути и сав тај виртуелни свет. Али, плашним се да ће и човечанство бити нокаутирано таквом про-меном, јер се „навукло“ на опијатску силу медија. Чак и у случају да су ресурси струје бескрајни, ако медијска индустрија добије рат против културе, све наше битке биће изгубљене. Задржавам право на „храброст надања“.

Књига је велика интима, културолошки феномен број један. Она је наш рођак по духовној основи, својеврсни близанац свакоме од нас. Друга је прича о распродаји Гутенбергове галаксије, о издавачким пијачним махинацијама, акробатикама и цакама да опстану и по цену издаје сопствених начела. Мало је књизи да буде само предметом смештања

у токове тржишних условљености. То је, у ствари, најнижа тачка њеног постојања. Није то проблем књиге као медија. Свима који на књигу и даље гледају као на робу, препоручујем да се окрену другим пословима, препродаји штрамплица и спортске обуће, диња и саламе. Ту се може више зарадити. Књига је уметничко или научно дело, чак и кад је сваштара, дух је у писму, таленат у језику.

Издавачи не пишу књиге, они су сервис за таленте – тако је било некад. Сад је време да се сам писац мора бринути о себи. Он много може да уради из своје собе. Не мора се чак ни појављивати код издавача. Може и сам себи бити издавач, тога има све више. Књиге се незадрживо штампају, свакојаке и којекакве, настаје нова „вавилонска кула“ штампаног отпада. Нико више не тражи рецензије. Књига измиче суду јавности. Али, и поред свега, песници и писци међу собом тачно знају где је коме место.

Књига је медијум који пулсира на таленту писца. Језик се ту скупио у облику који му је најпримеренији. Покушајем укидања књиге, и даље се не потиरे таленат песника. Тај дар је неуништив, он ће увек пронаћи форму у којој ће се излећи и подићи попут Феникса.

Говорило се и о нестанку позоришта пред појавом филма. Ево, сад је филм угрожен од телевизије и Интернета, а позориште и даље живи, и не само то, оно је у експанзији, нашло је своју позицију у новом поретку ствари. То су лепе стране које говоре о континуитету људских вредности. Тако и књига неће нестати, она ће се на функционалан и прикладан начин упakovати у нове технологије. Већ је то и постигла. Текст је основа цивилизације, слика и звук покушавају да га суспендују. И кад се учини да им је то успело, добијамо квазивредности, мутави облик медијске индустрије. Реч је слика и прилика духовног устројства света, погон живота, сâм Бог.

Мајка Сїоја и оїац Драшко у Земуну, 1953.

С оцем и мајком, сїтар шестї месеци, у Падинској Скели, 1955.

С мајком у Шајкашу, 1958.

Са сесџром Наџом у Шајкашу, 1959.

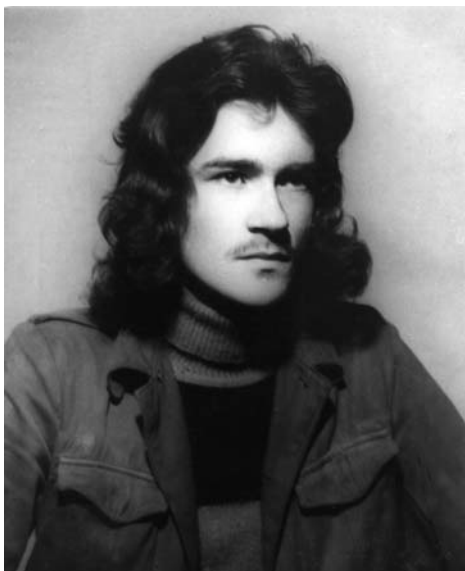
У другом разреду основне школе у Гомјеници, 1962.

*У петом разреду основне школе са учитељицом Нусрећом
Идризовић и ђацима-одликашима: Душан Тојола, Рагенко
Стојић, Љубан Илинчић, Сафет Рамић, Радмила Марјановић,
Мира Добријевић, Мухарема Рамић, Радмила Војновић
и Суада Сарајлић, 1965.*

С мајком у Приједору, 1968.

Ученик трећеї разреда Техничке школе у Приједору, 1973.

С професорима и мајстуранијима Техничке школе у Приједору, 1974.

С Милованом Марчевићем у Гомјеници, 1974.

С Драїаном Країуль на Козари, 1975.

*Студент їрве їдине књижевностїи
на Филозофском факултїейу у Новом Саду, 1976.*

*С Радмилом Гикић и Милорадом Грујићем
у редакцији „Поља“, 1977.*

С оцем у дворишту куће у Гомјеници, 1978.

*С девојком Миом Пејојевић
у Дунавском парку у Новом Саду, 1978.*

*Добијеници Бранкове награде Мајице српске;
са Савом Дамјановом, Љиљаном Пешикан,
Радославом Пејковићем и Палом Шандором, 1978.*

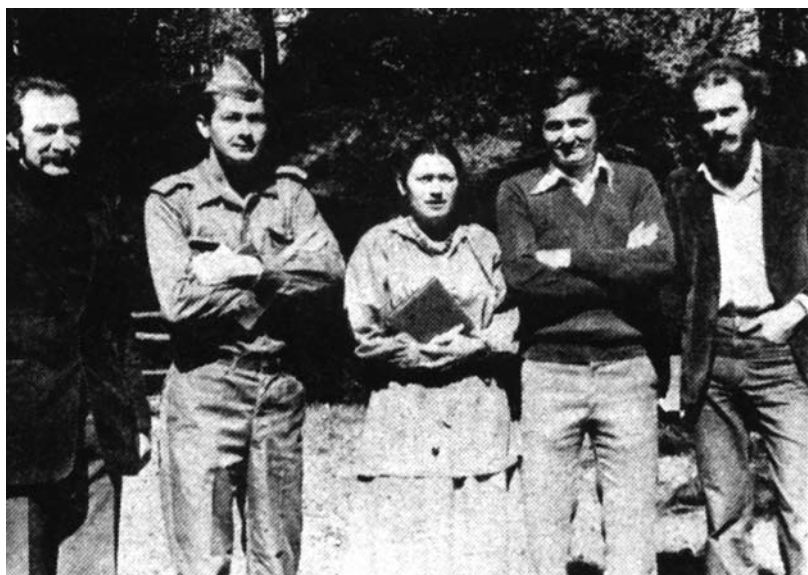
*Са сестром Надом, сјуденијкињом Филозофскої факултета
у Сарајеву, на расјусту у Гомјеници, 1978.*

*Као лауреат „Печайа вароши средмокарловачке“,
Сѣражилово, 1979.*

На Сѣрушким вечерима поезије, „Млаго срѣско ѡеснишѣво“, с Браћиславом Милановићем, Милошем Комадином, Душаном М. Кнежевићем, Миланом Ђорђевићем и Радмилом Лазић, 1979.

Добитници „Печатѣа вароши сремскокарловачке“, са Гораном Симићем и Илеаном Урсу, и са члановима жирија, Јованом Делићем и Миланом Живановићем, на Сѣражилову, 1979.

*С Ивановом Неїришорцем и Савом Дамјановом
у њарку Филозофскої факултетиї у Новом Сагу, 1980.*

С Будимиром Дубаком у Москви, у Савезу њисаца СССР-а, 1982.

*С Божидаром Ковачеком и Браниславом Свилокосом,
на 12. Бранковом колу, 1983.*

*На Сјражилову, с Драђушином Тадијановићем, Даринком Јеврић,
Весном Парун, Слободаном Ракићићем, Брајиславом
Милановићем, Милошем Комадином, Ранком Рисијевићем,
Стеваном Тонјићем и друјима, 1984.*

*Око Десанке Максимовић, са Синаном Гуџевићем, Слободаном
Косџићем, Радославом Злајановићем, Миром Алечковић,
Душком Трифуновићем, Радованом Павловским,
Вукманом Оџашевићем и друјима, 1985.*

С Изетом Сарајлићем, Рајком Пејровићем Нојом и Селимиром Радуловићем, у Културном дворишту у Новом Саду, 1985.

Са Свечаној отпварања 15. Бранковој кола, 1986.

*С Бошком Пејровићем, Чедомиром Мирковићем
и Бошком Ивковом, у дворишту Карловачке гимназије, 1986.*

Поред сјоменика Бранку Радичевићу у Славонском Броду, 1986.

*На окрућом стоу „Феномен Бранко“; с Новаком Килибардом,
Слободаном Ракићићем, Петром Џаџићем
и Радованом Павловским, 1986.*

*С Владимиром Койићем, Срђаном Драгојевићем
и Зораном Субићичкићем у Новом Саду, 1986.*

*С Милорадом Павићем и Савом Дамјановом,
у Сјомен-библиотеци Карловачке гимназије, 1987.*

*С Новицом Пејковићем, Милутином Пејровићем и Иваном
Недришорцем, у Сјомен-библиотеци Карловачке гимназије, 1987.*

С Добрицом Ћосићем у Сремским Карловцима, 1988.

С Душком Трифуновићем на Стиражилову, 1988.

*Са Слободаном Селенићем, Александром Тишмом,
Павлом Ујриновом и Мирославом Алексићем,
у Градској библиотеци у Новом Саду, 1989.*

*С Браниславом Пејровићем и Јовицом Ађином
у Бранковом колу, 1989.*

*С владиком бачким Иринејом
исјред Бранкової кола, 1989.*

С Ранком Јововићем на Стјражилову, 1990.

С Маџијом Бећковићем у Бранковом колу, 1990.

С Дејаном Медаковићем на 19. Бранковом колу, 1990.

С принцем Јелисавејом и владиком сремским Василијем, 1991.

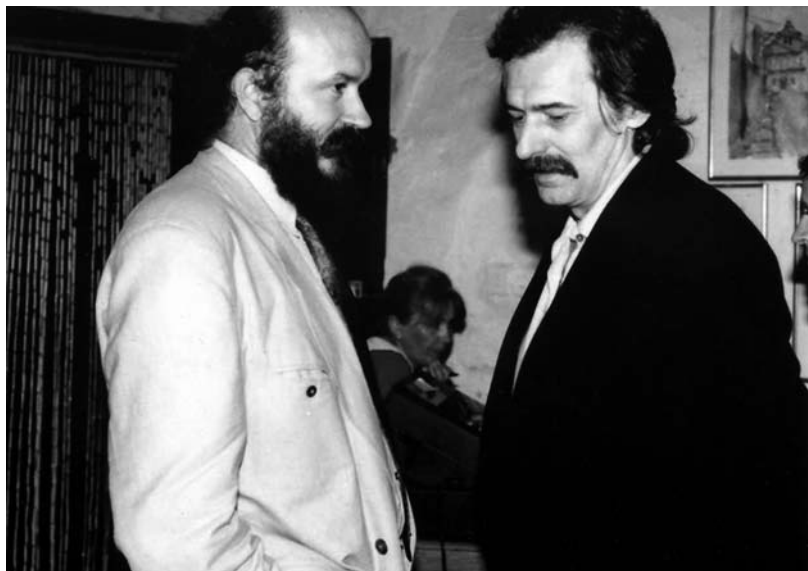
С Бориславом Михајловићем Михизом у Музеју Војводине, 1991.

С Бориславом Пекићем на Дунаву, 1991.

С Драјаном Млађеновићем Шексџиром и Анђелом Сарамандић из ансамбла „Ренесанс“, 1992.

С Рашом Ливадам у Сремским Карловцима, 1992.

С Маријом Балковој у Земуну, 1993.

*С Љубомиром Симовићем на Свечаном отпвању
22. Бранкової кола, 1993.*

*С мајком и сесѝром, и ђесницима Милосавом Тешићем,
Миланом Ненадићем и Илеаном Урсу у Музеју Војводине, 1993.*

*На 30. Београдским међународним сусрећима писаца,
с Јованом Христићем, Агамом Пуслојићем, Видом Оћеновић,
Момом Димићем и Предрајом Палавесћром, 1993.*

*С Ивановом Жићон, Крстиивојем Илићем
и Танасијем Узуновићем, 1993.*

С Мирославом Еїерићем и Милисавом Савићем, 1993.

*Као председник Друштва књижевника Војводине,
с њицима из иностранства, у центру Новог Сада, 1993.*

*С Момом Кајором на отварању изложбе слика
Драјоша Калајића у Сремским Карловцима, 1993.*

*С ђацима из свешта у Сјомен-библиотеци
Карловачке гимназије, 1993.*

*С Танасијем Младеновићем, Јаковом Гробаровом,
Вукманом Ојшасевићем и Ранком Јововићем у рестиорану
„Лиља“ у Новом Саду, 1994.*

*С кћерком Милицом и ђесницима Данилом Јокановићем,
Миодрајом Раичевићем и Будимиром Дубаком
на „Трју ђјесника“ у Будви, 1994.*

*С Павлом Пойовићем, Гојком Јањушевићем, Браниславом
Брборићем, Миром Вуксановићем, Мирославом Ећерићем
и Маријом Балковој у Мајници српској, 1994.*

*С Иваном В. Лалићем на Свечаном ојиварању
24. Бранковој кола, 1995.*

*На „Миљковићевим џоџским свечаностима“
у Гаџином Хану, 1995.*

*Са Свејланом Бојковић и кћерком Милицом
у Сремским Карловцима, 1995.*

С Ласлом Блашковићем, Јоном Милошем, ђисцима из света и ђреводиоцима у ресђторану „Фонђана“ у Новом Саду, 1995.

Са Слободаном Зубановићем, Душком Новаковићем и Миодрађом Раичевићем на Сђражилову, 1996.

На Бориној недељи у Врању, с Мирославом Максимовићем, Рашом Перићем, Новицом Тадићем и Предрајом Бојдановићем, 1996.

С Љубивојем Ршумовићем, Владимиром Јовићевићем Јовом и Вујицом Решином Туџићем на ђесничком шаховском турниру Бранкової кола, 1996.

*С Драјаном Јовановићем Даниловом и Јеленом Алексић
у ресџорану „Лиџа“ у Новом Саду, 1996.*

У Дунавском ѓарку у Новом Саду, с кћерком Милицом, 1997.

*С Радованом Крајуљем, Андрејом Тишмом и Владимиром
Кнежевићем у клубу „Форма“ у Новом Саду, 1997.*

С Милком Стојановић и Живаном Сарамандићем, 1997.

*С Весном Чийчић, Јеленом Стојсављевић, Јеленом Алексић
и Верољубом Вукашиновићем на „Јефимијиним данима“,
Трстеник, 1997.*

*С Драгишом Живковићем и Тиодором Росићем
на симпозијуму у „Институту српског народа“, 1997.*

*С Миодрајом Павловићем, Нагом Шербан
и Марином Арсенијевић у Сремским Карловцима 1998.*

У њорџи манастира Грачаница на Космету, 1998.

*С Владејом Јерошићем, Небојшом Дујалићем
и Дивном Вуксановић, 1999.*

*Представљање књије „Жива душа“
у Римској дворани у Београду; са Златком Красним, 1999.*

*Са Стјеваном Раичковићем и Милицом Јефтићимијевић-Лилић,
испред манастира Манасија код Десношовца, 2000.*

*С епископом јетарским Порфиријем
на Међународном салону књија у Новом Саду, 2000.*

*У штелевизијској емисији „Трејџаји“, с Ољом Ивањицки,
Светозаром Цвејковићем, Миром Вуксановићем
и Софијом Љуковчан, 2000.*

*С Ранком Рисојевићем и Предрагом Бјелошевићем
у Бањалуци, 2000.*

С Рашом Пойовом и Зораном Радисављевићем, 2001.

*С Гораном Бабићем, Душком Трифуновићем
и сарадницама Бранковој кола, 2001.*

Са Стиваном Тонџићем и Ђорђом Сладојем, 2001.

С митрополијом црногорским Амфилохијем и Весном Чийчић у телевизијској емисији посвећеној Светом Сави, 2002.

*После настијуа на Хумболтшовом универзитету у Берлину;
с Весном Цидилко, шефом катедре за славистику,
и двема студенткињама, 2003.*

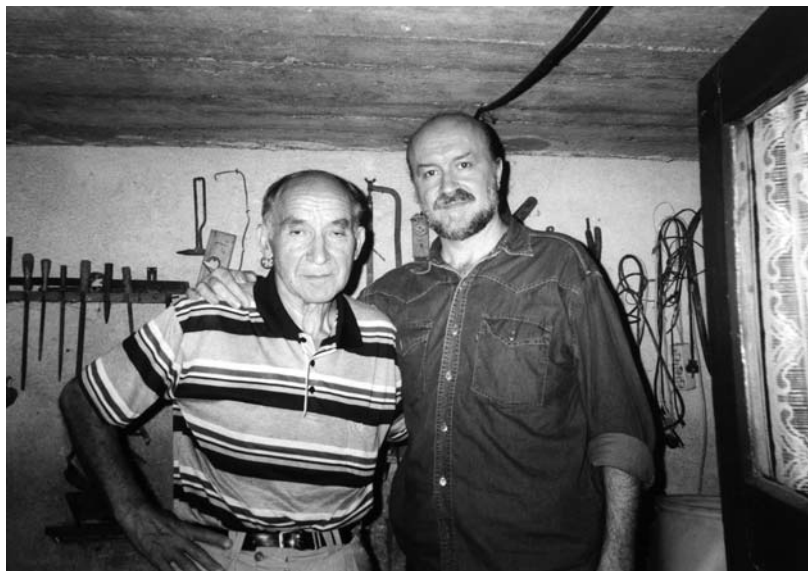
Са Светланом Велмар-Јанковић и Жарком Рошуљем, 2003.

*После свечане доделе Вукових наџрада, с Бором Дуџићем
и Драџаном Драџојловићем, Народно џозоришће, Беоџрад, 2003.*

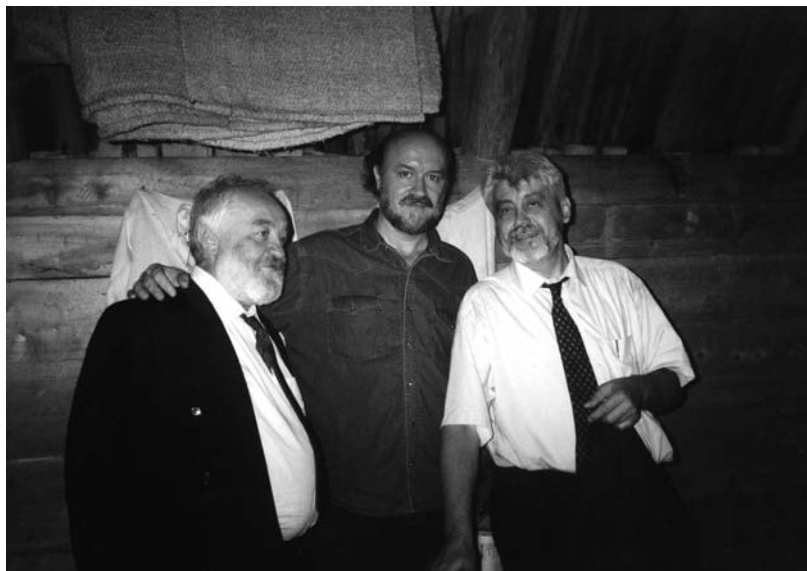
*Са сесџром Наџом, кћерком Милиџом и Миџом
у Сџомен-библиџтеци Карловачке џимназије, 2003.*

*С Драїаном Колунцијом у очевој бившој радионици
у Гомјеници, 2004.*

*После промоције петтог издања „Ојкаче“,
са земљацима у Мајици српској, 2004.*

*С Мированом Вишезовићем и Душком М. Пејровићем
на Кочићевом Змијању, 2004.*

*Испред Карловачке богословије с ректором Душаном Пејровићем,
Гораном Пејровићем, Рајком Пејровим Нојом, Ворђем Писаревом,
Јулијом Кайорњаи, Младеном Басијајом и друћима, 2004.*

Као члан жирија наџраде „Лаза Косџић“, с Милом Ломџаром, Чедомиром Поџовом, Јованом Поџовом и Драџомиром Браџковићем у Маџици срџској, 2005.

Свечано уручење наџраде „Скендер Куленовић“, с Марком Павићем на Козари, 2005.

*С Ружицом Сокић, Љиљаном Пејровић и Милицом Козић
у Карловачкој гимназији, 2005.*

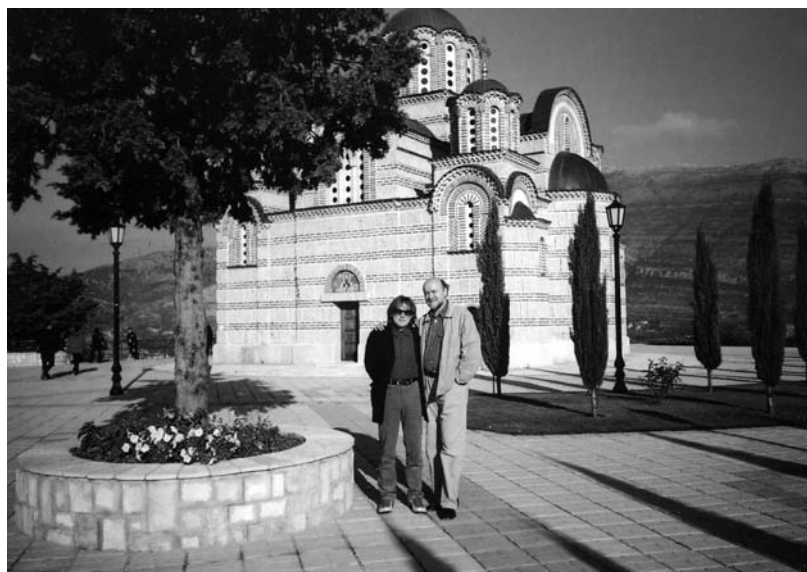
*С ђесницима из свѣта на Карџаџима у Румунији,
подно Дракулиној замка, 2005.*

На Филозофском симпозијуму у Карловачкој гимназији, са Симом Елаковићем, Слободаном Дивјаком и Светозаром Стојановићем, 2005.

На Фестивалу светске поезије у Куртеа де Арђешу, 2005.

На Дучићевим данима; испред Грачанице на Црквини код Требиња, са Желидрајом Никчевићем, 2005.

С ђесницима из десет земаља, ђоред Бранковој сјоменика, у дворишту Карловачке гимназије, 2006.

*С руским ђесником Вјачеславом Кујријановом
на Бранковом гробу на Сјражилову, 2006.*

*С француским ђесником Филијом Танселеном и Емилијом
Церовић исјред Радичевићевој сјоменика на Сјражилову, 2007.*

*С ѓрчким ѓесником Насом Вајеном
у Карловачкој ѓимназији, 2008.*

С ѓесницима и уметњницима на врху Стѓражилова, 2008.

НЕДЕЛА

Облаци се тихо отадо, на сворбу те - да затадо.
Матин сваре, црт припила, мисленицу неку свеја.
Патна вине: брже, брже, досна, лева, досна, лева!
Матри конити црт удела по титовом кутина пија.

Све турсети, кућа дине: Ој, атицу се на мир куте!
Тред мити, димник жита, у дворишту пас се рачка.
Водој титово, цртна жито, за цителе едо је крава?
Позујкује Равијола, у пакрсити сво се мрчка.

Жар се снабде свити што треба, атицу засјао свулицу.
У кошицу шитица гласа да л се длапа брже дитла.
Ако јесите: Ој манаже до мандркнем издејницу!

Све у реду, тирк на сворбу, река миста, тива криво.
Матин ситији по ситијена наред куће, у смирејој.
С тога дитке шитицу длаку м етсеху у загравају.

Милош Јевтић

Други део разговора бисмо посветили ширим питањима...

Почели бисмо од живота књижевности, који обухвата и литературу, и издавање књига и читање.

Да ли данас писци имају јасан углед? Колико награде (тешко их је пребројати!) могу да допринесу да се књижевници, стварно, уважавају?

Зашто је књижевна критика, такав је утисак, превише везана за поједине писце или појаве? Колико је праведна? Колико је, опет, у стању да се заузме – како је то средином прошлога века радио Михиз – за нове и даровите писце?

Како сада делују књижевничке организације? Да ли могу да буду озбиљнији партнери носиоцима културне и, нарочито, књижевне политике?

Колико су писци, будући индивидуални ствараоци, повезани, како на просторима раније Југославије, тако и шире?

Да ли је тешко објавити књигу?

Какво је, према Вашим увидима, стање у издавачкој делатности, с обзиром на то да они најугледнији издавачи више, практично, не постоје? Да ли су због тога тиражи готово симболични?

Колико се чита? Да ли би школе и, разуме се, библиотеке, као и све многобројнији медији, могле и морале више да учине да се развија и негује и култ књиге и култура читања?

Уосталом, да ли је књижевност – и у садашњим околностима – очувала матично место у животу уметности и у животу уопште?

Ненад Грујичић

Понешто сам о томе већ рекао, али се на то увек може нешто ново додати. Поједини писци се развијају на таласу дневнополитичких таламбаса, а такво делање, познато је,

има одређен рок трајања. Други, ретки, опстају захваљујући својој харизми и таленту, упорности и доследности. Трећи, пак, и нису писци, али се јављају у медијима као водитељи најтривијалнијих емисија надајући се лакшој распродаји њихових скрибо-тефтера и пинк-трилера. Неки, пак, паметно се баве другим професијама. Углед писца, поред осталог, зависи од тога шта ће од предоченог изабрати. Без хипер-свести о сопственом таленту нема ништа. Све остале врсте „угледа“ топе се као пахуље на длану.

Награде попуњавају празнине у пишчевом ходу кроз време, али, с друге стране, не одређују целину угледа писца. Оне су тренутна побољшања песникове позиције, прилика за јавно појављивање с разлогом, час да песник каже све што му је на срцу. Свака од награда ми је веома мила, а својима сматрам и неке које ми нису из ових или оних разлога припале. Највећа награда је, наравно, и нећу ништа ново рећи, надахнуће које твори песму, *luciga intervalla*, ти најсветлији тренуци душе, чин писања и рад на песми, по том. То се мора стално понављати, јер понекад и добри аутори забораве. Уколико не постоји континуитет стварања у радости језика, наступа пустош којој не може помоћи ниједна награда.

Књижевна критика је духовна дисциплина у сенци поезије. Секундарна – у смислу да не може постојати без поезије. Ретко је пандан висинама поезије, заправо, то је немогуће. Један критички текст никад није рекао више од саме песме. Поменули сте Михиза – да, он је био песник критике. Но, наша критика се последњих деценија сувише праћкала у помодностима, и сезонским увидима. Појела је саму себе, али поезија јој може помоћи. Увек постоји шанса да се појави нови критичар у великој поезији једног језика. Поезија суди критици.

Критичари су се, мало по мало, оканили свога посла. Бирократизовали су своје критичко *ја*, постали сувишни и себи самима. Част изузецима, али већина се врти у круг, њихови погледи на поједина дела личе као јаје јајету. Они су отерали публику са песничких вечери.

Критичари су последњих деценија „преучили“, што би се рекло, издували су се у структурализму и постмодернизму, заборавили предмет о којем пишу. Тешко је бити критичар спреман талентованих и образованих песника. На књижевним вечерима критичари су данас готово непотребни. Много је лепше и сврсисходније слушати самог песника или писца. Доста је било лажи да песник не сме да прича о томе како пише.

Критика се лако претвара у паразитску дисциплину којој не помаже ни маска сериозности, препотентна мимикрија ограничења. Но, књижевност није у опасности због тога. Напротив, она уме и може саму себе да рађа и негује. Нова песничка дела су основа за живот критике, под условом да ће је разумети и обична публика и академици.

А књижевне организације, пак, делују доста млитава. Као да је прошло њихово време. У социјализму су имале јаку спону са државом па је све личило на добар механизам деловања. Данас су књижевне асоцијације поцепане „на три половине“. Знатан проценат чланства није репрезентативни узорак целине. Има нових удружења која би и даље хтела да буду дневнополитички прирепак неке идеологије или сасвим конкретне локалне власти.

Књижевне организације и писци не би смели да се везују за дневну политику. Али слабост људска насељава и списатеље. Неки би да без знања језика постану амбасадори, јер су при руци властодршцима за митинге, предизборне кампање и слично. Ту се упропашћује углед, тањи се и престаје харизма, ако је уопште и постојала. Био то глумац, музичар или писац, његов политички ангажман је у највећем броју случајева врста духовног пада. Дневна политика на крају увек испљуне преварено служинче.

Права уметност мора бити вечита опозиција власти, не страначка, већ интелектуална, из темеља креативног бића, свесна своје непоновљиве мисије, спремна на жртве. А интелигентна власт ће увек знати да материјално подржи врхунску уметност, испотиха и с поштовањем, не по цену тлачења или условљавања оглоданим страначким брошеви-ма и заставица-ма.

И у такозваној масовној култури свашта се догађа. На пример, *Ејзиџ*, познати музички фестивал за младе, за адолецентски свет пун отпора, за маштаре непреврелих емоција и недовршених индивидуација. Међу њима има изузетних талената и ванредно интелигентних младих људи. То је пројекат за демистификацију разних локалних, али и европских, предрасуда. Нема сумње, велики догађај у овом делу континента! Али, уз младеж, чисту и, сагласно годинама, авантуристичку, везали су се одржавели политичари, и наши и светски. Појављују се као тутори на трибинама *Ејзиџа* и причају некакве „крупне“ теме млађарији која невини и, морам рећи, наивно сања слободни свет без неправде. Већ то што официјелни политичари масовно говоре и промовишу свој „ум“, а не млади људи, чак ни у пропорционалном броју, казује да правде нема, да заиста живимо у орвеловско време које све надзире.

Балканска или, боље рећи, јужнословенска сцена је затрована политичким вирусима, томе припомажу раскодакани и полуписмени медији, није се лако одупрети таквој напасти. Ипак, како-тако, писци сарађују на бившем простору Југославије, али то више није оно братство и јединство, већ некакав нови интерес, више на личном плану, бивша пријатељства, као трбухозборци и винопије. Доћи ће време нормалније сарадње, са више поверења.

Мислим да се претерало у оцени да нема читалаца. Читалаца има, томе је, ипак, допринео и Интернет; да, управо он, брзог текста шампион! Без обзира на све, на лице и на личје Интернета, бројна књижевна дела се налазе на сајтовима, могуће је пронаћи чак и забрањене текстове. Објављивање књига је, дакле, могуће на више начина; и штампањем преко Интернета. Ауторска права су ту, истина, на клацкалицы, у великој збрци.

Све у свему, више се чита него пре, убеђен сам у то. Можда то читање није до те мере квалитетно као с књигом на крилу, али у сваком случају, свако има шансу да пронађе књижевни текст и на Интернету. Ако га којим случајем ту нема, библиотеке су сигурна места где се он налази.

С друге стране, медијска глупост води рат за уништење културе. Отуда, зашто се трудити око реформе школе и универзитета, кад васпитни рад поништавају медијска глупост и „лакрдја претворена у средство изражавања“ (Пјер Журда). Такве реформе морају да узврате „истим“ средствима, јаке културолошке намере и интензитета.

Милош Јевтић

Све је актуелније – на читавом нашем националном простору – и питања језика, српског језика.

Да ли је морао тако драстично да ишчезне заједнички језик више јужнословенских народа, који су деценијама – од Вука још – неговали најумније главе свих тих народа? Да ли су том краху допринели научни или политички разлози?

Зашто се у укупности српског простора (мислимо на Србију, Републику Српску и друге земље где живе Срби) затурају питања језика, који је, сигурно је, основа националног одржања?

Зашто јавност, такав је утисак, недовољно брине о језичкој култури, која је раније била угрожена конференцијашком језичком конфекцијом, а сада правом тиранијом уличног говора, онда говора све немарнијих медија, као и све некритичнијим прихватањем страних речи? Да ли би се све морало мењати одговорнијим понашањем школа, основних пре свега? Да ли би такво понашање школа омогућило да у нашем народу буде више – писмених, а мање – *узалудно писмених људи*?

Какво је Ваше увиђање, и то је актуелно, коришћења писма? Зашто се – природно, фаворизујући ћирилицу, као национално писмо – одбацује латиница, иако је познато да је познавање оба та писма велика предност?

Уопште, шта би све требало учинити – и међу писцима, разуме се – да се, прво, одбрани, а затим и унапреди српски језик?

Питање српскога језика увек се, и наново, актуелизује. Велики историјски потреси на овом делу Балкана утичу и на језик, наравно. Колико има страних речи у језику, толико меримо време потлачености, интензитет судара кроз историју са другим народима. У српском језику има око четири хиљаде турцизама и неколико пута мање германизама. Турци су владали нама пет стотина година, а Германи – израчунајте. На пример, реч *боја*, која се код нас одомаћила, није српска, већ турска, а *фарба* – немачка. Наша је – *масџ*! Да, та реч се претметнула у друго значење; присетимо се речи *масџило* и *масџионица*, или синтагме из народне поезије, *човек беле масџи... џамне масџи*, као и изреке *џремазан свим масџима*. О томе сам написао песму *Маџење јаја*.

У наш језички простор, као нападне осице, сад улећу англицизми. Филмови, серије и емисије на телевизији су одреда на енглеском језику. Конкурише им шпански у љубавним стрип-серијама, неуспешно. Колико је енглески језик потлачио друге, показује и медијски спектакл *Песма Евровизије*. Ту скоро сви певају на енглеском, да се човек ухвати за главу, а посреди је фестивал европског континента где се свака нација представља понаособ, са својим језиком као особеном бојом за најбољи „сонг“.

Српски језик је имао унутарња располућења која још трају и трајаће. Простором велики језик на Балкану, српски се уситнио у нове, банана језике. У њих је потом натружено неколико гласовних честица разлике и тако су, са тек испупелим нестабилним државама, створени и „нови“ језици, а то значи нове читанке и уџбеници историје, школско штиво за сталне сукобе на малом простору. Такви језици су творевина дневнополитичког мешетарења и они неће опстати на дужу стазу. Уверен сам да ће се вратити у своју матицу. Непогоде могу бити, дакле, и историјске, а познато је да се велики догађаји смењују, као мутни облаци и сунчевина.

Административно књижење српске литературе у друге националне фиоке, такође је примећено као негативан процес

на „брдовитом Балкану“. Али, велим, језик памти, и неће заборавити велике расеклине и неправде које ће морати да се зацеле и продишу, да се споје у логичну целину. Државице настале последњих година на јужнословенском делу Балкана мораће се кад-тад, на нов начин, наћи у симбиози истих интереса. А тад ће језик да учини своје, да зближи и нивелише вештачке разлике.

У медијима има много неправилног изговора. А телевизија би могла бити идеалан простор за описмењавање. Отуда је, на пример, велика одговорност на јавном медијском сервису сваке државе да чува и развија образовни систем у најширем смислу речи.

На нашем микро-плану, имамо ћирилицу и латиницу, читамо оба писма, то је добро, али наш национални отисак бића је у ћирилици. Као што и Грци, Јапанци, Арапи, Кинези, Јермени или Грузини, такође, имају своја писма. Није згодно присвајати и латиницу па да нам комшије приговарају да смо окупатори, да им не дамо ни њихово писмо. Једва чекају да нам то спочитају. На неки начин су у праву. Они су одбацили ћирилицу, користе латиницу. Добро, писаћемо ми и латиницу, не морају они ћирилицу, то је и ствар ширине културе, али нека наш званични језик и писмо остану српски и ћирилица да не би опет било неких непотребних неспоразума.

Милош Јевтић

Не можемо да Вас амнестирамо и ширих тема, које су све актуелније...

У њих спадају и – затурање традиција, и националних и општих; демографска искушења европских народа, у које, сумње нема, спада и српски народ; угроженост природе, која је појачана, рекло би се, небригом најразвијенијих држава; веома чита неравнотежа између техничког и духовног напредовања; све израженије богаћење богатих и све веће осиромашење сиромашних; неуједначеност односа између националних и глобалних покрета; јачање тероризма и

свих сличних негативних појава, који је зашао и у најбезбедније државе света; претње од верских и сличних сукоба; остваривање духовног јединства све раздвојенијег српског народа...

И да овде застанемо.

Како се снаћи и одржати у свим овим, слободно казано, стањима, од којих су многа и злостања?

Ненад Грујичић

Све што сте набројали јесте „знамење“ тзв. предапокалиптичког времена. Не можемо се отети утиску да се све убрзало, да претиче само себе. Свет живи у праску информатичке бомбе. Судар информација обесмишљава човекову знатижељу, сврховитост континуитета и узрочно-последичних механизма постојања. Затурање традиције тек је један од потеза „велике звери“ чије чељусти видимо сваки дан над лешевима мртве деце широм света, у ратовима које велике силе воде да би се још више угојиле.

Човек цивилизацијски није зауставио рат, нити изашао из кола смртоносне игре. Питање је да ли може уопште да изађе из тог коловрта. И колико је човеку уопште дато да се препороди, да излети из маказа рата и мира, да установи хармонију коју су сањале и сањају многе генерације, верске и идеолошке доктрине. Кад год је човек очекивао царство на земљи, тај хилијастички сан се окретао у своју супротност, у сукобе, ратове, логоре, смрт. Људска природа је заснована и на злу, нажалост.

Технолошким развојем човек је жестоко повредио своје окружење, нанео му неизлечиве подеротине. На пример, проблем озонских рупа је нешто што забрињава људску расу и њене најумније представнике, али, видимо, приземни принципи економије, производње и емитовања штетних хемијских супстанци, остају на снази. Такозвана светска политичка елита не уме да се договори и донесе ефикасне законе и потезе за спречавање самоубиства човечанства.

Нови извори енергије нужни су савременом човеку. Масовном и неконтролисаном употребом нафте, нанесена је већа штета него корист, њени ресурси су ограничени, због њих се воде ратови. Америку, на пример, уопште не интересују потребе других земаља. А стално слушамо тобож друге мотиве и разлоге, лепо упаковане по систему машћења белог у црно и обрнуто.

Постоје готови начини за коришћење других извора енергије, сунчеве, на пример. Али ту се намах поставља питање економских рачуница, начина наплате, богаћења на рачун општег добра. И Тесла је имао идеју о бежичном преносу енергије, блокирали су га велики магнати.

Савремени тероризам јесте феномен настао управо из минохода пребогатих и најсиромашнијих. Савремене камиказе одраз су велике неравнотеже у свету. Тиранија и угњетавање имају за последицу отпор. Човек је изгубио атрибуте правдољубивог и племенитог. На сваком кораку – јагма за тренутном страшћу и коском материјалног.

Верске разлике су, нажалост, одувек биле искра за велике сукобе. Данас је најлакше режирати и подстаћи ратове који су постали највећи бизнис на планети. Балкан је душу дао за то. Али, неко мора „и на страшном месту постојати“. Кад нам спале кућу, ми се, по оном пророчанству, склањамо под крошњу једне једине шљиве и ту се грејемо до следеће изгибије.

Милош Јевтић

Разуме се, при крају разговора поново се враћамо Вама, али сада оним Вашим личним стањима, која су ван видика Вашег јавног деловања...

Чему се „предајете“ у оним временима која не посвећујете раду, професионалном, књижевном и јавном?

Да ли сте чешће у природи, како у неком од својих завичаја, тако и у неким другим пределима?

Да ли се одлучујете за путовања и када немате неко одређено задужење и циљ (мислимо на књижевне сусрете и сличне обавезе)?

Колико сте са пријатељима? Да ли и њих, уз породицу, осећате као поуздан ослонац?

Које су Вам уметности, поред књижевности, блиске?

Занимате ли се и за спорт? Да ли се све своди на навијачке симпатије или и у овим годинама имате потребе да се, можда, бавите фудбалом, одбојком или неким другим спортовима?

Уопште, како одржавате будним своје изворе, и физичке и духовне?

Ненад Грујичић

Волим природу, препознајем њену азбуку, знаке божанског даха. Фасцинирам се увек и наново једноставношћу функционисања природних токова. Све је у тој једноставности и њеној моћи да својим грандиозним и неисказивим савршенством светли и осмишљава наше мале животе.

Дунав је моја лука, и лети и зими. На обалама ове реке што протиче кроз седам држава проналазим свој мир и равнотежу. И писање ми је, дабоме, полуга за постизање равнотеже са остатком света. Волим воду – изворе, букове и слапове. Био сам недавно у Шипову, на новопокренутој песничкој манифестацији. Домаћин нам је показао отоке Јања, природни феномен где десетине извора, потока и речица теку паралелно, уливају се једна у другу, а онда опет разлиставају и отичу између стабала низ увалице и јазове до свог пада у силни бук, а онда опет даље, и тако у недоглед. И извори Пливе у истом амбијенту су еденски врт. Ту врсту Божјег краснописа човек прима директно, без остатка, стопљен са призорима, одмах разуме падеже природе, осећа да припада том „небеском пројекту“ на земљи. У Крајини природа је овенчана најлепшим украсима, звуци-

ма и миомирисима. Невероватно је да у таквој лепоти језгри несрећа, вековна напаст, ратови и избеглиштва.

Волим да одем у Крајину на Илиндан, да у очевом завичају запевам у храшћу, или на Преображење, код манастира Моштаница, на Фестивалу ојкаче, да заиграм у старом козарском колу. О тој певанији писао је и Скендер Куленовић: „Покрети се клижу, као на зејтину у зглобовима. Неколико дјевојака сучелице коловођама, зацјева са усамљеног плетива, са бистрог перила, са јастука несанице, прожимају коло мутним љубавним трепетом.“ Духовно окрепљење налазимо, дакле, у контакту са обичним народом и природом, у походу, како Ви кажете, у оба завичаја, али и — света.

Стражилово је, такође, место које даје снагу, на врху Фрушке горе са десетинама манастира, изворима што лече. Имам намеру да више посећујем и шајкашку област, осећам њене дамаре, акварелни лиризам равнице. Ту живим две трећине свога века. Једном ми је Стеван Раичковић, док смо седели у месту Гложан код Новог Сада, испред ресторана са кровом од трске, рекао: „Ко не разуме ово море кукуруза у таласању, тај не зна шта је војвођанска равница.“ Привилегија је, заиста, у свом бићу осећати како се љубе динарске и панонске душе, и пратити како из тога укрштаја настају најлепше зрелине живота.

Шетња и склекови, моји су свакодневни физкултурни ритмови. У природи још има здравих плодова; довољно је пратити ритам годишњих доба, па убрати понешто и за себе, и, у дивотној мери, облагородити се хармонијом постојања.

Поред повременог самовања, волим да проведем део времена у ћаскању са драгим бићима. То су оазе истинског предаха од, иначе, мени драге професије којом се бавим. Не желим тумачити питање среће, али знам да сам свој таленат упрегао у дизгине истинског стваралачког обасјања и задовољства.

О свему волим да причам са кћерком Милицом. Дипломирала је глуму на Академији уметности у Новом Саду, у

класи Мише Јанкетића. Добра је девојка, култивисана и природна. Разговарамо у распонима од свакодневних ситуација до заједничких, сличних или различитих, погледа и коментара, планова и жеља на ширем плану. Она је даровита и свестрана млада уметница, драмска, пре свега, али има таленат и за сликање, музику, игру и писање. Доста се „бацила“ на деду, мога оца, који је, чули сте, био велики занатлија и певач. И она уме да рукотвори свашта. Ни од чега направи леп предмет.

Верујем у Миличину способност да артикулише сопствени таленат и пут. Остало, зависи помало и од среће коју не смемо подразумевати, већ, ако се укаже и у најмањем облику, морамо је неговати и пратити њене знаке.

Волим и да отпутујем, то је махом везано за моје наступе. Имао сам последњих година неколико изузетних путовања. У Берлину сам, у два наврата, био гост Хумболтовог универзитета, имао незаборавне контакте са студентима, стекао нове пријатеље и наново упознао то поднебље. А подно Карпата, рецимо, има један мали монденски град, својеврсни пандан Сремским Карловцима, Куртеа де Арђеш. Ту се одржава Фестивал светске поезије. Био сам са песницима из двадесет осам земаља. Домаћин је тражио у једној планинској вили да запевамо своје изворне народне песме. То је, заиста, чаробно. Свако је држао до свога језика и духовног пламена, и ништа није изгубио. Једна Немица је плакала на мелодију песме с југа Србије, а кад смо јој превели текст, засјала је дивећи се лепоти поезије.

Волим да певам, рекох, умем брзо да интерпретирам оно што чујем. Све врсте музике ме могу понети. Нарочито лако примам песме балканских народа. Све што се пева у овим пределима, у мени се прима као озон.

Милош Јевтић

У Колекцији *Огјовори* постало је неписано правило да разговоре окончавамо питањима о будућности.

Ове генерације имају, да кажемо, привилегију да су генерације два века — оног претходног, двадесетог, и сада-

шњег, двадесет и првог. Отуда, може бити и шире важно уочавање будућних времена.

Какве су Ваше слутње – полазећи и од сопствених доживљаја два века, али и од сопствених промишљања – наредног доба, односно како предстојећих, тако и мало даљих година?

Ненад Грујичић

Верујем у снагу божанске творевине, иако је угрожена. Природа издржава бесловесне налете човека у грабежу за новцем. Опасност вреба, видљива и очигледна. Не можемо затварати очи пред тим. Као никад досад, човечанство се нашло пред суицидом, створило је критичну тачку у којој само себе може укинути једним притиском на дугме. То је заиста страшно, опире се здравом разуму. Но, то припада људској амбиваленцији – да ствара и руши у исти мах, чак и самог себе.

Савремени човек и даље лута по катакомбама ултратехнолошке стварности тражећи свој смисао, надајући се да ће сâм произвести идеалан образац живота. Такав вид егзистенције успахирује урбаног човека новим страховима, обеснажује му урођене врлине, прави га гневним. А уз то, конвертитски механизам политике, и на локалном и на глобалном плану, импрегнира човека празнословљем, инфантилним фразама о светлој будућности.

Масе су увек биле манипулисане великим утопијама. Ту и нема појединца, не види се од мноштва у хуку. Отуда човек урла на стадионима, празни своју депресивну душу, мисли да је чисти, а у ствари, још више је прља, ствара зависном од таквог вида провода. Нови митови су опсене засноване на бизнису у сталном промицању и смени себичлукa и препредењаштва.

На сва та, како рекосте, „злостања“, потребно је гледати на нов начин. У много чему више нису функционални аршини, не само из деветнаестог и ранијих векова, него и из двадесетог. Прво столеће другог миленијума је опасан век, то је

столеће у којем ће се догодити свашта, баш тако, свашта. Човечанству прети бездушни, летални вирус профита — новац. Он производи све невоље. Против тог вируса, засад, наша цивилизација нема лека.

Ипак, верујем у духовни препород човека, у моћ речи у молитви, казаној или ођутаној, надам се обоготвореном подвигу духа, ослобођеном материјалних спрега и катанаца. Живот на Земљи је тек један вид егзистенције, на то нас опомиње и поезија, њена духовна сила и лепота. Према томе, ја сам извесни оптимиста, у смислу духовног избегавања човека, о подвигу такве врсте. О материјалном, дакле, овде није реч.

Не припадам агностицима који затварају очи пред чудима „новог света“, који не виде могућност спознаје стварности. Јер, катастрофа нема увек само аспект несреће, она најављује и промену, излаз, стварање новог, слободу и васкрснуће. Као што ноћ навешћује зору. Она скрива решења у нама самима, нуди светло у духовним дубинама бића.

Нека стихови сонета *Млеч* закључе, и наново отворе за неку другу прилику, овај наш разговор:

*Далеко, ѿредалеко,
а ѿу уз мене, сасвим,
ѿиња несводив неко:
ѿали се, сѿм, и ѿси.*

*Час ваѿра, у ѿом жижак,
звезда и уѿарак њен,
ѿосечен брз ѿламичак,
вечностѿ везана у ѿрен.*

*Госѿоде, самери све,
годај ми једину реч
да ѿсма сама се, ѿле,*

*ни из чеѿ сѿвори у млеч:
да њом се мијем безлик,
мален, у Теби велик.*

Милош Јевтић

Хвала Вам на разговорима, широким, који указују и на Ваше животне и уметничке токове, али који означавају и Ваше погледе о времену, нашем и оном које нас очекује. Драго ми је што се наши разговори појављују управо ове године – тридесет година од објављивања ваше прве књиге.

Ненад Грујичић

Ваше искуство одређивало је смер којим питања и одговори теку, и давало меру и значај у односу на целину Вашег пројекта. Импонује ми да сам био у прилици да нашироко разговарам с Вама, тим пре што су досадашњи наслови Ваших књига богато сазвежђе наше културе и науке, књижевности и уметности. Захваљујући Вашој пажњи према мени и мом досадашњем делу, и ова књига би могла да буде један живи беочуг у низу различитих. Томе доприносе Ваша неисцрпна знатижеља и младићка енергија на којима би Вам позавидели и много млађи људи. Овим разговорима покренули сте у мени нове креативне замајце и потребу да, у неким другим жанровима, предочим кругове сопствених осећања и размишљања. Верујем у мисију Ваше колекције *Одговори*, у њен далекосежни смисао.

Хвала на указаној прилици!

Милош Јевтић

Хвала још једном.

Колекција
Одговори

До сада објављено:

1. ОДГОВОРИ
2. МУЗИКА ИЗМЕЂУ НАС
3. ДОБА КЊИГЕ
4. КОНЗИЛИЈУМ
5. ВРЕМЕ МЕДИЦИНЕ
6. РАЗГОВОРИ СА ПАВИЋЕМ
7. ОВАКО ГОВОРИ МАТИЈА
8. ЧАРОБНИ ФЕЊЕР БРАНКА ЋОПИЋА
9. ТРИ ВЕЧЕРИ СА СИМОВИЋЕМ
10. СА СВЕТСКИМ СЛАВИСТИМА
11. ЖИВА РЕЧ МИЛОРАДА ЕКМЕЧИЋА
12. ОЧИ У ОЧИ СА СЕЛЕНИЋЕМ
13. СУОЧАВАЊА СА ЋЕЛИЋЕМ
14. ИСТОРИЧАРИ
15. СВЕТОВИ МИЛИЋА ОД МАЧВЕ
16. ДВА РАЗГОВОРА СА ЉУБИЦОМ СОКИЋ
17. ПРИСУСТВА ЕРИХА КОША
18. ЉУБОМИР ТАДИЋ О СЕБИ И ВРЕМЕНУ
19. ХАРМОНИЈЕ ПЕТРА МЛАДЕНОВИЋА (2 издања)
20. СА МИЋОМ ПОПОВИЋЕМ
21. ЦИРКУС АЛЕКСАНДРА ЛУКОВИЋА (2 издања)
22. БЕЛИНЕ ЦВЕТКА ЛАИНОВИЋА
23. ДЕСАНКИНА КАЗИВАЊА (2 издања)

24. КОНТРАСТИ ОТА ЈОВАНА ЛОГА
25. ПОГЛЕДИ НЕНАДА СИМИЋА
26. ДВАДЕСЕТ ГОДИНА – ДВАДЕСЕТ РАЗГОВОРА (1)
27. ИСТОРИЧАРИ УМЕТНОСТИ (1)
28. ДВЕ ОБАЛЕ РАДОМИРА ПУТНИКОВИЋА
29. ПРИПОВЕДАЊА БРАНКА ЋОПИЋА
30. СА ДОМАЋИМ СЛАВИСТИМА (1)
31. СЛОЈЕВИТИ ПУТЕВИ РАНКА РАДОВИЋА
32. ЧЕТИРИ ЖИВОТА ДИМИТРИЈА ЋОРЋЕВИЋА
33. ГЛАСНА САМОЋА ВИТЕ МАРКОВИЋА
34. ЕТНОЛОЗИ
35. СВЕТ МУЗИКЕ
 разговори са Душаном Радићем
36. КРУГОВИ БРАНКЕ ЋОРЋЕВИЋ
37. ТРАГАЊА И ОТКРИЋА ДРАГОСЛАВА СРЕЈОВИЋА
38. СЦЕНСКА ПОЕЗИЈА МИРОСЛАВА БЕЛОВИЋА
39. ИСТОЧНИЦИ РАДОМИРА СТАНИЋА
40. УЗ СЛИКЕ ЗОРАНА ПАВЛОВИЋА
41. ЛАГУМИ СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ
42. КОЛО БРАНКА СТАЈЕВИЋА
43. ЗАДАТ ЖИВОТ ПАВЛА УГРИНОВА
44. ВРЕМЕКАЗИ ДРАГАНА МОЈОВИЋА
45. СВЕ О РШУМУ – РШУМ О СВЕМУ
46. КОСМОСИ ЗОРАНА СТОШИЋА ВРАЊСКОГ
47. ПОСТОЈБИНА ДУШЕ
 разговори са Владетом Јеротићем (2 издања)
48. ИВИЋЕВИ (2 издања)
49. БИБЛИОТЕКАРИ
50. ДИЈАЛОГ О СВЕТУ МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА
51. ОТКРОВЕЊА ПРИРОДЕ
 разговори са Николом Пантићем
52. ТИШИНЕ ЗДРАВКА МАНДИЋА
53. СЛОВО ЉУБАВИ РАДА ВОЈВОДИЋА
54. РАЗГОВОРИ СА ВИНЧАНЦИМА

55. МАТИЈА – стари и нови разговор
56. И ТО ЈЕ ЈОВАН МАРИЋ
57. ЗАГОНЕТКЕ ДРАГАНА СИМЕУНОВИЋА
58. РАСПОЗНАВАЊА ЛАЗЕ ЛАЗИЋА
59. ДВАДЕСЕТ ГОДИНА – ДВАДЕСЕТ РАЗГОВОРА (2)
60. ЧЕТИРИ ВЕЧЕРИ СА ЉУБОМИРОМ СИМОВИЋЕМ
61. ОДБРАНА ЖИВОТА
нови разговор са Владетом Јеротићем (3 издања)
62. СЕСТРЕ СТОЈАНОВИЋ
63. ПОВЕРАВАЊА СТЕВАНА ПЕТРОВИЋА
64. ОСТАЈЕ ПРИЧА
разговори са Јованом Радуловићем
65. ИСХОДИШТА ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА
66. ВЕЛИКА СЛУЖБА РАШЕ ПЛАОВИЋА
67. У ВИДОКРУГУ ЧЕДОМИРА МИРКОВИЋА
68. БЕЛЕЗИ БРАТИСЛАВА СТОЈАНОВИЋА
69. ИЗАЗОВИ БРАНКА ТОШОВИЋА
70. УЗВОДНО ПЛИВАЊЕ
разговори са Бором Драшковићем (2 издања)
71. ПОРЕКЛО НАДЕ
разговори са Драгомиром Брајковићем
72. ВИДИЦИ У МАГЛИ
разговори са Марком Младеновићем
73. ВИДНА ПОЉА ДОБРОСАВА ЦВЕТКОВИЋА
74. НА ИСТОКУ ЗАПАДА
разговори са Дарком Танасковићем (2 издања)
75. САЗВУЧЈА ДЕЈАНА ДЕСПИЋА
76. ЉУДСКА МИЛОШТА МЛАДЕНА ОЉАЧЕ
77. КАЖЕ МИРО ВУКСАНОВИЋ
78. ПРОСТОРИ БРАНКА МАКСИМОВИЋА
79. РЕКА СМИСЛА МОМЧИЛА КРКОВИЋА
80. ПОРЕДАК КЊИЖЕВНОСТИ
разговори са Јованом Деретићем
81. СВЕТ ЈЕЗИКА
разговори са Егоном Фекете

82. ТАЈНИ ВРТ ВЛАСТИМИРА НИКОЛИЋА
83. ЖИВОТНА ИГРА ЛАСЛА ПАТАКИЈА
84. ПУТЕВИМА ПРАВДЕ
разговори са Вељком Губерином
85. ПАРАЛЕЛЕ МИХАИЛА МАРКОВИЋА
86. ЖИВОТ СА ХЕМИЈОМ
разговори са Станимиром Арсенијевићем
87. САН И ЈАВА ВЕСЕЛИНКЕ ШУШИЋ
88. УПОРИШТА АЛЕКСАНДРА ДЕСПИЋА
89. ПРЕКО ГОРА И МОРА
разговори са Драгославом Ђорђевићем (2 издања)
90. ИСПОВЕСТИ ВАСИЛИЈА КРЕСТИЋА
91. КОРАЦИ ЖИВОТА
разговори са Бранком Радуловићем
92. КОРИДОРИ ИВАНА МАКСИМОВИЋА
93. ЕНЕРГИЈА КРВОТОКА
разговори са Слободаном Лотином
94. ВЕРНИК ПОЕЗИЈЕ
разговори са Драганом Лакићевићем
95. АДРЕСЕ ВРЕМЕНА
најновије упитаности за Владету Јеротића
96. ПОВРАТАК У ЖИВОТ
разговори са Томиславом Мареновићем (2 издања)
97. ВЕРТИКАЛЕ ЈОВАНА МИЋИЋА
98. МОСТОВИ МИОДРАГА ЈОВАНОВИЋА
99. ХОРИЗОНТИ ЉУБИШЕ РАКИЋА
100. МАТИЈА У ДВА ВЕКА
101. ОБЈАВЕ БУДУЋНОСТИ
102. УТОЧИШТА МИЛАНА ПОПОВИЋА
103. КРУЖНИ ПУТ МИЛОРАДА ЋОРОВИЋА
104. МАЈСТОРАТ ДУШКА ТРИФУНОВИЋА
105. КОЛЕВКА РЕКЕ
разговори са Бошком Карановићем
106. СРЕДИШТА ВЛАДИМИРА РОЗИЋА
107. ОГЊИШТЕ ИВИЦЕ МЛАЂЕНОВИЋА

108. КОРЕНИ И ОСЛОНЦИ МЕДИЦИНЕ (1)
109. ВИСОВИ НОВА ВУКОВИЋА
110. ЗАВЕШТАЊА ВОЈИНА ШУЛОВИЋА
111. ИЗ СЛАВИСТИЧКЕ РИЗНИЦЕ
разговори са Предрагом Пипером
112. ПОЛАЗИШТА БРАНКА ПОПОВИЋА
113. ОБЛИЦИ ЛЈУБОДРАГА ЈАНКОВИЋА ЈАЛЕТА
114. ИЗВЕСНОСТИ И СУМЊЕ МИХАИЛА ПАВЛОВИЋА
115. НЕДОУМИЦЕ РАТКА БОЖОВИЋА
116. РАСКРШЋА БРАНКА ВУЈОВИЋА
117. ШИРОКА СТАЗА МАРИЈЕ ЈАНЧИЋ
118. О МИКРОКОСМОСУ
разговори са Владимиром Пантићем
119. ТЕЖИШТА МИЛИЋА СТОЈИЋА
120. НЕУЗДРМАНО НЕБО
разговори са Дејаном Медаковићем
121. ХИРУРШКИ ДОМЕТИ ЛЈУБОМИРА РАШОВИЋА
122. ПОДСТИЦАЈИ МИЛКЕ ЧАНАК-МЕДИЋ
123. ПАРАДОКСИ ДУШАНА КОСОВИЋА (2 издања)
124. ЖИВОТ СА СЛИКАМА
разговори са Станиславом Живковићем
125. ЈЕЗИЧКИ ПУТОКАЗИ ЕГОНА ФЕКЕТЕ
126. ПОЉА ЖИВОТА
разговори са Радмиом Јовановићем
127. ПСИХОЛОШКИ ВИДИЦИ ЖАРКА ТРЕБЈЕШАНИНА
128. САГЛЕДАВАЊА ДРАГОСЛАВА ЂУКАНОВИЋА
129. ШИРОКЕ БРАЗДЕ ЈАНА КИШГЕЦИЈА
130. ПАМЋЕЊА И ОПОМЕНЕ
разговори са Николом Тасићем
131. ВИЋЕЊА МИЛОША ЈОВАНОВИЋА
132. ОСВЕТЉЕЊА ПРЕДРАГА ПАЛАВЕСТРЕ
133. СЛАВИСТИЧКИ ПОГЛЕДИ БОГДАНА ТЕРЗИЋА
134. ГЕНЕТИЧКЕ МАПЕ ДРАГОСЛАВА МАРИНКОВИЋА
135. ПОСТОЈАНОСТИ ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЋА

136. ПРИПАДНОСТ КЊИЗИ
разговори са Слободаном Ж. Марковићем
137. ТРАСЕ МИЛИСАВА ЧУТОВИЋА
138. БРОНЗАНЕ КЊИГЕ ДРИНКЕ РАДОВАНОВИЋ
139. ПРОЧИТАВАЊА ПРОШЛОСТИ
разговори са Ђурђем Бошковићем
140. СНАГА ПРОСТОРА
разговори са Николом Хајдином
141. КЉУЧЕВИ ЗНАЊА
разговори са Исаком Адигесом
142. ОГЛЕДАЊА ЂОКЕ СТОЈИЧИЋА
143. ЗНАЧЕЊА И ОДРЕДИШТА ИВАНА СПУЖИЋА
144. ПЕЛИН ЖАРКА КОМАНИНА
145. ДОМАЋЕ ИГРАЛИШТЕ ПУРИШЕ ЂОРЂЕВИЋА
146. НА ИСТОЈ ОБАЛИ
нови разговори са Душаном Косовићем
147. ДОКАЗИ МЕДИЦИНЕ
разговори са Васом Антуновићем
148. СЛАВИСТИЧКА РАСКРШЋА
ГЕРХАРДА НЕВЕКЛОВСКОГ
149. КОРЕНИ И ОСЛОНЦИ МЕДИЦИНЕ II
150. РУКОПИС ВРЕМЕНА
разговори са Љубомиром Симовићем
151. ГРАДИТЕЉСКА ТКАЊА БОЖИДАРА ПЕТРОВИЋА
152. РЕДОСЛЕДИ ЈОВАНА МИЋИЋА
153. ТЕРИТОРИЈА ЧИТАЊА
разговори са Љиљаном Хабјановић-Ђуровић
154. МАТИЦЕ ДУШАНА КЕЦМАНОВИЋА (два издања)
155. ТРАЈАЊЕ КЊИГЕ
разговори са Лазаром Чурчићем
156. ИЗМЕЂУ ДУХА И МАТЕРИЈЕ
разговори са Живорадом Чековићем
157. КРОЗ ТАЈНЕ МЕТАБОЛИЗМА
разговори са Лазаром Лепшановићем
158. ОДГОНЕТАЊЕ ТЕАТРА
разговори са Миленком Мисаиловићем
159. ПОУЗДАНОСТ ПРИРОДЕ
разговори са Даниелом Винцеком

160. ПРЕПОЗНАВАЊЕ ВРЕМЕНА
разговори са Војиславом Кораћем
161. ПРАВДА И КРИВДА
разговори са Браниславом Тапушковићем
162. ЖИВОТ И КЊИЖЕВНОСТ
разговори са Мирославом Егерићем
163. ОГЛЕДАЛО ВОЈНЕ МЕДИЦИНЕ
разговори са Владимиром Војводићем
164. ДОЖИВЉАЈИ И ОСТВАРЕЊА
разговори са Божидаром Продановићем
165. СВЕДОК И УЧЕСНИК
разговори са Павлом Васићем
166. АМАНЕТ СРПСКОГ СЕЛА
разговори са Надом Пешић-Максимовић
167. СТВАРНОСТ ЈЕЗИКА
разговори са Иваном Клајном
168. ЛУКОВИ СРЕЋКА ЂУКИЋА
169. ГОВОР МУЗИКЕ
разговори са Рајком Максимовићем
170. ТРАГОМ РЕЧИ
разговори са Предрагом Пипером
171. УПОРИШТА ДРАГАНА СТОЈКОВА
172. СЛАВИСТИЧКА ПРИСУСТВА ПЕРА ЈАКОБСЕНА
173. ПРИЗОРИ МИЛАНА МИЛЕТИЋА
174. СВЕТ ВАСКУЛАРНЕ ХИРУРГИЈЕ
разговори са Ђорђем Радаком
175. ПОТИРАЊЕ ЗАБОРАВА
сви разговори са Дејаном Медаковићем
176. ОДГОВОРНОСТ ПАМЋЕЊА
разговори са Златом Бојовић
177. СЕМОЉ МИРА ВУКСАНОВИЋА
178. ПРЕДЕЛИ СЛАВИСТИКЕ
разговори са Горданом Јовановић
179. ЖИВИ ЗВУЦИ НЕНАДА ГРУЛИЧИЋА